

**НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ**

ФІНАНСОВА СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ДЕРЖАВА І ПІДПРИЄМСТВО

Наукова монографія

Київ - 2010

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

**ЄРМОШЕНКО М.М.,
ГОРЯЧЕВА К.С.**

**ФІНАНСОВА СКЛАДОВА
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ:
ДЕРЖАВА І ПІДПРИЄМСТВО**

Наукова монографія

Київ – 2010

УДК 338.2
ББК 65.050
Є – 74

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу НАУ
заборонено

Наукове видання рекомендовано Вченою радою Національної академії управління (протокол №1 від 19.02.2010).

Рецензенти:

Ареф'єва О.В., *доктор економічних наук, професор*;
Столяров В.Ф., *доктор економічних наук, професор*;
Шкарлет С.М., *доктор економічних наук, професор*.

Єрмошенко М.М. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : наук. моногр. / Микола Миколайович Єрмошенко, Кіра Сергіївна Горячева. – К. : Національна академія управління, 2010. – 232 с.

ISBN 978 – 966 – 8406 – 52 – 2

У монографії розкрито місце і засади фінансової безпеки в системі економічної безпеки на двох рівнях управління економікою країни: держави і підприємства. Розкрито роль економічної безпеки в розвитку економіки України, визначено і обґрунтовано шляхи забезпечення фінансової безпеки на рівні держави.

Викладено методологічні основи фінансової безпеки підприємства та управління нею. Визначено форми і методи удосконалення механізму управління фінансовою безпекою на рівні підприємства.

УДК 338.2
ББК 65.050
Є – 74

© Єрмошенко М.М., К.С. Горячева, 2010
© Майнові, Національна академія управління, 2010

ISBN 978 – 966 – 8406 – 52 – 2

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. Економічна безпека держави та її роль в розвитку економіки України	7
1.1. Монетарна політика держави і розвиток економіки	7
1.2. Національні економічні інтереси в контексті становлення в Україні економіки знань	19
1.3. Економічна безпека держави і місце в ній фінансової безпеки	39
1.4. Вплив міжнародних фінансових організацій на рівень економічної безпеки України	50
РОЗДІЛ II. Шляхи забезпечення фінансової безпеки держави	58
2.1. Основні підходи до розробки Концепції забезпечення фінансової безпеки України	58
2.2. Стратегічна інформація в забезпеченні фінансової безпеки держави	69
2.3. Засади стратегічного планування фінансової безпеки держави	74
2.4. Зростання ролі державних фінансових інститутів в забезпеченні фінансової безпеки	81
2.5. Застосування нормативу резервних вимог у банківській діяльності як інструмент її належної безпеки	98
2.6. Вексель як інструмент зменшення тіньових грошових потоків	105
2.7. Взаємовплив фінансової безпеки держави і підприємства	113
РОЗДІЛ III. Методологічні основи фінансової безпеки підприємства та управління нею	121
3.1. Місце фінансової безпеки в системі економічної безпеки підприємства	121
3.2. Вплив ризиків і загроз на стан фінансової безпеки підприємства	134
3.3. Фінансова безпека підприємства: інституціональні та функціональні аспекти	147
3.4. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства	159
РОЗДІЛ IV. Удосконалення механізму управління фінансовою безпекою підприємства	168
4.1. Інструментарій управління фінансовою безпекою підприємства	168
4.2. Інформаційно-аналітичне забезпечення системи управління фінансовою безпекою	177
4.3. Методи оцінки рівня фінансової безпеки підприємства	186
4.4. Удосконалення стратегічного управління фінансовою безпекою підприємства	204
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	218

ВСТУП

Глобальна економічна криза, яка почалася у 2008 році та охопила більшість країн світу, у тому числі й Україну, вкрай негативно впливає як на світову економіку в цілому, так і на економічний розвиток окремих країн. Зрозуміло, що вона має об'єктивні, глибинні передумови для свого розвитку. Деякі економісти називають три основні причини сучасної економічної кризи, а саме: 1) класична криза перевиробництва; 2) кредитна криза; 3) тривале домінування фінансового сектора над реальною економікою [97]. С такою точкою зору слід повністю погодитися. З цих трьох причин дві мають суто фінансовий характер і тому мають пряме відношення до стану фінансової безпеки держави і підприємств. Відповідно до «Index of Economic Freedom 2010» за даними фонду «Heritage Foundation» та «The Wall Street Journal» в Україні сама залежна економіка (від держави): вона займає серед європейських країн останнє місце і 162-е – із 183 країн світу.

Перші три причини, як первинні передумови, повністю притаманні й економіці України. Перевиробництво, в разі включення до вироблених вітчизняних товарів і послуг ще й імпорту, є наявним, про що свідчать переповнені магазини і в той же час низький рівень добробуту населення нашої країни. Так, тільки за 2007–2009 рр. ВВП (у фактичних цінах) перевищив доходи населення (у фактичних цінах) на 216,9 млрд. грн. [158].

Свідомством кредитної кризи в Україні є те, що тільки за 10 міс. 2009 р. комерційні банки України отримали 23,6 млрд. грн. збитків. За 2009 р. всіма фінансовими корпораціями, включаючи комерційні банки, було надано національному господарству 20,7 млрд. грн. кредитів, тоді як вони мали у своєму розпорядженні депозитів в сумі 335,0 млрд. грн. Крім того обсяг валового зовнішнього боргу України на 1.01.2010 склав 104 млрд. дол. США або 88,9% від ВВП. На початок січня 2010 р. зовнішня заборгованість складала: по комерційних банках – 30,8 млрд. дол. США, по підприємствах – 49,2 млрд. дол. США [158].

Про домінування фінансового сектора над реальним протягом 15 років свідчить низький рівень монетизації економіки України: на рівні 12–20% при нормативі більше 50%, тобто цей сектор спрямовує свої кошти не на кредитування економіки, а на свої потреби [158].

Зростає заборгованість по заробітній платі: на 1.04.2010 вона становила 1,71 млрд. грн. За 2009 рік в цілому промислове виробництво впало майже на 22%. По підсумках 2009 р. спад зафіксовано у всіх галузях, у т.ч. в машинобудуванні – 45,1%, металургії – 26,6%, хімії – 23,2% [158].

Крім того в умовах глобальної економічної і фінансової кризи зростає конкуренція між країнами і підприємствами, яка суттєво впливає на рівень економічної і фінансової безпеки держави і підприємств усіх форм власності. По суті справи йдеться про виживання держави і багатьох первинних ланок економіки.

І зовсім правильно йдеться в Національній доповіді «Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015», що в сучасних умовах «стійким може бути тільки такий суспільний розвиток, який спирається на конкурентоспроможну економіку; розвинений внутрішній ринок; національний виробничий комплекс, що всебічно використовує потенціал транснаціонального капіталу і гарантує економічну безпеку країни; збалансовану соціальну структуру та ефективну політичну систему» [133].

Наведений негативний стан національної економіки і фінансово-кредитної сфери України загрожує її національним інтересам, надзвичайно актуалізує проблему забезпечення національної безпеки, в тому числі її основну складову – економічну, а в її складі – фінансову.

Тому забезпечення фінансової безпеки є найактуальнішим завданням суспільства, держави, підприємств і організацій всіх форм власності, підприємців, кожного громадянина. В зв'язку з цим реалізація на практиці рекомендацій щодо підтримання фінансової безпеки на належному рівні сприятимуть завершенню ринкових перетворень у фінансово-кредитній сфері країни, зростанню рівня забезпеченості фінансової безпеки підприємств, підвищенню захищеності людини.

Категорія «економічна безпека держави і підприємства» вже давно отримала права «громадянства» в економічній науці і проблемі, які пов'язані з її забезпеченням, більш-менш розроблені. Економічна безпека держави і підприємства є складною категорією і тому включає певні елементи, серед яких визначимо лише основний – фінансовий, без якого економічна безпека в принципі неможлива. Фінансова безпека підприємства безумовно пов'язана з категоріями «фінансова безпека держави» і «фінансова безпека регіону», у межах яких розміщене і функціонує

дане підприємство.

У той же час фінансова безпека має і самостійне значення, тобто так само, як відносяться між собою економіка і фінанси, без яких перша не може функціонувати.

В Україні і за рубежом проблемами економічної і фінансової безпеки на рівні держави і підприємства займалися О.В. Ареф'єва, О.І. Барановський, І.О. Бланк, В.В. Бурцев, А.Е. Воронкова, М.Ю. Дмитрієва, Я.А. Жаліло, Г.В. Задорожний, С.М. Ілляшенко, Н.П. Капустін, Г.В. Козаченко, Л.А. Костирко, О.Ф. Новікова, Є.А. Олейніков, В.П. Пономарьов, О.О. Терещенко, С.М. Шкарлет, В.В. Шликов та інші.

Однак залишилися поза увагою дослідників такі проблеми, як взаємовплив фінансової безпеки держави і підприємства, місце монетарної політики держави в реалізації її економічних і фінансових інтересів, зміст національних економічних інтересів в процесі становлення в Україні економіки знань, рівень впливу міжнародних фінансових організацій на стан економічної і фінансової безпеки держави, необхідність розробки і реалізації Концепції забезпечення фінансової безпеки України, обґрунтування необхідності залучення стратегічної інформації в забезпечення фінансової безпеки, зростання ролі виконавчої влади в цьому процесі тощо.

Що стосується фінансової безпеки підприємства, то тут також є невирішені проблеми, а саме: не визначено вплив ризиків і загроз на стан фінансової безпеки, не чітко розглянуто її інституціональні і функціональні аспекти, не комплексними пропонуються засади механізму управління фінансовою безпекою підприємства, недостатньо розглянуті питання його інформаційно-аналітичного забезпечення, бажають бути більш чіткими методичний підхід до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства.

Саме цим двом блокам проблем і присвячено спробу авторів їх розв'язати.

Автори: д.е.н., проф. Єрмошенко М.М. – розділи I,II, III; к.е.н. Горячева К.С. – розділи III, IV.

Розділ I.
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ РОЛЬ
В РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

1.1. Монетарна політика держави і розвиток економіки

Для того, щоб більш чітко визначити категорії «національні економічні інтереси» і «економічна безпека держави» слід спочатку виявити вплив монетарної політики країни на розвиток її економіки. Це має суттєве теоретичне значення.

З економічної теорії та практики управління економікою на макrorівні відомо, що існують чотири стадії конкурентного розвитку економіки будь-якої країни:

- 1) стадія розвитку на основі чинників виробництва;
- 2) стадія інвестиційного розвитку;
- 3) стадія інноваційного розвитку;
- 4) стадія розвитку на основі добробуту.

Ці стадії, за М. Портером, можна розглядати як стадії цивілізованого розвитку будь-якої країни [144]. Разом з тим наведені стадії достатньо коректно характеризують процеси, які відбуваються і в українській економіці. Так, низька частка України в експорті машин, обладнання і транспортних засобів; скорочення обсягу власного виробництва машинобудівної продукції; скорочення чисельності фахівців, котрі виконують наукові дослідження та розробки і, на-решті, різке зменшення частки інвестицій, спрямованих на технічне переозброєння та реконструкцію діючих підприємств – ці всі вказані процеси з вірогідністю свідчать, що економіка України зараз знаходиться на стадії розвитку, яка базується на основних чинниках виробництва. Тому найважливішою задачею, яку мають ставити перед собою органи влади України, є притягнення інвестицій, у тому числі й іноземних, у розвиток вітчизняних підприємств, тобто перехід на стадію інвестиційного розвитку [32; 88; 121; 215].

Практикою доведено, що інвестиційний розвиток є більш прогресивним, ніж розвиток на основі наявних чинників виробництва. Однак, слід мати на увазі, що конкурентоспроможною національна економіка стає лише на стадіях інноваційного розвитку, особливо на етапі становлення економіки знань та розвитку на основі добробуту. Це не означає, що українська економіка повинна «перескочити» стадію інвестиційного розвитку. Задача полягає в тому, щоб максимально сумістити стадії інвестиційного, інноваційного роз-

витку та розвитку добробуту, що можливо, оскільки різні види виробництв можуть водночас знаходитися на різних стадіях. Далі необхідно забезпечити завдяки цьому найбільш ефективний перехід до більш прогресивних стадій [32; 56; 88; 121; 215].

Такий підхід погоджується з результатами аналізу процесів розповсюдження інновацій, які показують наявність у цьому процесі синергетичного ефекту: по-перше, ефекту поєднання прямого і зворотного зв'язку в дифузії інновацій [205], і, по-друге, «вторинних хвиль кон'юнктури» [228]. Ефект прямого зв'язку проявляється в тому, якщо одна галузь промисловості споживає продукцію другої, яка застосовує нові технології, то в першій також стимулюється перехід до їхнього використання. З іншого боку, ті галузі, які поставляють свою продукцію підприємствам, котрі стали на шлях застосування нових технологій, одержують імпульс до розвитку за рахунок збільшення попиту. Ця закономірність визначає наявність ефекту зворотного зв'язку в розповсюдженні інновацій. Взаємне переплетіння ефектів прямого і зворотного зв'язку у вигляді синергетичного ефекту забезпечує економічний підйом за рахунок як розширення сфери застосування нових технологій, так і збереження старих виробничих можливостей, використання яких раніше вважалося не-ефективним [32; 88; 121; 215].

Для аналізу процесу інтеграції України у загальносвітовий розвиток використаємо системний підхід і просторово-часову модель трансформації світової економічної системи на основі концепції суспільного добробуту (рис. 1.1). Траєкторія розвитку світової економіки – це спіраль, яка відбиває циклічність процесу економічного розвитку. Для опису кожної організації системи «світова економіка» залежно від часу і виходячи з функції суспільного добробуту, застосуємо структурну та кількісну характеристики [136; 168; 170; 183].

Структурна характеристика – це структура світової монетарної системи, принципи функціонування якої залишаються незмінними на виділеному інтервалі часу. Кількісна характеристика – це середня сукупна ефективність економічних систем країн, які беруть участь у міжнародному поділі праці, котра виражена у прирості національного продукту (Н) на досліджуваному інтервалі часу (Pt) в умовах зростання обсягів споживання та обмеженості ресурсів і обчислена методом середнього гармонійного ряду [31; 168; 170; 182].

Перший етап охоплював період 1860–1950 рр. і визначався такими характеристиками організації системи «світова економіка»:

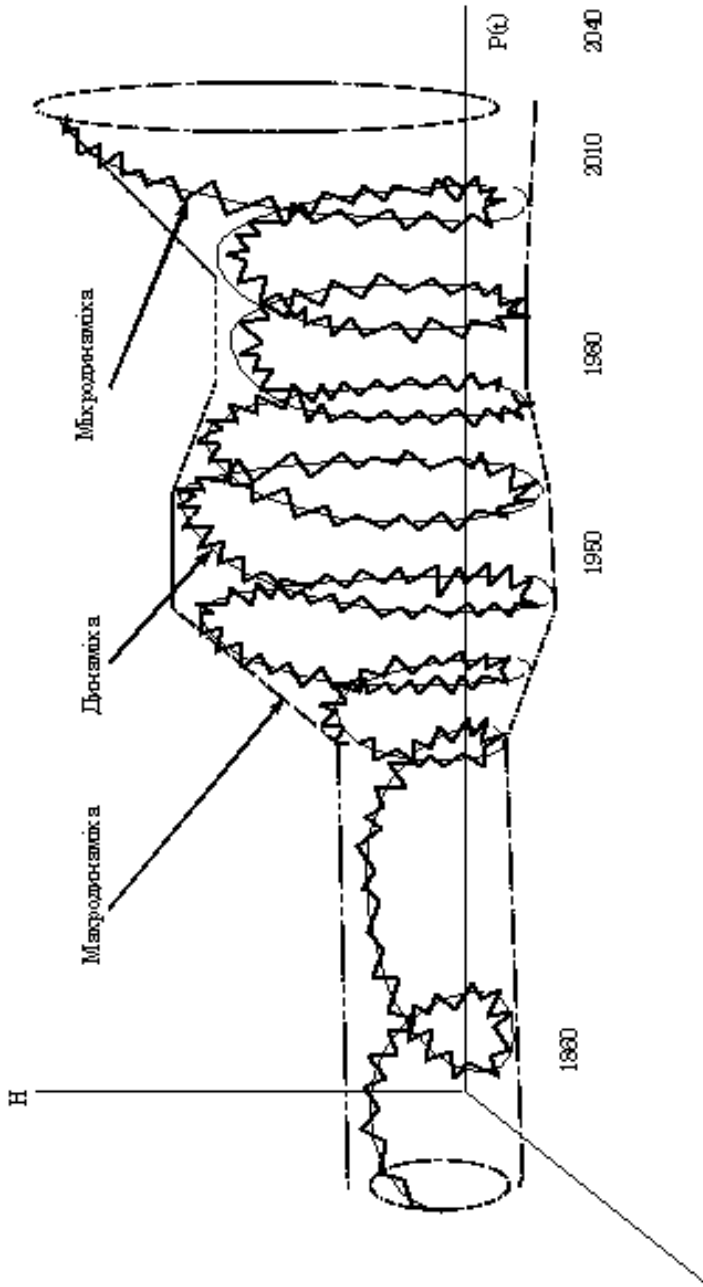

Рис. 1. Абстрактна просторово-часова модель трансформації світової економіки, складено за [136; 168; 170; 182]

1) світова монетарна система ґрунтувалася на золотому стандарті, була негнучкою і обмежувала зростання обміну ресурсами між країнами, що призводило до світових фінансових криз; 2) індекс середнього сукупного приросту національного продукту країн-учасниць міжнародного поділу праці становив 2; 3) механізм реалізації розвитку – носив біфуркаційний характер. На цьому етапі процес економічного розвитку країн супроводжувався світовими кризами і двома світовими війнами.

Другий етап: 1950–1980 роки. У цей період структура світової монетарної системи принципово відрізнялася від структури попереднього періоду. Утворилися наднаціональні інститути (МВФ, МБРР тощо) і новий тип світових грошей, світових резервних коштів – спеціальні права запозичення (СДР). Система розрахунків між країнами стала багатовалютною та гнучкою. В цілому світова валютна система забезпечила інтенсивний розвиток світової економіки. Індекс середнього сукупного приросту національного продукту становив 5, що означає стрибкоподібне зростання ефективності економік країн-учасниць міжнародного поділу праці. Механізм реалізації розвитку економік – адаптаційний [168; 216].

Третій етап (1980–2010 рр.) почався приблизно на початку 80-років минулого століття і продовжується й зараз. Світова монетарна система перебуває в процесі реорганізації. З явилася велика група слабкоконвертованих і м'яких валют – в основному колишніх країн соціалістичної орієнтації. Збільшилася кількість країн-членів МВФ. Як зразок регіональної платіжної системи остаточно сформувався і почав функціонувати Європейський валютний союз тощо. У цей період загальна ефективність економік країн-учасниць міжнародного поділу праці зменшилася. Тип механізму реалізації розвитку – знов біфуркаційний. Зміни у структурі світової економіки супроводжувалися такими подіями, як розпад СРСР, утворення транзитивних економік у країнах соціалістичної директивно-планової орієнтації, локальні воєнні конфлікти (Близький Схід, різні зони колишнього СРСР, Східна Європа – колишня Югославія). У фінансовій сфері – криза британського фунта і вихід Англії з ЄВС, криза японської ієни, фінансовий колапс на Азіатському валютному ринку в 1997–1998 рр., сучасна фінансова криза (2008–2010 рр.), основні причини якої наведено вище тощо.

За прогнозами зарубіжних економістів далі настане четвертий період розвитку світової економіки, який триватиме до 40-х років ХХІ століття і характеризуватиметься становленням адаптаційного

механізму, стрибкоподібним збільшенням ефективності і новою структурою світової монетарної системи [45; 49; 56; 144; 170]. Відповідно до прогнозів, по-перше, нова структура монетарної сфери ґрунтуватиметься на утворенні регіональних платіжних союзів за типом Європейського валютного союзу і відповідних регіональних економічних інститутів. Наприклад, для України, країн колишнього СРСР та Східної Європи це, можливо, буде Євразіатський валютний союз. По-друге, міжнародна валютно-фінансова система стане ще складнішою з організаційної точки зору та багаторівневою, по-третє, процес ускладнення супроводжуватиметься посиленням впливу наднаціональних фінансових інститутів [136; 170; 182; 217].

Зупинимося найбільш докладніше на аналізі сучасного функціонування моделі «**IS** (товарні ринки) – **LM** (грошові ринки) – **BP** (стан платіжного балансу)» в контексті переходу економіки України до розвитку на основі концепції суспільного добробуту, за якою зараз функціонує світова економічна система. Стримуючий характер як фіскальної, так і монетарної політики веде до зменшення агрегованого попиту, що у деяких випадках може бути короткостроковою державною стратегією, спрямованою на приборкання інфляції (рис. 1.2). У цьому випадку (зсув кривої **AD** вліво до **AD'**) спостерігається значне зменшення рівня цін (на вертикальній ділянці). При перетині кривої **AS** на її вертикальній ділянці будь-який вид стимулювання може призвести до значного підвищення рівня цін без суттєвого впливу на рівень доходу країни. Точка перетину кривих агрегованого попиту **AD_U** і пропозиції для України сьогодні знаходяться лівіше місця «зламу» кривої **AS** на її горизонтальній ділянці (рис. 1.2). Підтвердженням цього з практики є те, що зараз економіка України працює набагато нижче своїх потенційних можливостей.

Розглянемо тепер модель «**IS-LM-BP**» у режимі плаваючого обмінного курсу і проінтерпретуємо функціонування вітчизняної економіки у термінах цієї моделі. Вихідними для аналізу виступають криві **IS**, **LM** і **BP** (рис. 1.3). Крива **BP** проведена лівіше точки перетину кривих **IS** і **LM**, що демонструє негативне сальдо рахунку поточних операцій і неофіційних потоків капіталів, тобто балансування досягається лише за рахунок офіційних кредитів і допомоги міжнародних фінансових установ, що ми бачимо зараз. Крім того, вказана низька мобільність капіталу означає, що крива **BP** розташована крутіше кривої **LM**, а інвестиції мало чутливі до процентних ставок, що спрямовує криву **IS** круто вгору.

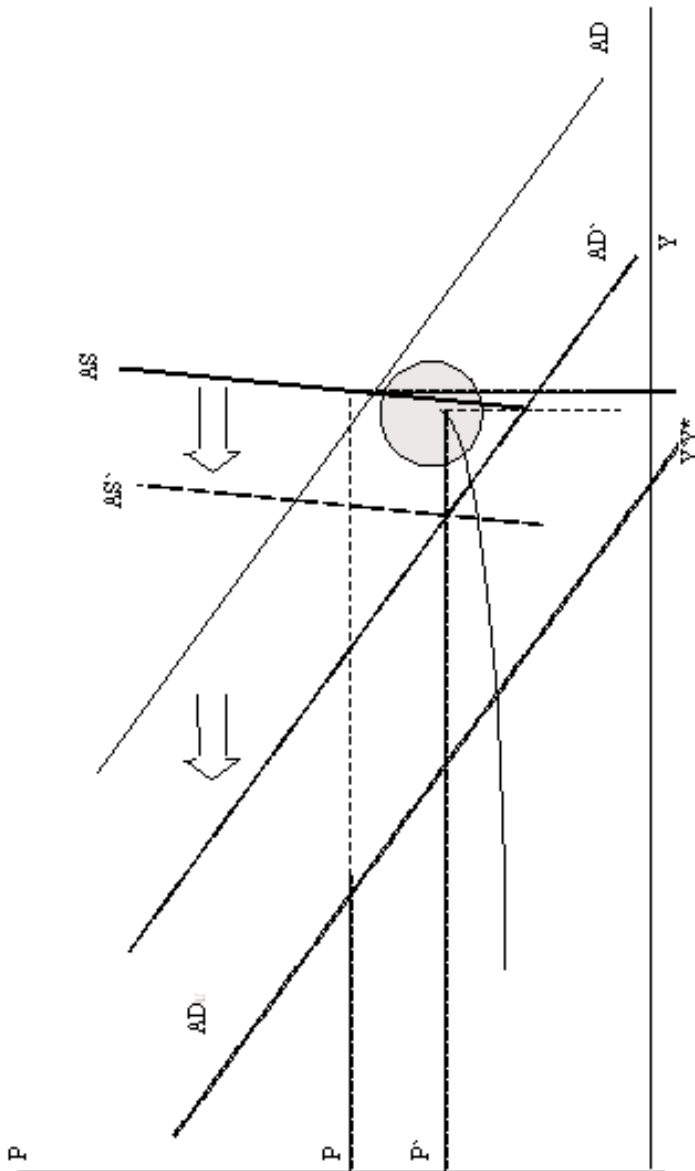

Рис. 1.2. Несприятливість національного доходу, складено за [168; 170; 183]

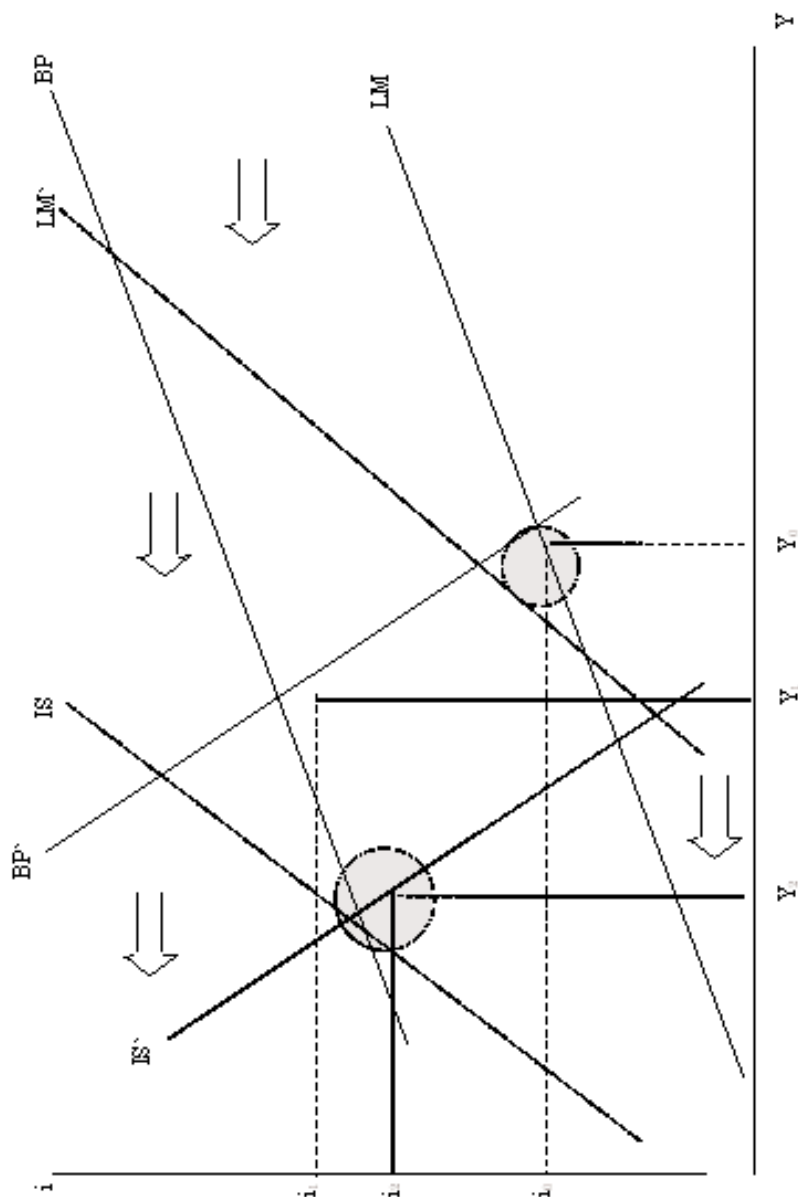

Рис. 1.3. Товарні ринки, грошові ринки та стан платіжного балансу, складено за [168; 170; 183]

Стримуюча пропозиція грошей за низької мобільності капіталу призводить до зсуву кривої **LM** ліворуч, що веде до підвищення процентних ставок, зменшення доходу і незначного з-за низької мобільності притоку капіталів (рис. 1.2). Крім того, монетарне стримування веде до ревальвації національної валюти, що знову ж обмежує впливає на експорт і стимулює імпорт. Останнє призводить до зсуву як кривої **BP**, так і **IS** вліво. Оскільки крива **BP** є нееластичною, то і рівень ревальвації не повинен бути значним. Зсув вліво всіх кривих призводить до нового «рівноважного» стану економіки з координатами (Y_2, i_2) , при цьому $Y_2 < Y_0$. Тому не повинно викликати подиву зафіксоване значне падіння реального ВВП, що повністю знаходить своє відображення у представленій інтерпретації «**IS-LM-BP**» моделі. Оголошення при цьому валютного коридору майже автоматично змінює функціонування макроекономічної моделі [159; 168; 182].

Тому вже можемо говорити у термінах моделі «**IS-LM-BP**» щодо економіки України з відносною мобільністю капіталу у режимі фіксованого обмінного курсу. Теорія в цьому випадку змінює й орієнтири політико-економічних інструментів для стимулювання розвитку. Тепер провідне місце повинно належати не монетарній політиці, котра виявляється малоефективною у режимі фіксованого курсу з відносною мобільністю капіталу, а фіскальній. Але фіскальне стимулювання означає, насамперед, розширення державних видатків або зниження рівня оподаткування. В обох випадках це призводить до збільшення бюджетного дефіциту і росту державного внутрішнього боргу. Тому вкажемо механізм впливу, насамперед, фіскальної політики у рамках моделі, що розглядається, а саме моделі «**IS-LM-BP**» з відносною мобільністю капіталу в режимі фіксованого валютного курсу, на зростання виробництва і доходу.

Слід підкреслити, що розглядається модельний рівень прояву і впливу економічного механізму. Починаючи з рівноважного стану економіки (Y, i) (рис. 1.3) так зване фіскальне стимулювання зсуває криву **IS** праворуч, що також стимулює збільшення доходу та імпорту, а крім того, збільшує процентні ставки (Y_1, i_1) . Високі процентні ставки за відносної мобільності капіталу стимулюють певний їх притік. Притік капіталів зазвичай покращує платіжний баланс країни, а також здійснює ревальваційний тиск на національну грошову одиницю, оскільки зростає пропозиція іноземної валюти і відповідно – попит на національну валюту. Щоб утримати національну валюту на

обраному рівні фіксації курсу, Національний банк повинен викупити надлишок пропозиції іноземної валюти, розширивши пропозицію національної. Останнє веде до монетарної експансії (зсув кривої **LM** вправо), яка продовжується, доки високі процентні ставки будуть стимулювати притік іноземних капіталів, а полегшення доступу до фінансових ресурсів не зменшить процентні ставки до рівня, що балансує фіскальну експансію.

Обмежені можливості Національного банку щодо проведення інтервенцій вказують на необхідність впливу на капітальні потоки через процентні ставки. Зауважимо, що у розглядуваному випадку фіскальна експансія супроводжується монетарною. Результуючий рівень доходу, як видно на рис. 1.4, у точці з координатами (Y_2, i_2) перевищує вихідний $Y_2 > Y_0$. Вказані риси моделі загалом відповідають розвиткові економічного середовища України, хоча і за одним суттєвим виключенням – зростання виробництва і доходу не сталося.

Вкажемо на деякі причини такої ситуації, залишаючись в межах моделі, що розглядається. По-перше, це короткотерміновість стану, тобто економіка ще просто не встигла відреагувати на можливі позитивні заходи. По-друге, неповнота інформації. Статистична звітність охоплює тільки офіційний сектор, а відомо, що український тіньовий сектор складає приблизно 40–50% від офіційного. І є певні ознаки, що тіньовий сектор продовжує відносно стабільно розвиватись (опосередкованим відображенням є зростаючі обсяги експортно-імпортних операцій, біржових, міжбанківських та готівкових валютних операцій, операцій на біржових і позабіржових фондових ринках тощо). Очевидно також, що тіньовий сектор не буде поспішати змінювати свій статус, оскільки ще не існує довіри до суперечливої політики держави, а тому немає впевненості, що стимулююча політика не зміниться на стримуючу. По-третє, відсутність структурних змін зменшує потенційний рівень виробничих потужностей, і вертикальна ділянка кривої агрегованої пропозиції **AS** (рис. 1.2) знаходиться поруч точки перетину з кривою **AD_U**, і, як вказувалось, будь-яка стимуляція практично не впливає на рівень національного доходу.

По-четверте, ймовірно, що всі криві моделі «**IS-LM-BP**» є надзвичайно нееластичними, тобто мають крутий нахил, а отже, зсуви практично не відображаються на «горизонтальній» ділянці доходу. Заходи уряду, спрямовані на зменшення податкового тиску і розвиток виробництва, мають надати економіці позитивний поштовх.

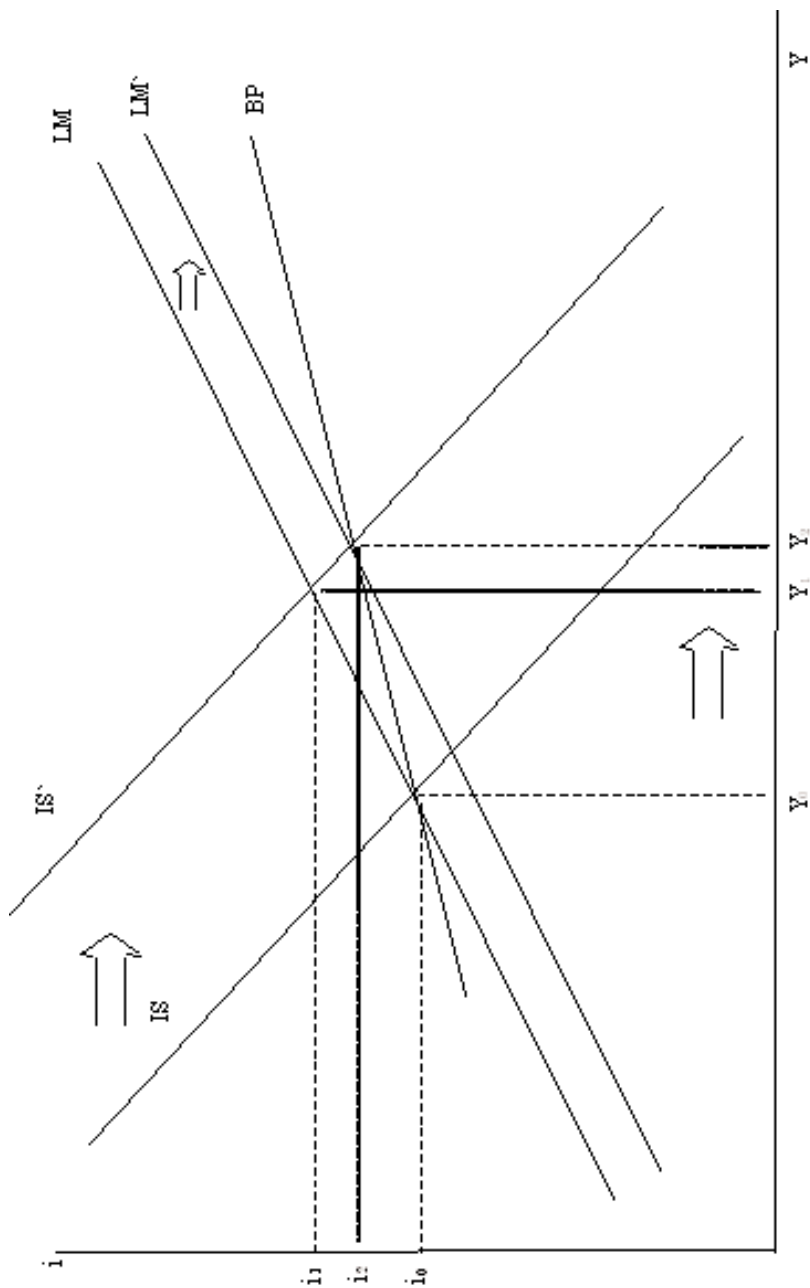

Рис. 1.4. Стимуляція притоку капіталу, складено за [45; 56; 168]

З проведеного аналізу видно, що відсутність значних структурних перетворень в економіці України є суттєвим (а можливо, найвагомим) гальмом розвитку економіки. Лібералізація ринків надасть можливість збільшити еластичність, а отже, і чутливість рівня доходу від політичних інструментів фіскальної і монетарної політики. Впровадження фіксованого валютного курсу або його «горизонтального» коридору сьогодні не виглядає повністю виправданим. Обмеженість валютних резервів при збереженні торговельного дефіциту може скласти значні складнощі для економіки в цілому і обслуговуванні боргів, зокрема, за навіть незначної зміни напрямків капітальних потоків. Недостатній розвиток фіскальних інструментів не дає широких можливостей управління економікою (нагадаємо, що в Україні фіскальна політика, очевидно, відстає від монетарної), а за фіксованого курсу, як відомо, монетарній політиці вже не належить провідна роль. У зв'язку з цим значно зростає необхідність координації фіскальної і монетарної політики для економічного розвитку, що вимагає нового рівня їх узгодженості, значного часу і ефективного досвіду державного управління.

Відмітимо, в ракурсі аналізу на основі функції суспільного добробуту, що, за оцінками експертів колишнього СРСР, Україна мала значний ресурсний потенціал: 15% світового видобутку залізної руди, 10% світових обсягів виплавляння чавуну і сталі, 9% світового видобутку вугілля, 12% світового виробництва цукру, 2,5% світового виробництва електроенергії, третю позицію в світі щодо виробництва коксу та прокату [88; 121; 159]. «Дойчебанк» у свій час оцінив за 12 параметрами економічний розвиток усіх колишніх республік СРСР. Україна мала найкращі показники для наступного розвитку та інтеграції [32; 88; 121; 159]. Однак на теперішній час, відповідно до рейтингу журналу «Euromoney», Україна займає 135 місце з 178 країн щодо економічного ризику [88]. Відповідно до рейтингу журналу «Central European Economic Review» на цей же період з 26 колишніх соціалістичних країн і республік СРСР Україна займала 18-те місце [217]. За оцінкою спеціалістів Інституту світової економіки і міжнародних економічних відносин НАНУ, Україна сприймається як країна найбільшого економічного ризику серед європейських постсоціалістичних країн [219].

Вищевикладене ще раз підкреслює, що вкрай потрібна комплексна цілеспрямована політика переходу економічної системи нашої країни зі стадії розвитку на основі чинників виробництва до стадій розвитку на основі інновацій та суспільного добробуту.

В ракурсі переходу до найбільш прогресивних стадій розвитку становлять інтерес параметри чинників, які містить національне господарство України сьогодні для інтеграції в систему «світова економіка»: значні запаси природних ресурсів та їх вигідне географічне розміщення (це – вугілля, залізна, марганцева, уранова та інша руда, ртуть, титан тощо); високий рівень родючості і велику кількість сільськогосподарських земель (25% світових запасів чорнозему); відносно висока кваліфікація трудових ресурсів; якісна система середньої і вищої освіти; розвинута інфраструктура транспорту і зв'язку; вигідне географічне розміщення країни; наявність виходу до Азовського і Чорного морей, проходження через територію України торговельних транспортних шляхів між країнами дальнього та ближнього зарубіжжя.

Ресурсний потенціал України визначає конкурентоспроможні галузі, на які припадає понад 6% експорту України. Ця цифра означає, що економіка України має значний потенціал для подальшого економічного зростання за рахунок конкурентоспроможності сировинних галузей і машинобудування. Аналізуючи продуктову і географічну структуру експорту, можна зробити висновок, що основними ринками є: для продукції сировинних конкурентоспроможних галузей України – країни СНД і Східної Європи; для продукції машинобудівних галузей – регіони, де відсутні фактори виробництва, що є в надлишку в Україні. Це – африканський, південноамериканський та близькосхідний регіони.

Економічна політика, заснована на концепції суспільного добробуту, має спрямовуватися на інтегрування національної економіки у світове господарство і ґрунтуватися на відтворенні дефіцитних чинників виробництва за підтримки наявних, тобто на цілеспрямованій реалізації національних конкурентних переваг.

Таким чином, зовнішня економічна політика, яка спрямована на реалізацію національних конкурентних переваг, має бути зорієнтована на розвиток зовнішнього попиту на продукцію конкурентоспроможних національних галузей. Економічні зв'язки України з країнами СНД і Східної Європи мають одну, але глобальну проблему – відсутність платоспроможного попиту. Але ж на країни СНД і Східної Європи припадає основна частка експорту України: тільки на Російську Федерацію – до 40%. Така орієнтація зовнішньої торгівлі значно зменшує конкурентні переваги національної економіки України і погіршує її загальну інтеграційну позицію, що й відбувається сьогодні. Тому дуже актуальним є завдання забезпечення плато-

спроможності зовнішнього попиту країн СНД та Східної Європи. Це завдання може бути розв'язане за допомогою ініціативи з боку України – шляхом створення платіжного союзу на багатосторонній основі (у межах ЄСП) з формуванням міжнаціонального регіонального банку клірингових розрахунків. Мета і сенс такого регіонального платіжного союзу – кредитування дефіцитів платіжних балансів країн-учасниць та підвищення конкурентоспроможності на ринках регіону в цілому, а також кожної країни зокрема.

1.2. Національні економічні інтереси в контексті становлення в Україні економіки знань

Багато економістів – вчених, виробничників, бізнесменів, політиків задавалися, починаючи з початку 1992 року, принциповим питанням, чи правильним шляхом пішла Україна у процесі здійснення курсу докорінного реформування економіки, коли почала слідувати порадам Міжнародного валютного фонду, дотримуючись західної економічної моделі у межах старої економічної парадигми. Виходячи з позицій нової економічної парадигми, тобто парадигми економіки знань або інформаційної економіки, оказалось, що ні, це був помилковий курс.

Це наочно і з теоретичних позицій обґрунтував лауреат Нобелівської премії 2001 року і один з колишніх керівників Всесвітнього банку Джозеф Стигліц. У своїх фундаментальних роботах «Globalization and its Discontents» («Глобалізація та її недоліки» – 2002 рік) і «The Roaring Nineties» («Гуркотінні 90-і» – 2003 рік) на конкретних прикладах посткомуністичних і західних країн, у тому числі США, він піддав руйнівній критиці плачевні результати спроб МВФ впровадити у світовому масштабі західну економічну модель у тому вигляді, в якому вона представлена в теоріях старої економічної парадигми [161; 162]. У цих роботах він наочно демонструє, виходячи із засад нової економічної парадигми, теоретичну і практичну безпідставність того курсу реформ, яким досі слідує посткомуністичні країни, у тому числі Україна.

У цілому концепція інформаційної економіки Дж. Стигліца надає ґрунтовне теоретичне пояснення багатьом економічним явищам 1990-х і початку 2000-х років. Він показав, що «інформаційна економіка представляє собою фундаментальну зміну парадигми, яка падає в економічній науці» [161]. Поява нової парадигми економічної науки, на наш погляд, пов'язана з наявністю основної суперечності

сучасної епохи, а саме: суспільство вже вступило в інформаційну фазу свого розвитку, тоді як економічна наука залишається на старих класичних позиціях, які ще відповідають фазі індустріального суспільства.

Відкриття сигналізованих потоків в економіці у вигляді інформації є особливо важливим в умовах сучасного науково-технічного прогресу, коли на споживача обвалюється величезна маса високо-технологічних товарів, і осмислений вибір між ними потребує таких знань, які далеко перевищують можливості пересічної людини. Це відноситься до широкого спектру товарів, починаючи від легкових автомобілів і закінчуючи продукцією фармацевтичної промисловості. Разом із потоком товарів на споживача звалюється потік сигналів, насамперед, у вигляді реклами, повідомлень з електронної пошти. Зрозуміло, що в таких умовах споживач самостійно неспроможний вибрати товар і він стає об'єктом багаточисленних маніпуляцій з боку продавців товарів і послуг.

У рамках концепції інформаційної асиметрії добре пояснюються провали ліберальних реформ, які відбуваються на пострадянському просторі і у тому числі в Україні. Ця теорія надає нову інтерпретацію проблемі менеджменту, який формально діє за дорученням і в інтересах акціонерів. Однак існування інформаційної асиметрії дозволяє менеджерам часто діяти у своїх власних інтересах, які зовсім не співпадають з інтересами акціонерів.

Дослідження в галузі інформаційної економіки почалися більше 30 років тому. Слід підкреслити, що інформаційна економіка має справу саме з асиметричною інформацією і більше того – базується на ній. Однак як нова парадигма економічної теорії вона отримала визнання лише у 2001 році із присудженням Джорджу Акерлофу, Майклу Спенсу і Джозефу Стигліцу Нобелівської премії «за їхній аналіз ринків з асиметричною інформацією» [14; 156; 161]. Тобто за такого підходу поняття «асиметрична інформація ринків» є ключовим словом концепції інформаційної економіки.

Класична теорія загальної рівноваги на ринках товарів і послуг працювала не тільки за відсутності трансакційних витрат, але й в умовах повної і досконалої інформації. Іншими словами, в умовах, коли кожний учасник ринку мав усю і достовірну інформацію для прийняття рішення, а та інформація, яку мав деякий учасник ринку, була в принципі доступна кожному учаснику ринку. Це забезпечувалося тим, що вся необхідна інформація містилася у ціні товару, а ціна була однаковою для всіх ринків і відома всім.

Введення в економічну теорію трансакційних витрат пробило діру в класичній теорії: виявилось, що не вся інформація міститься в ціні, потрібна ще інформація про трансакційні витрати. І тільки шляхом порівняння ціни товару і трансакційних витрат учасник ринку може прийняти рішення про його купівлю.

Одним з результатів запропонованої Дж. Стигліцем теорії є твердження, що фактично на ринках існує не єдина врівноважена ціна, а деякий розподіл цін, причому цей розподіл є свій для кожного конкретного ринку. Головним результатом теорії інформаційної економіки є визнання невірними всіх основних висновків класичної теорії, насамперед, положення про те, що «конкурентна економіка, начебто керована невидимою рукою, веде до розподілу ресурсів, ефективному у смислі Парето, і що кожний розподіл ресурсів, ефективний у смислі Парето, може бути досягнутий через механізм цінової конкуренції» [161].

Нагадаємо, що під оптимумом Парето розуміється така ситуація, коли ресурси розподілені оптимальним способом, тобто коли хто-небудь може поліпшити своє положення без одночасного погіршення становища когось іншого. Тому стало зрозумілим, що при «провалах ринку» з-за інформаційної асиметрії, тобто за умови недосконалості ринку, ринкових відносин економіка не є Парето-ефективною. Такі «провали» можуть бути ліквідовані тільки завдяки державному втручання на основі відповідної інформації.

З іншого боку, економічний критерій Парето, виходячи із моделі чистого обміну, можна інтерпретувати наступним чином: хоча корисність кожного блага для кожного індивідуума однакова, набір благ, який максимізує корисність, для кожного індивідуума є свій. Тому рівновага у смислі Парето відіграє центральну роль у сучасній економічній теорії, оскільки досі не знайдено критерію ефективності, який би так добре погоджувався з іншими блоками цієї теорії.

Розробники концепції інформаційної асиметрії пішли далі і обґрунтували три основних положення нової економічної парадигми, які полягають у тому, що:

- 1) інформація, яка використовується для прийняття економічних рішень, є різноманітною;

- 2) учасники ринку, як правило, мають різний рівень інформованості про стан ринку, товари, конкурентів;

- 3) для здійснення ринкової операції учасники повинні обмінятися сигналами, тобто інформацією, причому ці сигнали можуть переда-

вати як істинну, так і невірну інформацію, розраховуючи на отримання односторонньої вигоди за рахунок партнера.

Можна навести деякі конкретні приклади асиметричної інформації на ринках різного виду:

- наймані працівники знають більше про свою професійну придатність, ніж фірма, на яку вони хочуть влаштуватися;
- клієнт, що купує страховку, краще знає стан свого здоров'я, ніж страхова компанія;
- власник автомобіля знає про нього більш, ніж потенційний покупець;
- власник фірми знає про свою фірму більше, ніж потенційний інвестор;
- позичальник краще знає про ризики, яких він зазнає, краще знає свою спроможність нести тягар ризиків, ніж кредитор. Таких прикладів можна навести сотні.

Далі Дж. Стигліц та його колеги показали, що висновки інформаційної економіки відкидають положення трьох основних складових сучасної «теорії фірми», а саме: фінансування корпорацій, корпоративного управління і вибору організаційних схем.

1. *Теорія фінансування корпорацій.* Відповідно до старої теорії, яка базувалася на існуванні досконалої інформації, було все рівно, залучає фірма капітал через позикові кошти або за допомогою збільшення власного капіталу. Але готовність зберігати у себе чи продавати акції вже передає інформацію і тому не все одно, яким шляхом фірма збільшує свій капітал. Тим більше, що фірми в сучасних умовах все більше схильні до дій з підвищеним ризиком, викликаним неповною інформацією.

2. *Корпоративне управління.* Згідно традиційної теорії, тобто в умовах досконалої інформації, фірми просто максимізують очікуваний прибуток, який збільшує ринкову вартість. Це було суто технічним питанням. Але в умовах асиметричної інформації виникає проблема прийняття рішень з боку корпоративного менеджменту/нагляду з-за не збігання інтересів менеджерів і акціонерів.

3. *Теорія організаційних схем.* У разі досконалої інформації вибір організаційної схеми або структури фірми не відіграє значної ролі. Але в сучасних умовах, в умовах асиметричної інформації – це центральна проблема для бізнесу. Це стосується і стимулювання, і децентралізації управління [161].

Дж. Стигліц строго математично довів, що за умови неповної, неточної і асиметричної інформації стає неможливим досягнення

загальної ринкової рівноваги, що асиметрія інформації є причиною «негативного відбору», забруднення оточуючого середовища, підвищеного морального ризику та інших «провалів ринку». А в цілому нова економічна парадигма слугує новим обґрунтуванням необхідності селективного державного втручання у функціонування ринкової економіки, про що наочно свідчить позитивний досвід проведення економічних реформ в Китаї і В'єтнамі, а раніше в Росії (20-ті роки ХХ-го століття) – НЕП.

Концепція інформаційної асиметрії і засновані на ній моделі підводять мікроекономічну базу під кейнсіанське положення про множинність можливих економічних рівноваг і тим самим доводиться необхідність державного втручання в економічний процес у вигляді інструмента переведення економіки зі стану менш ефективної рівноваги до стану більш ефективної.

Нова парадигма була далі просунута у напрямку підриву засад конкурентно-рівноважного ринку і фундаментальних економічних законів, у тому числі:

- закону попиту і пропозиції, який встановлює, що ринкова рівновага характеризується збіганням попиту і пропозиції;
- закону єдиної ціни, відповідно до якого один і той же товар продається на всіх ринках за єдиною ціною;
- закону конкурентної ціни, який встановлює, що у стані рівноваги ціна дорівнює граничним витратам;
- гіпотези ефективних ринків, яка полягає в тому, що курси фондових бірж передають від інформованих учасників ринку до неінформованих усю релевантну інформацію.

Для всіх цих законів було отримано або спростування, або доведено, що кожен з них діє у набагато більш обмежених умовах.

Поняття «інформаційна економіка» було введено в науковий оборот ще на початку 60-х років ХХ-го століття і стало фактично загальноновизнаним відносно реальності, яка склалася у західному світі. Цей новий соціально-економічний уклад, який прийшов на зміну індустріальному укладу, став основою становлення «інформаційного суспільства». Період «інформаційної економіки» відрізняється найвищими показниками продуктивності праці за рахунок комплексного впливу інновацій, які стали джерелом зростання економіки і добробуту населення.

Зараз існує три інтерпретації терміну «інформаційна економіка»: «інформаціональна» [100], «інформаціологічна» [172; 204] і «інформаціогенна» [172]. Оскільки основою всіх трьох понять є інфор-

мація, заснована на знаннях, то будемо використовувати надалі термін «інформаційна економіка».

Розглядаючи основні особливості т. зв. інформаціологічної економіки, В.І. Мунтіян висловлює думку, що вона, по перше, «є теоретичною основою інформаціогенної моделі економіки» і, по-друге, – «повністю відмовляється від закону товарно-грошових відносин. Як це не дивно виглядає, така економіка відмовляється від усіх форм грошей, у тому числі й електронних». На його думку одиницею виміру вартості стане біт інформації або будь-яка інша величина інформації. Такою одиницею може стати «інформаціал» [172].

Більшість дослідників ставлять знак рівняння між поняттями «інформаційна економіка» та «економіка знань» [172]. Інші вважають, що економіка знань є підґрунтям і головною складовою «інноваційної економіки» [151]. Економіка знань або інформаційна економіка функціонує одночасно у трьох вимірах: 1) інформаційному; 2) енергетичному; 3) матеріально-речовинному. Взаємопов'язаними складовими «економіки знань» («knowledge based economy» – економіка, заснована на знаннях) у даний час вважають:

- якісну і безперервну освіту для всього населення країни;
- наявність економічних стимулів та інституціонального режиму, які заохочують до ефективного застосування національних і світових знань в усіх секторах економіки;
- функціонування ефективної національної інноваційної системи, котра поєднує в єдиному комплексі економіку, наукові і дослідницькі центри і навчальні заклади;
- наявність динамічної інформаційної інфраструктури, яка надає інформаційні і комунікаційні послуги суб'єктам ринку, державним установам і, головне, всьому населенню;
- становлення держави ініціатором і координатором розвитку економіки знань в усіх сферах суспільства [172; 151].

У прикладному аспекті під інформаційною економікою в сучасних умовах розуміють виробництво у сполученні зі сферою споживання, де інформація стає провідною продуктивною силою, тобто вирішальним засобом і предметом праці, а також основним продуктом виробництва і предметом споживання.

В результаті аналізу наукових джерел з даної проблеми, нами узагальнено, враховуючи і власну думку, основні якісні наслідки формування (становлення) інформаційної економіки, тобто визначено таким чином її основні риси. До них можна віднести наступні:

- стосовно сукупності виробничих відносин – перехід від відносин, заснованих на економічних угодах, до відносин, заснованих на інформаційному контролі, тобто інформація проникає у виробничі відносини і стає їх субстанцією;

- відносно парадигми розвитку економіки – від економіки, заснованій на необмежених ресурсах і відкритому просторі до економіки, яка базуватиметься на обмежених ресурсах і закритому просторі;

- відносно концентрації чинників виробництва – від концентрації виробничих чинників у просторі до концентрації виробничих чинників в часі і розосередження їх у просторі;

- по відношенню до виробничого середовища – від централізованого колективного виробничого середовища до децентралізованих робочих місць;

- відносно мотивації праці – від пріоритету мотивації праці, заснованій на економічному примушенні, до пріоритету мотивації, заснованій на соціально-психологічному впливі;

- відносно економічної політики – від влади власників засобів виробництва до влади інтелектуальної еліти, яка спроможна контролювати інформацію;

- стосовно конкурентної стратегії – від прямої конкуренції на ринках товарів і послуг до змагання за залучення засобів споживання;

- стосовно технологічного укладу – від технологій, заснованих на матеріальних засобах виробництва до технологій, заснованих на інформації;

- відносно інноваційної стратегії – перехід від стратегії, заснованій на інноваційній експансії на існуючих ринках товарів і послуг, до розвитку принципово нових сфер інноваційної діяльності і на основі цього – зайняття повністю вільного ринкового простору;

- по відношенню до менеджменту (управління) – 1) перехід від реалізації спеціалізованих функцій менеджменту і централізованого управління до децентралізованого управління та індивідуального самоуправління; 2) ослаблення основного принципу управління, побудованого на лінійному мисленні (основна задача якого – ослаблення або нейтралізація дії несприятливих чинників для даного рівня гомеостазису системи) і посилення дії сприятливих чинників, які базуються на нелінійній логіці (основна задача якої – перехід системи від одного рівня гомеостазису системи до іншого); 3) основним і вирішальним чинником управлінської діяльності стає спроможність до інновацій, які створюють нову вартість для споживачів

продукції і послуг, і нові ринки; 4) до теорії і практики менеджменту увійде принцип «just time knowledge» – знання точно в строк.

І як висновок слід підкреслити наявність тісного зв'язку нової економічної парадигми зі становленням і розвитком прикладної інформаційної економіки. Вирівнювання асиметричної інформації або ліквідація асиметрії інформації стає можливим лише в умовах розвитку інформаційної економіки.

У контексті становлення в економіці України економіки знань слід конкретно розглянути її вплив на зміст національних економічних інтересів. Поява категорії «національні економічні інтереси» (національні інтереси в економічній сфері) пов'язана зі становленням будь-якої країни незалежною. В Законі України «Про основи національної безпеки України» [6] надається таке визначення терміну «національні інтереси»: «національні інтереси – життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток».

Як об'єктивний чинник, національні економічні інтереси є водночас категорією економічної теорії, політології і соціології, тісно переплітаються із категоріями економічного суверенітету, економічної безпеки, економічної сфери країни та її складовими тощо.

На жаль, у вітчизняній науковій літературі дуже слабо досліджується в теоретичному і методологічному плані категорія «національні економічні інтереси». Можна назвати лише декілька робіт, у яких йдеться про цю категорію [27; 48; 89; 91; 98; 111; 132; 137; 194].

З методологічної точки зору принциповим є визначення теоретичного аспекту національних економічних інтересів як об'єктивно існуючої економічної категорії. Особливо це стосується взаємозв'язків цієї категорії із категоріями «суперечність у економічній сфері», «загроза національним економічним інтересам (економічній безпеці)», «економічна безпека».

У теоретичному плані суперечності є глибинними економічними відносинами, тоді як загрози виступають поверхневими проявами суперечностей і вже діють в економічному житті в вигляді негативних чинників або явищ (системної сукупності чинників). У такому разі національні економічні інтереси слід розглядати, з одного боку, як поверхневі прояви дії об'єктивних економічних законів у економічному житті, з іншого, як об'єктивну необхідність усунення (пом'якшення) загроз економічній безпеці.

Проведені дослідження надають можливість виділити такі основні риси економічних інтересів.

По-перше, економічні інтереси є проявом економічних відносин і водночас – суперечностей у економічній сфері. Інтереси виступають носіями суперечностей і в цьому вигляді вони нерозривні: тому інтереси також як і суперечності водночас є і джерелами, і рушіями розвитку економічної сфери країни.

По-друге, економічні інтереси породжені об'єктивною необхідністю задоволення матеріальних і духовних потреб людей, це відображення в свідомості людини його потреб. Крім того, економічні інтереси є формою руху цих потреб. Економічні інтереси – це усвідомлена людьми економічна потреба, тобто потреба, яка пройшла, переломилася через людську свідомість. На рівні держави ці інтереси об'єднуються в системну сукупність національних економічних інтересів і вже становляться відображенням суспільної думки, тобто є виразом конкретних економічних інтересів людей.

По-третє, структура економічного інтересу містить об'єкт (на що спрямований інтерес) і суб'єкт (хто має інтерес). Зв'язок між ними не безпосередній, він переломлюється через свідомість людей.

По-четверте, економічні інтереси виявляються в економічному житті, тобто в функціонуванні економічної сфери, у вигляді сукупності певних економічних форм (інструментів).

По-п'яте, зміст економічного інтересу поряд з ціллю включає ще й засіб досягнення її. Поміж цими структурними елементами інтересу існує діалектична єдність.

В цілому економічні інтереси є важливою формою розвитку і продуктивних сил, і економічних (виробничих) відносин, механізмом діяння (впливу) на них.

Мабуть вперше в економічній літературі висловив думку, що загрози безпеці є проявом глибинних суперечностей, О. Барановський [27]. Однак такий підхід всерівно є недостатнім, тому що з позицій системного підходу необхідно мати завершену картину. Треба визначити взаємозв'язок не тільки наведених категорій, але й останніх із економічними законами і національними економічними інтересами як об'єктивними категоріями

В теоретичному плані методологія процесу формування, реалізації і захисту національних економічних інтересів наведено на рис. 1.5.

З методологічної точки зору критерієм виявлення тих чи інших суперечностей у економічній сфері може бути такий підхід: там, де

інтереси не збігаються, існують суперечності. З огляду на це, об'єктивно існуючими основними суперечностями в економічній сфері є наступні:

- між об'єктивною необхідністю задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб людей і економічними можливостями економічної системи країни для цього;
- між потребами економіки в різних ресурсах, необхідних для її ефективного функціонування і можливостями їх забезпечення;
- між потребами економіки в ефективно діючому економічному механізмі, заснованому на засадах ринкової економіки і повнотою та темпами його створення;
- між потребами економічної системи в структурі державного управління і регулювання і системністю та ефективністю її функціонування;
- між національними і регіональними інтересами в економічній сфері;
- між національними економічними інтересами і економічними інтересами первинних ланок народного господарства;
- між національними інтересами в економічній сфері і міжнародними економічними інтересами та економічними інтересами інших країн.

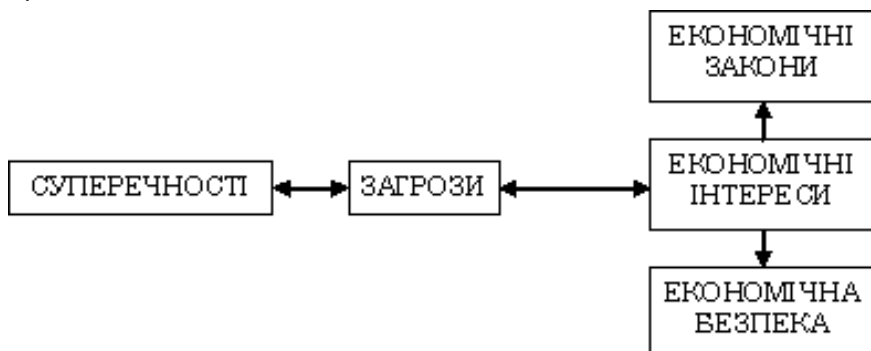

Рис. 1.5. Методологія формування, реалізації та захисту національних економічних інтересів

В такому разі під національними економічними інтересами слід розуміти сукупність об'єктивних економічних потреб незалежної країни, задоволення яких забезпечує ефективне функціонування та сталий розвиток її економічної системи, а через неї й економіки. Економічні інтереси є об'єктивним виразом функціонування еконо-

мічної сфери країни. Вони виступають як провідна складова системної сукупності національних інтересів, тому що економічна сфера є базовою в будь-якій країні.

Реалізація (захист) національних економічних інтересів дуже тісно пов'язана із забезпеченням економічної безпеки держави. Остання виступає як стан, за якого національні економічні інтереси захищені від внутрішніх і зовнішніх загроз. За суттю реалізація (захист) економічних інтересів і є змістом забезпечення економічної безпеки. Захист національних економічних інтересів є найважливішою функцією системи забезпечення безпеки економічної сфери.

Важливо також визначити взаємозв'язок національних економічних інтересів, загроз економічній безпеці та сукупності пріоритетів державної політики щодо забезпечення економічної безпеки (захисту національних економічних інтересів), який наведений на рис. 1.6.

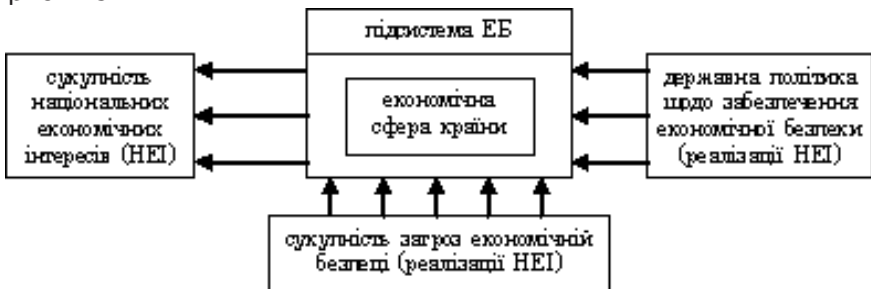

Рис. 1.6. Система реалізації національних економічних інтересів

Мета реалізації національних економічних інтересів полягає в підтриманні такого стану економічної сфери держави, який характеризується збалансованістю, стійкістю до негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати ефективне функціонування економіки країни і економічне зростання.

Виходячи з мети національних економічних інтересів, головним (стратегічним) з них на перехідному етапі до ринкової економіки слід вважати такий стан (або системну сукупність характеристик стану) економічної сфери, до якого треба прямувати, тобто стан, який повністю відповідає вимогам ринкової економіки. На етапі становлення економіки знань на перший план виходить національний економічний інтерес забезпечення інноваційного шляху розвитку економіки країни. Такий підхід надає можливість відобразити сукупність національних економічних інтересів у вигляді «дерева інтересів».

Національні економічні інтереси можна поділити на *поточні (тактичні)*, пов'язані з розв'язанням невідкладних проблем функціонування або розвитку економічної системи та усуненням загроз, що призвели до кризових явищ у економічній сфері і які в такому вигляді є пріоритетами державної політики щодо забезпечення економічної безпеки на певний період, і *довгострокові (стратегічні)*, які є виразом цілей визначеної економічної політики держави в цілому на перспективу. Як раз забезпечення інноваційного шляху розвитку економіки країни і є таким стратегічним економічним інтересом.

Для більш ефективної організації процесу визначення і реалізації національних економічних інтересів доцільно користуватися наступним алгоритмом:

1. Аналіз світового досвіду організації визначення і реалізації національних економічних інтересів зарубіжних країн.
2. Аналіз з точки зору дотримання економічної безпеки існуючого стану економічної сфери, її якісних характеристик і кількісних значень індикаторів.
3. Визначення на основі зробленого аналізу загроз економічній безпеці.
4. Визначення сукупності національних економічних інтересів на певний період та їх прийняття на державному рівні.
5. Розробка Стратегії забезпечення економічної безпеки України і в її складі – інтересів, цілей і кількісних значень показників розвитку економічної сфери країни.
6. Розробка пріоритетів державної політики (у складі державної Програми забезпечення економічної безпеки) щодо ліквідації чи зниження негативного впливу загроз національним економічним інтересам.
7. Організація постійного моніторингу загроз реалізації економічних інтересів держави.
8. Організація та моніторинг здійснення заходів щодо ліквідації чи зменшення впливу негативних чинників.

Національні економічні інтереси потребують спочатку визначення, а потім – ефективної організації механізму їх реалізації і захисту. Визначення національних економічних інтересів має ґрунтуватись на, по-перше, сукупності цілей економічного і соціального розвитку країни на конкретному його етапі, по-друге, врахуванні існуючого стану економічної сфери і сукупності та змісту виявлених загроз щодо неї, по-третє, системі визначених якісних і кількісних критеріїв стану економічної сфери, який відповідатиме вимогам сучасної

ринкової економіки, а надалі – інформаційної економіки. Тобто сукупність економічних інтересів на кожному етапі соціально-економічного розвитку країни не буде незмінною, а залежатиме від наведених вище чинників.

Національні економічні інтереси як поточні, так і довгострокові, мають визначатись і затверджуватись на державному рівні у складі Стратегії забезпечення економічної безпеки України. Слід також підкреслити, що за нинішніх умов нерозвиненості і нестабільності економічної сфери одноразова реалізація національних економічних інтересів неможлива. Їх реалізація має бути послідовною, а її тривалість обумовлюється темпами розвитку економічної сфери, а також наявністю всіх потрібних для функціонування економіки ресурсів. А це, в свою чергу, вимагає визначення пріоритетних національних економічних інтересів, реалізація яких має стати першочерговою.

У вітчизняній літературі приділяється певна увага визначенню національних економічних інтересів. Але це робиться безсистемно і неструктуровано. В.Т. Шлемко і І.Ф. Бінько наводять «найбільш пріоритетні економічні інтереси» [194]. В.І. Мунтян перелічує 42 національних економічних інтересів [132]. О. Барановський теж виділяє основні інтереси України в сфері економічних відносин [27]. У Концепції (основи державної політики) національної безпеки України до пріоритетних національних інтересів у економічній сфері віднесено лише «створення самодостатньої соціально орієнтованої ринкової економіки» [111].

В цілому національні інтереси в економічній сфері визначаються необхідністю забезпечення добробуту українського народу та посідання такого місця в світовому поділі праці, міжнародній торгівлі та фінансах, яке б відповідало її природним, трудовим та інтелектуальним ресурсам, сприяло реалізації потенціалу великої європейської держави. Здійснення національних економічних інтересів можливе за рахунок консолідації зусиль держави, суспільства, політичних партій і рухів, суб'єктів економічної діяльності, відсутність якої слід розглядати як найголовнішу з загроз національній безпеці України. На сучасному етапі реалізація економічних інтересів потребує в цілому, насамперед, зупинення подальшого руйнування економіки, досягнення економічної стабільності і переходу до фази економічного зростання на інноваційних засадах.

Як наведено вище, на етапі переходу до ринкової економіки стратегічним національним інтересом слід вважати таку системну

сукупність характеристик стану економічної сфери, яка повністю відповідає вимогам ринкової економіки, а в подальшому – економіки знань. Ці характеристики стану впливають із сутності основних суперечностей, притаманних економічній сфері. Власно вони і є національними економічними інтересами 1-го рівня і водночас мають стратегічний довготривалий характер. До таких інтересів слід віднести наступні:

- об'єктивна необхідність задоволення всією сукупністю ресурсів зростаючих матеріальних і духовних потреб людей;
- оптимальне забезпечення потреб економіки в різного роду ресурсах, необхідних для її ефективного функціонування;
- задоволення потреб економіки в ефективно діючому економічному механізмі, заснованому на засадах інноваційно спрямованої ринкової економіки;
- забезпечення відповідності потреб економічної системи в ефективній структурі державного управління і регулювання;
- збалансованість між національними і регіональними інтересами в економічній сфері;
- збалансованість між національними економічними інтересами і економічними інтересами первинних ланок господарства;
- збалансованість між національними інтересами в економічній сфері і міжнародними економічними інтересами та економічними інтересами інших країн.

На наш погляд, сукупність національних економічних інтересів 2-го рівня (що характерні поверхні економічного життя), які послідовно впливають із національних економічних інтересів 1-го рівня, можна поділити на дві групи:

1) пов'язані із реформуванням економічної сфери і створенням її інфраструктури, яка б задовольняла потребам інноваційно спрямованої ринкової економіки;

2) пов'язані із вирішенням найгостріших проблем сьогодення в економіці країни.

До 1-ї групи національних економічних інтересів 2-го рівня слід віднести наступні:

- створення умов для активізації інноваційного розвитку економічних суб'єктів та розвитку вітчизняних науково-технічного та інноваційного потенціалів і підвищення конкурентоспроможності національної економіки;
- запровадження економічного механізму збереження і відтворення природних, трудових, інтелектуальних, енергетичних ресур-

сів і основних фондів країни на інноваційних засадах, а також економічного стимулювання найефективнішого їх використання;

- удосконалення бюджетної системи на основі розробки і прийняття нового Бюджетного кодексу, що надавало би можливість систематично виконувати бюджетні призначення і ліквідувати нецільове використання бюджетних коштів;

- суттєве вдосконалення податкової системи на основі розробки і прийняття Податкового кодексу, який би, з одного боку, вирішував проблему наповнення дохідної частини бюджету, а з іншого, заохочував підприємства в ефективній роботі на інноваційних засадах;

- вдосконалення і розвиток грошово-кредитної системи з метою забезпечення грошовою масою і кредитами потреб економіки і населення;

- реформування системи залучення вітчизняних і іноземних інвестицій у національну економіку з метою забезпечення самовідтворення національної економіки і економічного зростання країни на інноваційній основі;

- прискорення розвитку національної банківської системи на чолі з незалежним Національним банком України, що дозволило би мати потужний банківський сектор, спроможний забезпечувати достатнє фінансування національної економіки, громадян і суспільства;

- створення повноцінного фондового сектору, спроможного забезпечувати перебудову національної економіки, залучення збережень населення і підприємств в її розвиток, а також надійний захист майна громадян і економічних суб'єктів;

- реформування системи оплати праці;

- розвиток і становлення потужного ринку страхових послуг, який би ефективно захищав майнові і соціальні інтереси населення, фінансові інтереси банків, інвесторів, підприємств і організацій;

- реформування пенсійної системи, медичного і соціального забезпечення.

До 2-ї групи національних економічних інтересів 2-го рівня у сьогоденних умовах доцільно включити такі:

- забезпечення збалансованості структури зовнішньої торгівлі, що передбачатиме як задоволення потреб внутрішнього ринку і захист вітчизняних товаровиробників з використанням прийнятих у міжнародній практиці засобів, так і розвиток експортного потенціалу;

- спроможність економіки країни функціонувати в режимі розширеного відтворення якості основного капіталу;

- наявність міцних і конкурентоспроможних транснаціональних корпорацій, створених за участю вітчизняних підприємств;
- подолання кредитної кризи і забезпечення економічної і фінансової стабілізації в країні;
- легалізація тіньової економіки в офіційну, повернення тіньових капіталів з-за кордону і забезпечення їх вкладення в розвиток національної економіки;
- ліквідація заборгованості із заробітної плати, пенсій, інших соціальних виплат;
- забезпечення стабільності національної грошової одиниці і її конвертованості, утворення достатнього золотовалютного запасу країни;
- поступове зниження інфляції і доведення її до 5% на рік;
- досягнення і підтримання позитивного зовнішньоторговельного сальдо і сальдо платіжного балансу.

Зрозуміло, що реалізація національних економічних інтересів 2-ї групи можлива на ґрунті забезпечення інтересів 1-ї групи.

Важливою складовою механізму реалізації і захисту національних економічних інтересів є сукупність індикаторів (показників), за допомогою яких можна характеризувати рівень реалізації цих інтересів. Індикатори можуть характеризувати в кількісному вигляді як стан економічної сфери, так і результати реалізації національних економічних інтересів у динаміці. В цілому механізм реалізації і захисту національних економічних інтересів є важливою складовою загального механізму забезпечення економічної безпеки України.

Відповідно до цього є вкрай дуже важливим визначення основних характеристик та порогових індикаторів безпечного стану економічної сфери країни. Визначення основних критеріїв (характеристик) економічної сфери, за яких її безпека підтримується на належному рівні, має важливе методологічне і практичне значення для забезпечення економічної безпеки. Краще критерії, що характеризують економічну сферу, визначати по її складових (секторах). Розподіл за вказаними секторами умовний, тому що всі вони нерозривно пов'язані між собою в єдину систему – економічну сферу країни. Наведені якісні та кількісні критерії (характеристики) та порогові значення індикаторів характеризують економічну сферу, яка, поперше, притаманна ринковій економіці, по-друге, знаходиться в безпечному стані. Що стосується кількісних критеріїв безпечного стану економічної сфери, то вони не можуть перевищувати (бути меншими) порогових значень індикаторів цієї сфери. Виділимо

умовно в економічній сфері країни п'ять секторів: фінансовий, макроекономічний, виробничий, зовнішньоекономічний, соціально-економічний.

1. Основним і найбільшим в економічній сфері є **фінансовий сектор**, який у свою чергу, включає такі сектори: бюджетний, грошово-кредитний, валютний, інвестиційний, банківський, фондовий, страховий. Порогові значення індикаторів по фінансовому сектору і його складових будуть наведені нижче.

2. **Макроекономічний сектор** – повністю здійснено перехід до ринкових відносин і створено повноцінну ринкову інфраструктуру, в наявності всі умови для сталого економічного зростання національного господарства. Валове нагромадження основного капіталу має бути не менше 25% ВВП, обсяг ВВП на душу населення від середнього по країн ЄС не менший за 50%, його щорічний приріст перебільшує 3%. Тіньовий сектор економіки не перевищує 10% ВВП. Вітчизняні валютні кошти повертаються з-за кордону, інфляція в цілому не перебільшує 3,1% на рік, стають стабільними ціни. Відношення темпу росту продуктивності праці до темпу росту заробітної плати – не менше 1.

3. **Виробничий сектор** – наявність достатнього рівня розвитку галузей та виробництв, які мають життєво важливе значення для функціонування країни як у звичайних, так і в екстремальних умовах і здатних забезпечувати процес відтворення основного капіталу та його якості на інноваційних засадах незалежно від дії чинників, що створюють загрози економічній безпеці, а також замкнених циклів у ключових виробництвах, диверсифікованих зовнішніх джерел фінансових, сировинних, енергетичних ресурсів, участь вітчизняних виробників в міжнародній кооперації на вигідних для них та для країни умовах. Частка переробної промисловості в загальному обсязі промислової продукції не менша за 70%, а частка машинобудування – 20%, витрати на НДКР – 2% ВВП, знос основних фондів не перевищує 35%, матеріаломісткість – не більше 0,5 грн./грн., фондомісткість – не перевищує 1,15 грн./грн., рентабельність операційної діяльності промислових підприємств має бути не меншою за 5%.

4. **Зовнішньоекономічний сектор** – позитивне сальдо зовнішньоекономічної діяльності, зростання експорту наукоємних, високотехнологічних товарів і послуг, відношення обсягу імпорту до ВВП – не більше 50%, частка в експорті високотехнологічної продукції не менша за 15%, а продукції машинобудування – 40%, наявність тіль-

ки критичного імпорту, а його частка у внутрішньому споживанні не більша за 30%, відсутність бартерних операцій у зовнішньоекономічній діяльності.

5. Соціально-економічний сектор – створено економічні передумови для сталого зростання добробуту населення і задоволення його потреб в якісному забезпеченні всіма видами соціальних послуг. Додержується баланс грошових доходів та витрат населення, відсутня заборгованість із заробітної плати, пенсій, інших соціальних виплат. Діє ефективна система трудових відносин і оплати праці, соціальні пільги і субсидії надаються лише незахищеним верствам населення. Реформована пенсійна система відповідає з одного боку, вимогам ринкової економіки, а з другого – справедливому пенсійному забезпеченню. Рівень безробіття (за методологією МОП) не перевищує 10%, розрив у доходах між 10% найбільш і 10% найменш забезпеченими групами населення менший за 8 разів, частка населення за межею бідності – не перебільшує 10%, співвідношення мінімальної і середньої зарплати не перевищує 3 рази, відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму – не менше 3 разів, подушне споживання продуктів споживання – не менше за 1500 ккал, співвідношення середніх пенсії за віком та зарплати – не більше 0,7–1 разу, наявність житлового фонду в середньому на одну особу – не менше 25 кв.м, обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я – не може бути меншою за 4% ВВП, а на освіту – не менше 8,3% ВВП.

Світовий, а також вже і вітчизняний, досвід надає можливість визначити порогові значення основних індикаторів безпечного стану економічної сфери. При визначенні порогових значень індикаторів, наведених вище також використано порогові значення критеріїв приєднання країн-кандидатів до Маастрихтської угоди, а саме: загальний державний борг не має перебільшувати 60% ВВП, загальний дефіцит бюджету – 3% ВВП, річний рівень інфляції – 3,1%, річна процентна ставка по державних цінних паперах – не більша за 8,5%.

У табл. 1.1 наведено дані стосовно дотримання порогових значень основних індикаторів економічної безпеки України, у т.ч. фінансового сектору.

Аналіз макроекономічних показників України свідчить, що з наведених вище індикаторів економічної безпеки порогові значення в I-му півріччі 2008 р., тобто ще перед початком фінансової кризи, перевищено по переважній більшості з них.

Таблиця 1.1. Порогові і фактичні значення основних індикаторів економічної безпеки України у 2008 році (до початку фінансової кризи 2008–2010 рр.) [157]

Назва індикатора	Порогове значення індикатора	Фактичне значення індикатора	
		I півріччя 2008 р.	Від зонк знаходження фактичного значення індикатора
1. Макроекономічний сектор: <ul style="list-style-type: none"> · валове внутрішнє національне продукту, % до ВВП · зміна залучення міжбанківських оборотних коштів, % до ВВП · обсяг ВВП на душу населення від середнього по країнах ЄС, % · морський приріст обсягу ВВП на душу населення, % · трудовий сектор економіки, у % до ВВП · рівень інфляції, % · відношення темпу росту продуктивності праці до темпу росту зарплатної плати, оп. 	не менше 25 не менше -1,5 – +1,5 не менше 50 не менше 3 не більше 10 не більше 31 не менше 1	25,7 +1,1 24,5 1,1 36-40 22,3 0,96	безпечна зона безпечна зона небезпечна зона небезпечна зона небезпечна зона небезпечна зона небезпечна зона
2. Виробничий сектор: <ul style="list-style-type: none"> · відносне реального промислового виробництва, % до 1990 року · частка переробної промисловості в загальному обсязі промислової продукції, % · частка машинобудівних в загальному обсязі промислової продукції, % · ступінь зносу основних засобів промисловості, % · на працездатність промислового виробництва, трн. днк. · фондоефективність промислової продукції, трн. днк. · рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, % 	не менше 100 не менше 70 не менше 20 не більше 35 не більше 0,5 не більше 1,15 не менше 5	114,7 76,3 13,8 59,0 0,61 0,98 5,8	безпечна зона безпечна зона небезпечна зона небезпечна зона небезпечна зона безпечна зона безпечна зона
3. Зовнішньоекономічний сектор: <ul style="list-style-type: none"> · коефіцієнт покриття імпорту експортом, разів · відношення обсягу імпорту до ВВП, % · відношення обсягу експорту до ВВП, % · частка імпорту у внутрішньому споживанні країни, % · частка імпорту промисловства у внутрішньому споживанні країни, % · частка імпорту промисловства і неважкого ступеня переробки експорту промисловості у загальному обсязі експорту, % 	не більше 1 не більше 50 не більше 50 не більше 30 не більше 25 не більше 40	0,8 57,2 47,9 24,2 32,7 54,3	небезпечна зона небезпечна зона безпечна зона безпечна зона безпечна зона небезпечна зона
4. Соціально-економічний сектор: <ul style="list-style-type: none"> · рівень безробіття, % · рівень бідності, % · відношення середньої зарплати до промислового мінімуму, разів 	не більше 10 не більше 25 не менше 3	6,2 27 2,9	безпечна зона небезпечна зона небезпечна зона

Закінчення табл. 1.1

Назва індикатора	Порогове значення індикатора	Фактичне значення індикатора	
		I півріччя 2008 р.	Будь-який з найкращих фактичних значень індикатора
· відношення максимального розміру пенсії за віком до промислового виробництва, разів	не більше 1,5-2	1,0	безпечна зона
· відношення сукупних витрат 10% найбільш забезпеченого населення до 10% найменш забезпеченого, разів	не більше 8	2,4	безпечна зона
· на яку частку життєвого фонду в середньому на одну особу, кв.м	не менше 25	22,5	небезпечна зона
· обсяг видатків зворотного бюджету на опроміненню зоря, %	не менше 4	3,2	небезпечна зона
· обсяг видатків зворотного бюджету на освіту, %	не менше 8,3	6,4	небезпечна зона
Б. Фінансовий сектор:			
· рівень ліквідності ВВП через зворотний бюджет, %	не більше 30	32,6	небезпечна зона
· відношення дефіциту державного бюджету до ВВП, %	не більше 3	0,4	безпечна зона
· обсяг трансферів з державного бюджету, % до ВВП	не більше 10	6,5	безпечна зона
· рівень монетарної економіки, %	не менше 50	44,1	небезпечна зона
· обсяг готівки в обсягу, % до ВВП	не більше 4	14,9	небезпечна зона
· система взаємодії банківського кредитування в загальному обсязі кредитування, капа	не менше 30	68,6	безпечна зона
· обсяг кредитів банків, %	не менше 30	38,8	безпечна зона
· індекс зміни офіційного курсу грн. до дол. США до показників політичного ризику, %	не більше 106	96	безпечна зона
· відношення обсягу депозитів в іноземній валюті до загального обсягу депозитів, %	не більше 25	32,5	небезпечна зона
· частка міжнародної резерви України, млн. доларів	не менше 3	3,7	безпечна зона
· відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	не більше 65	8,6	безпечна зона
· відношення обсягу державного зовнішнього боргу до ВВП, %	не більше 25	6,8	безпечна зона
· відношення обсягу державного внутрішнього боргу до ВВП, %	не більше 30	2,2	безпечна зона
· відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %	не більше 30	4,7	безпечна зона
· обсяг страхових премій до ВВП (показник промисленого страхування), %	не менше 8	2,7	небезпечна зона
· рівень страхових витрат (відношення фактичних витрат до страхових премій), %	не менше 30	29,9	небезпечна зона
· частка довгострокового страхування (частка валових страхових премій зі страхування життя до обсягу валових страхових премій), %	не менше 30	4,9	небезпечна зона
· частка покриває державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, %	не більше 30	2,4	безпечна зона

1.3. Економічна безпека держави і місце в ній фінансової безпеки

З врахуванням курсу України на розбудову соціально орієнтованої ринкової економіки умови формування останньої мають створюватися переважно за рахунок суттєвого вдосконалення і поширення використання економічних важелів, які мають застосовуватися органами державної виконавчої влади при виконанні регулюючої, захисної і контрольно-примусової функцій держави.

Визначення національних економічних інтересів надає можливість перейти до розробки державної політики щодо забезпечення економічної безпеки у вигляді сукупності її основних напрямків (пріоритетів). З іншого боку, при визначенні пріоритетів економічної безпеки важливо враховувати загальнонаціональні пріоритети, серед яких на сучасному етапі розвитку країни, насамперед, треба назвати наступні, що більшою частиною лежать у площині економіки:

- укріплення економічних засад державності і національної безпеки;
- продовження системних реформ у державі, економіці і суспільстві;
- забезпечення критичної маси економічних перетворень, які б дозволили повніше задіяти ринкові механізми і в повну силу – інноваційний механізм;
- стабілізація виробництва і забезпечення економічного зростання;
- глибока структурна перебудова національної економіки, утвердження інноваційної моделі її розвитку на основі становлення економіки знань.

Для того щоб визначити місце фінансової безпеки в структурі національної та економічної безпеки, доцільно попередньо розібратися з деякими поняттями, а саме, «небезпека», «безпека», «загроза», «національна безпека». Під **небезпекою** в загальному плані розуміють об'єктивно існуючу можливість негативного впливу на якість явище, систему, механізм, соціальний організм, завдяки чому йому може бути заподіяно шкоду, занепад, попадання в кризовий стан тощо. **Безпека** – стан захищеності від негативного впливу якихось чинників. **Загроза** – конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов. Поняття **«національна безпека»** досить міцно увійшло до лексики і в суспільне життя су-

часної України та багатьох інших країн світу. М. Павловський надав дуже широке тлумачення поняття «національна безпека»: «це такий стан та рівень розвитку всіх сфер економічної системи суспільства (власного виробництва, грошово-фінансової системи, сфери управління, соціальної сфери та екологічної), за яких держава спроможна залучити свої ресурси та свій інтелектуальний потенціал на досягнення економічної, науково-технічної, технологічної і духовної могутності, забезпечити злагоду в суспільстві, достатній рівень економічної та політичної незалежності, виробничої самодостатності, спираючись на власні сили, на стратегію технологічного лідерства або, принаймні, технологічної незалежності, на патріотизм своїх громадян, незалежність у мисленні і прийнятті рішень лідерами держави, що дає змогу досягти політичної, військово-стратегічної і соціальної мети заради створення умов для гідного життя широких верств населення, їх матеріального добробуту, духовної і моральної єдності, розвитку і величі України» [137]. В Законі України «Про основи національної безпеки України» [6] наводиться наступне визначення терміну «національна безпека»: «національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам».

І хоча в науковій літературі можна зустріти ще й інші поняття терміну «**національна безпека**», все ж бажано зупинитися на наступному, яке є більш простим і зручним для використання: це стан захищеності життєво важливих інтересів громадян, суспільства і національних інтересів держави від негативного впливу широкої гами чинників (загроз).

У найбільш загальному вигляді структуру поняття «**безпека**» наведено на рис. 1.7. Воно включає два рівні: *міжнародний* (глобальний і регіональний) і *національний* (держави, регіону, приватний). У свою чергу, приватна безпека поділяється на безпеку фірми і безпеку особи.

В Законі України «Про основи національної безпеки України» [6], як офіційній системі поглядів на національні інтереси країни, принципи, засоби і способи їх реалізації і захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, визначено дев'ять основних складових національної безпеки: *зовнішньополітична*, **економічна** (виділено нами – М.Є.), *державної безпеки*, *внутрішньополітична*, *соціальна і гуманітарна*, *воєнна*, *екологічна*, *науково-технологічна*, *інформаційна*. Крім цих

складових національної безпеки у науковій літературі називають ще декілька, а саме, культурну, правову, демографічну, генетичну, кримінологічну, психологічну [135]. В. Храмов до складових національної безпеки відносить такі: економічну, гуманітарну, політичну, інформаційну, воєнну, технологічну і екологічну [188].

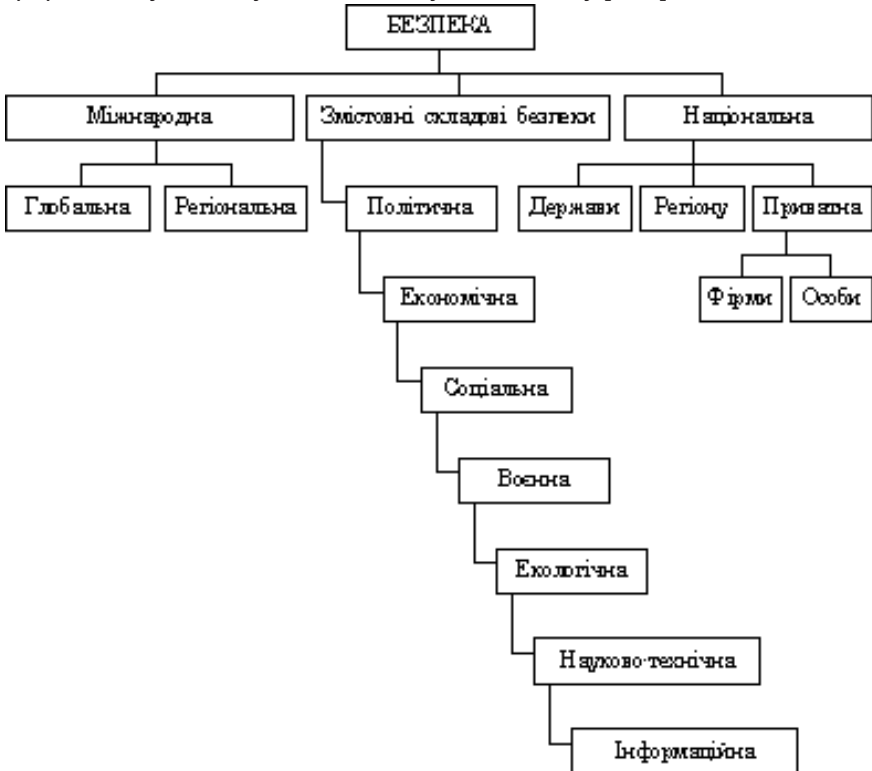

Рис. 1.7. Спрощена структура поняття «безпека»

Загально визнаним є розуміння того, що базисом національної безпеки виступає економічна безпека. Для умов нашої країни це розуміння посилюється тим, що Україна проходить етап небаченого руйнування раніше створених виробничих сил і виробничих відносин, системного формування нових, ринкових відносин і ринкової інфраструктури. Саме ці об'єктивні чинники серед проблем забезпечення національної безпеки висувають на перший план економічну і тісно пов'язану із нею соціальну складові. Крім цього слід підкреслити, що економічний аспект присутній в усіх інших складових

національної безпеки, виступаючи економічним підґрунтям їх забезпечення. Більше того, економічні відносини пронизують всі складові національної безпеки, наведені на рис. 1.7: політичну, соціальну, воєнну, екологічну, науково-технологічну, інформаційну.

Поняття «економічна безпека» ґрунтується на таких засадах:

- *економічна незалежність* – спроможність самостійно розробляти і здійснювати власну економічну політику, а також визначати і реалізувати національні економічні інтереси, можливість здійснення контролю з боку держави за національними ресурсами і державною власністю, спроможність залучення і утримання капіталу на власній території, здатність приймати рівноправну участь у міжнародному розподілі праці і світовій торгівлі. Зрозуміло, що в умовах міжнародного розподілу праці і глобалізації економічна незалежність не може мати абсолютного характеру;

- *стабільність національної економіки* – стійкість і надійність економічної системи в цілому і всіх її елементів, спроможність держави захищати усі форми власності, створення державних гарантій для підприємницької діяльності, стримування або подолання дії чинників, що дестабілізують функціонування економіки;

- *здатність до економічного саморозвитку* – здатність економічної системи країни до стійкого розширеного відтворення, розвитку економічного, трудового і інтелектуального потенціалів країни, конкурентоспроможність національної економіки у міжнародних економічних відносинах;

- *високий рівень самодостатності економіки* – забезпечення її природними, трудовими, фінансовими, інтелектуальними, інформаційними ресурсами або безпечно імпортне заміщення деяких з них;

- *похідність від завдань економічного зростання* – залежність рівня забезпечення економічної безпеки від внутрішніх і зовнішніх умов, які складаються на даному етапі розвитку економіки і національних інтересів у цей період.

В економічній науці і практиці поки що немає одностайного визначення категорії «економічна безпека держави» та її складу. Спочатку подивимось, як це поняття розроблено в російській науковій і політичній літературі. Так, «сутність економічної безпеки можна визначити як стан економіки і інститутів влади, за яким забезпечуються гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній оборонний потенціал навіть за неприємних умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів» [202]. Близьким

до цього є викладене в іншому російському джерелі [46]. У В. Тамбовцева економічна безпека тієї чи іншої системи – це «сукупність властивостей стану її виробничої (в самому широкому сенсі) підсистеми, яка забезпечує можливість досягнення цілей всієї системи» [166]. У Л. Абалкіна: «сукупність умов і чинників, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, спроможність до постійного оновлення і самовдосконалення» [12].

Інші дослідники вважають, що «економічна безпека – це спроможність економіки забезпечувати ефективне задоволення суспільних потреб на національному і міжнародному рівнях» [21], «стан можливості і готовності економіки забезпечувати стійкість економічного положення особи, соціально-економічну і воєнно-політичну стабільність суспільства і держави в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз і впливів» [122], «таке поєднання економічних, політичних і правових умов, яке забезпечує стале в тривалій перспективі виробництво максимального обсягу економічних ресурсів на душу населення найбільш ефективним методом» [95].

В російській роботі «Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность)» «національна економічна безпека – це такий стан економіки та інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально спрямований розвиток країни в цілому, достатній економічний та оборонний потенціал навіть за найбільш несприятливих варіантів розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів» [135]. У Г.Б. Славіна і М.Б. Чельцова – це стан захищеності найважливіших економічних інтересів особи, суспільства і держави, розвиток достатнього оборонного потенціалу, який сприятиме стійкому і ефективному функціонуванню економіки в режимі розширеного відтворення, створення передумов для підтримки і покращення рівня життя громадян, задоволення корінних національних інтересів у виробничо-економічній, фінансовій, зовнішньоекономічній, технологічній, енергетичній, продовольчій та інших субекономічних сферах [154].

І нарешті, в Державній стратегії економічної безпеки Російської Федерації (основні положення) економічна безпека розглядається як досягнення стійкого стану національної економіки і має забезпечувати:

- техніко-економічну незалежність, а також невразливість економіки від зовнішніх та внутрішніх загроз;

- захист економічних інтересів на внутрішньому та зовнішньому ринках, незалежно від зміни тактичних цілей держави;
- ефективно задоволення суспільних потреб за умов підтримки на достатньому рівні соціально-економічної стабільності держави [63].

В українських дослідженнях визначенню цього поняття теж приділяється в останні роки багато уваги. Ще в 30-і роки ХХ-го століття з'явилося таке поняття, як «економічний націоналізм», яке мало «такі риси: ставить на першому місці могутність і безпеку нації, а на другому вигоди і матеріальний добробут одиниць, прямує до економічної самовистарчальності, впливає на поодинокі економічні органи, аби вони співпрацювали зі собою і витрачали якнайменше енергії на взаємне тертя» [123, *орфографію збережено*]. Наведене поняття вже несло на собі деякі риси економічної безпеки.

В проекті Концепції економічної безпеки України воно розглядається як «спроможність національної економіки мати свій вільний, незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій, здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз» [111]. В. Шлемко і І. Бінько вважають за економічну безпеку «такий стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави» [194]. В. Мунтіян: «економічна безпека – загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам» [132]. У Г. Пастернака-Таранушенка «економічна безпека – це стан держави, за яким вона забезпечена можливістю створення, розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку в майбутньому та в зростанні добробуту її мешканців» [139].

Інші автори під економічною безпекою «розуміють наявність в державі достатніх можливостей для забезпечення репродукції виробничого потенціалу в промисловості, сільському господарстві та в усіх сферах докладання соціально корисної праці, перш за все наукомістких, освітній галузі, в галузі охорони здоров'я, а також для забезпечення стабільності суспільного ладу, суверенності держави» [145]. В проекті Стратегії забезпечення економічної безпеки, що розроблено робочою групою Кабінету Міністрів України і Апара-

ту Ради національної безпеки і оборони України, а також науковцями і працівниками інших установ, економічною безпекою вважається «такий стан національної економіки і окремих її складових, який здатний забезпечити стійкий соціально-економічний розвиток, спроможність нейтралізувати внутрішні і зовнішні загрози і дозволяє задовольняти необхідні економічні потреби особи, суспільства і держави» [163].

Надаючи належне місце забезпеченню національної безпеки в усіх її аспектах, було розроблено, а Верховною Радою України прийнято закон «Про основи національної безпеки України» [6]. У цьому законі економічна безпека розглядається як складова національної безпеки (безпеки в економічній сфері), до якої віднесені такі основні напрями державної політики в економічній сфері:

- забезпечення умов для сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки;
- прискорення прогресивних структурних та інституціональних змін в економіці, поліпшення інвестиційного клімату, підвищення ефективності інвестиційних процесів; стимулювання випереджувального розвитку наукоємних високотехнологічних виробництв;
- вдосконалення антимонопольної політики; створення ефективного механізму державного регулювання природних монополій;
- подолання «тінізації» економіки через реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення відпливу капіталу за кордон, зменшення позабанківського обігу грошової маси;
- забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери, внутрішньої і зовнішньої захищеності національної валюти, її стабільності, захисту інтересів вкладників, фінансового ринку;
- здійснення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень;
- забезпечення енергетичної безпеки на основі сталого функціонування і розвитку паливно-енергетичного комплексу, в тому числі послідовного і активного проведення політики енергозбереження та диверсифікації енергозабезпечення;
- забезпечення продовольчої безпеки;
- захист внутрішнього ринку від недоброякісного імпорту – поставок продукції, яка може завдати шкоди національним виробникам, здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу;
- посилення участі України у міжнародному поділі праці, розвиток експортного потенціалу високотехнологічної продукції, поглиб-

лення інтеграції у європейську і світову економічну систему та активізація участі в міжнародних економічних і фінансових організаціях;

- недопущення незаконного використання бюджетних коштів і державних ресурсів та перетікання їх у тіньову економіку;

- контроль за експортно-імпортною діяльністю, спрямованою на підтримку важливих для України пріоритетів та захист вітчизняного виробника;

- боротьба з протиправною економічною діяльністю, протидія неконтрольованому впливу національних матеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів [6].

Це, на наш погляд, достатньо широкий підхід до визначення основ економічної безпеки.

Вищенаведений огляд різних формулювань поняття «економічна безпека» надає можливість виділити в них основні риси, завдяки яким складається це поняття і потім висловити свій погляд, тому що категорія «економічна безпека» є ґрунтовною відносно визначення поняття «фінансова безпека». З врахуванням такого методологічного підходу **економічна безпека** є ніщо інше, як **такий стан економічного механізму країни, який характеризується збалансованістю і стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, його здатністю забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталий і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери.**

В літературі з питань дослідження економічної безпеки до цієї категорії включають такі складові: сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, безпека фінансово-кредитної сфери, воєнно-економічна, технологічна, продовольча, аграрна, демографічна, екологічна, промислово-технологічна, соціальна, продовольча, приватизаційна, зовнішньоекономічна [134; 135; 145; 194]. На думку Г. Пастернака-Таранушенка економічна безпека поділяється на демографічну, екологічну, харчову, військову, ресурсну, питноводну, енергетичну, цінову, фінансово-грошову, політичну, соціальну, кримінальну, медичну безпеку [139]. А. Городецький включає до складу економічної безпеки наступні: виробничо-технологічну, фінансову, інфляційну, валютну, митну, керованість в економіці [58]. Інші дослідники відносять до економічної безпеки такі складові: загальноекономічну, фінансову, зовнішньоекономічну, технологічну, енергетичну, сировинну, продовольчу, працересурсну, водогосподарську, протистихійну [51]. В. Мунтіян до «внутрішніх складових економічної безпеки» відносить сировинно-ресурсну, енергетичну, фінансо-

ву, воєнно-економічну, інформаційну, технологічну, продовольчу, соціальну, демографічну, екологічну, і чомусь, тіньову економіку [132]. З наведеного складу наочно видно, що до економічної безпеки включено майже всі складові національної безпеки.

До цього потрібно зробити деякі зауваження. По-перше, в усіх наведених структурах економічної безпеки автори використовують різнопланові критерії їх розподілу на складові. По-друге, всі ці наведені структури є дуже широким трактуванням складу економічної безпеки.

На наш погляд, до економічної безпеки слід відносити тільки ті її складові, які містять лише економічні відносини або базуються на них, що й буде єдиним критерієм класифікації складових економічної безпеки. З такої точки зору до категорії «**економічна безпека держави**» доцільно відносити лише *фінансову, макроекономічну, внутрішньоекономічну або виробничу, зовнішньоекономічну і соціально-економічну* складові. В такому разі економічна безпека має безпосередньо включати як ґрунтовну складову **фінансову безпеку** або **безпеку фінансово-кредитної сфери**. На фінансах базується економіка будь-якої країни, фінанси – «кров» економічної системи держави, без якої економіка будь-якої країни в сучасних умовах не може функціонувати. Тим більше, що фінанси виступають як сукупність економічних відносин, які виникають в процесі обороту грошових коштів. Тому фінансова безпека має входити окремою підсистемою до системи економічної безпеки. В зв'язку з цим проблема належної підтримки фінансової безпеки держави є найактуальнішою, тому що зачіпає усі галузі національного господарства, приватних підприємців, усі прошарки населення, усе суспільство і державу в цілому, а її забезпечення в умовах кризи – найважливішим завданням.

У свою чергу фінансова безпека умовно включає такі сім секторів: бюджетний, грошово-кредитний, інвестиційний, валютний, банківський, фондовий і страховий. Враховуючи таку структуру фінансової безпеки держави необхідно встановити основні характеристики і порогові значення індикаторів безпечного стану фінансово-кредитної сфери країни. Визначення її основних критеріїв (характеристик), за яких фінансова безпека підтримується на належному рівні, має важливе методологічне і практичне значення для її забезпечення. Наведені нижче якісні та кількісні критерії (характеристики) та порогові значення індикаторів характеризують фінансово-кредитну сферу, яка, по-перше, притаманна ринковій економіці, по-друге, знаходиться в безпечному стані. Що стосується кількісних критеріїв безпечного стану фінансової сфери, то вони не мо-

жуть перевищувати (або бути меншими) порогових значень індикаторів цієї сфери.

1. *Бюджетний сектор* – зведення до мінімуму дефіциту Державного бюджету (не перевищує 3% ВВП), безумовне виконання доходної та видаткової частин бюджету (видатки Державного бюджету не більш за 20% ВВП), державний (внутрішній і зовнішній) борг не сягає небезпечного рівня (загальний – не перевищує 55% ВВП, а зовнішній – 70% обсягу річного експорту або 25% ВВП, внутрішній – 30% ВВП, витрати на обслуговування і погашення внутрішнього державного боргу не перевищують 25% суми доходів Державного бюджету), а темп його зростання не може перевищувати темп зростання ВВП, сама бюджетна система спроможна забезпечувати повне фінансування запланованих державних витрат і цільове використання бюджетних коштів. Рівень перерозподілу ВВП через консолідований бюджет знаходиться на рівні 30%. Рівень зовнішньої заборгованості на душу населення (для країн з перехідною економікою) не перебільшує 200 дол. США, витрати на обслуговування і погашення зовнішнього боргу – 18% обсягу експорту чи 20% доходів Державного бюджету, а відношення короткострокової зовнішньої заборгованості до поточних бюджетних надходжень не більш як 40%. Частка зовнішніх запозичень у покритті дефіциту Державного бюджету не повинна перевищувати 30%.

2. *Грошово-кредитний сектор* – обсяг обігових коштів підприємств усіх форм власності знаходиться на рівні, який забезпечує нормальне їх функціонування, відсутні бартер в розрахунках між підприємствами і їх заборгованість бюджету, а з бюджету – підприємствам (по ПДВ), рівень простроченої кредиторської і дебіторської заборгованості дорівнює нулю, постійно зростає обсяг безготівкових розрахунків, як в народному господарстві, так і при сплаті населенням куплених товарів і послуг.

Скорочується відповідно до розгортання безготівкових розрахунків частка грошової маси поза банками до рівня, не більшого за 4% ВВП, збільшуються основні грошові агрегати (зокрема, грошова маса M1 має перевищувати 15–20% ВВП), емісія (приріст грошової бази) не перевищує встановлених нормативів, знижується рівень доларизації грошового обігу (не має перебільшувати 10% грошової маси в національній валюті, а обсяг іноземної валюти готівкою до національної валюти готівкою – не більше 25%), зростає рівень монетизації економіки до значення, яке є достатнім для її забезпечення грошовою масою (не менш як 50% ВВП).

Обсяги наданих економіці країни кредитів мають забезпечувати фінансування обігових коштів підприємств в необхідних для їх нормального функціонування розмірах, а також довгострокове інвестування в народне господарство, яке забезпечує економічне зростання (кредитні надходження до економіки мають бути більшими за річний обсяг ВВП). При цьому облікова ставка НБУ не перевищує 10-відсотковий рівень, процентна ставка по державних паперах – 8,5%, а процентні ставки комерційних банків – 15%, створено економічні умови для зростання обсягів депозитів підприємств і населення.

3. *Інвестиційний сектор* – обсяг вітчизняних і іноземних інвестицій достатній не тільки для самовідтворення економіки, але й забезпечення економічного зростання країни. За світовим виміром такий обсяг вітчизняних інвестицій має перевищувати 17% ВВП, а прямих іноземних – 5%.

4. *Валютний сектор* – обмінний курс гривні до іноземних валют є спочатку паритетним до темпів інфляції, а потім – стабільним, гривня стає вільно конвертованою валютою, обсяг золотовалютних резервів країни достатній для підтримання стабільності національної грошової одиниці (перевищує обсяг тримісячного імпорту). Позитивним є сальдо зовнішньоекономічної діяльності, в ній відсутні бартерні операції, сальдо платіжного балансу стає також нульовим або позитивним. Рівень забезпеченості національної готівкової валюти валютними резервами має бути більшим за 100%.

5. *Банківський сектор* – наявність стійкої до кон'юнктурних коливань на вітчизняному і світовому фінансових ринках, надійної і повнокровної банківської системи з автономним національним банком, спроможність цієї системи забезпечувати фінансування в необхідних розмірах народного господарства, населення та держави. Приріст первинної емісії НБУ не більш за 20%.

6. *Фондовий сектор* – розвиток і становлення повноцінного фондового ринку (первинного і вторинного), який має забезпечувати реструктуризацію вітчизняної економіки, стимулювати вкладення збережень населення і підприємств в її розвиток і фінансову стабілізацію, є стійким до кон'юнктурних коливань на світовому фондовому ринку, національний індекс акцій є стабільним. Має бути наявною надійна і потужна система захисту і примноження майна громадян і господарюючих суб'єктів, яка б також забезпечувала вагому частку фінансування реструктуризації економіки та її зростання.

7. *Страховий сектор* – становлення надійного ринку страхових послуг, спроможного ефективно захищати майнові права та інтереси населення і господарюючих суб'єктів, суттєво впливати на реструктуризацію економіки і забезпечувати її зростання. Надходження страхових платежів є більшим за 7% ВВП.

1.4. Вплив міжнародних фінансових організацій на рівень економічної безпеки України

Комплекс проблем, пов'язаний із соціально-економічним реформуванням в Україні як важливим чинником забезпечення належного рівня економічної безпеки має важливе значення для розвитку нашої країни. Лібералізм, як політична та ідеологічна течія, своїм економічним змістом означає відстоювання свободи підприємництва, яка може бути забезпечена, з одного боку, лише в ринкових умовах, з іншого, за підтримки держави. Вільне підприємство неможливе без ефективного функціонування ринкової системи, яка передбачає насамперед лібералізацію економіки. Із світового досвіду відомо, що магістральний шлях сучасного розвитку економіки пролягає через демократизацію та диверсифікацію відносин власності, утворення провідного прошарку працюючих власників (народний капіталізм), утвердження ефективних механізмів взаємодії між працею і капіталом.

Україна обрала ліберальний шлях розвитку, а саме поєднання системи ринкових відносин і суттєвої ролі держави в забезпеченні ефективного функціонування ринкових механізмів і вирішенні соціальних проблем. Трансформація економіки, яка зараз здійснюється в Україні, проходить саме шляхом лібералізації економічних відносин. Безумовно, шлях трансформаційних перетворень дуже складний і як виявилось – довгий. Як свідчить аналіз, проведений відомими вітчизняними економістами і політиками, не обходиться без деформацій, прорахунків і помилок, повільності і некомплексності економічних реформ. Їх знання надає можливість для своєчасної розробки і здійснення заходів щодо виправлення. Це в свою чергу суттєво сприятиме забезпеченню економічної безпеки на рівні держави та окремих підприємств.

По-перше, в ході трансформації порушено єдність і збалансованість економічних і суспільних перетворень, між якими існують системні зв'язки. Це відбулося як у часі, так і в окремих комплексах: економічному та суспільному. Трансформаційний рух є ефективним

лише за умов дотримання одночасності і системності перетворень як в економічному, так і в суспільному житті.

По-друге, бажання швидко перестрибнути через об'єктивний перехідний період призвело до системної дезінтеграції як в економіці, так і суспільстві. Результатом такої дезінтеграції в економічній сфері стала розбалансованість ще до кінця не сформованого ринкового механізму, яка існує й зараз.

По-третє, з самого початку неправильно обрано модель суспільно-економічного розвитку, а саме, латиноамериканського типу. Хоча еталон був значно ближчий навіть за відстанню і географією – європейський, а ще краще – китайський і в'єтнамський. Це завдало шкоди процесу демократизації, як в економіці, так і в суспільному житті.

По-четверте, світовий досвід свідчить, що на етапі трансформаційних суспільних та економічних перетворень роль держави в їх здійсненні не зменшується, а навпаки, зростає. Але цим досвідом ми не скористалися. Головне завдання держави у такий період – утворення ринкових механізмів на ґрунті лібералізації економічних відносин, розбудова провідних інститутів демократії та громадянського суспільства, що тісно пов'язані між собою. Світовий досвід вивів правило, згідно з яким держава звільняє економіку від своєї присутності тільки там, де сформовано та ефективно функціонують дієві ринкові механізми.

По-п'яте, не було враховано, що реформування економіки в ринковому напрямі є не самоціль, а лише механізм вирішення соціальних питань. Досвід повоєнної Європи підтверджує, що визначальним був принцип саме соціальної спрямованості реформування економіки.

По-шосте, слід визнати надмірно перебільшені сподівання на зовнішню допомогу, зокрема, з боку МВФ, Світового банку, інших фінансових міжнародних інституцій, а також так званої міжнародної технічної допомоги. До того ж часто-густо фінансова підтримка здійснюваних в Україні реформ супроводжувалася необґрунтованими вимогами, багато з яких носили й політичний характер. Зокрема, політика МВФ будується на неоптимальних схемах фінансової підтримки економічних і соціальних перетворень в Україні, багато в чому не враховує економічні і соціальні особливості нашої країни, менталітет українського народу. Мета такої політики МВФ та інших міжнародних організацій відома – це використовувати нашу економіку для обслуговування провідних держав світу, так званого

центру. Більш детально вплив міжнародних фінансових організацій на рівень економічної безпеки буде розглянуто нижче.

По-сьоме, можна також відзначити, що сучасні проблеми в підприємстві України є значною мірою похідними від кризи державного управління, викликані поспішністю і непередбачуваністю переходу від адміністративно-командних методів управління економікою до ринкового регулювання.

Усі ці наведені негативні чинники та необхідність їх відвернення ще раз підтверджують необхідність мати власну модель трансформаційних перетворень економіки і суспільства, засновану на ліберальній ідеї. Зрозуміло, що перелічені чинники негативно впливають на рівень забезпечення економічної безпеки, яка є провідною до інших складових національної безпеки.

З міжнародних фінансових організацій (МФО) Україна найбільш активно співпрацює із Міжнародним валютним фондом, починаючи з жовтня 1994 року шляхом отримання кредитів з метою здійснення економічних реформ. За період 1994–2009 рр. реформування економіки України знаходиться під суттєвим впливом результатів здійснення стабілізаційних програм МВФ, інших міжнародних організацій та відповідних зобов'язань Уряду України.

Як відомо, загальна філософія Міжнародного валютного фонду є монетаристською за суттю і віддає перевагу ринковим відносинам порівняно із втручанням держави в економіку. Тому основними важелями стабілізаційних програм МВФ була і є кредитно-грошова, фіскальна та валютна політика. У відношенні до України сюди додається й структурно-інституційний аспект у вигляді адміністративної і земельної реформ та приватизації, які ще не закінчено. У конкретному плані такі програми передбачали в основному монетарні засоби мобілізації та підвищення ефективності використання внутрішніх фінансових джерел, а саме, скорочення бюджетного дефіциту, жорстку грошово-кредитну політику, інституційну трансформацію і валютно-фінансову стабілізацію національної економіки.

Одним із основних завдань МВФ є сприяння країнам-кредиторам у **подоланні платіжного дисбалансу**, що вимагає з огляду на необхідність забезпечення економічної безпеки більш ретельного з боку Уряду України і НБУ аналізу підходів МВФ до фінансування зовнішнього дисбалансу. По-друге, наступною метою стабілізаційних програм МВФ є **покращання бюджету і поширення доступу держави до внутрішнього кредитування дефіциту бюджету**. Як свідчить світова практика, у програмах МВФ особливий наголос ро-

биться не тільки на досягненні платіжного балансу, а й, по-третє, на **зниженні інфляції** завдяки запровадженню кредитних обмежень. В цілому МВФ має суттєвий досвід боротьби із гіперінфляцією, що підтверджує й практика співпраці України з ним в цьому напрямку.

Слід навести деякі методологічні підходи МВФ до подолання фінансової кризи завдяки реалізації стабілізаційних програм. По-перше, МВФ розглядає інфляцію як суттєву перешкоду економічному зростанню країн, що розвиваються або знаходяться на переході до ринкової економіки (хоча це, на наш погляд, спрощене розуміння). Адже такий підхід не завжди підтверджується практикою, тому що економічне зростання є результатом дії багатьох чинників, а не тільки зменшення темпів інфляції.

По-друге, МВФ вважає девальвацію національної валюти інструментом, здатним до стимулювання зовнішньої торгівлі. Ця концепція в цілому підтверджується досвідом багатьох країн світу.

По-третє, ще одним таким інструментом МВФ вважає фінансову лібералізацію і зокрема – встановлення ринковим шляхом відсоткових ставок балансування заощаджень населення та інвестицій в економіку.

Але в умовах перехідних економік рекомендації МВФ не завжди спрацьовують, чим власно і пояснюються чисельні помилки Фонду.

При оцінці впливу стабілізаційних програм на національні економіки МВФ використовує такі методологічні підходи:

- оцінка стану економіки конкретної країни здійснюється шляхом співставлення її показників до запровадження стабілізаційних заходів програми МВФ та після їх реалізації;

- обираються дві групи країн, близьких за рівнем економічного розвитку – контрольна і аналізована. Після запровадження стабілізаційних програм МВФ у аналізованій групі країн порівнюються показники розвитку;

- за цим підходом порівнюються дійсний стан економіки країни після запровадження стабілізаційної програми МВФ з її цілями, тобто визначається рівень досягнення цілей програми;

- і нарешті, останній підхід передбачає моделювання і наступне порівняння результатів стабілізаційної програми МВФ і можливих наслідків реалізації сукупності національних заходів щодо стабілізації економіки (в разі якщо б вони здійснювалися поза стабілізаційною програмою МВФ) в країні, де планується запровадження стабілізаційної програми.

Зрозуміло, що кожен з підходів містить суттєві недоліки, головним чином це – неточність і неглибокість таких порівнянь.

Міжнародний досвід свідчить, що ефективними стабілізаційні програми МВФ є лише тоді, коли в наявності більш-менш розвинуте вітчизняне виробництво і внутрішнє ринкове середовище, відповідні обсяги національного капіталу і ресурсів, а також стабільні політичні, соціальні та економічні умови в країні.

Відносно ж країн з перехідною економікою, в яких вже в другий раз за 18 років відбувається фінансова криза, МВФ робить умови надання кредитів усе більш жорсткими. Це призводить до того, що вплив МВФ на такі країни суттєво посилюється. У зв'язку із жорсткістю умов стабілізаційних програм МВФ не підписує жодних програм фінансування, якщо не буде впевнений у виконанні всіх без винятку своїх вимог.

Досвід співпраці з МВФ свідчить про те, що покращання платіжного балансу в окремих країнах, де здійснювалися стабілізаційні програми, не дало вагомих результатів. Лише у небагатьох країнах суттєво понизився рівень інфляції завдяки реалізації стабілізаційних програм. Дуже повільно зростають або зовсім не збільшуються і темпи економічного розвитку в таких країнах. Навіть більше того, є група країн, у яких темпи економічного зростання були значно вищими за ті, де запроваджувалися стабілізаційні програми.

Крім того, у світовій практиці є випадки, коли окремі країни уникали надмірної залежності від МВФ і в той же час завдяки реалізації власних програм виходили з кризи і розвивалися високими темпами. Це стосується, насамперед, Малайзії, яка не прийняла умови стабілізаційної програми МВФ і відповідно була позбавлена кредитів під час азіатської кризи (1997 року).

З позитивних результатів реалізації стабілізаційних програм МВФ слід відзначити наступні. У 1999 і 2000 роках Україна була без дефіциту зведеного бюджету, хоча у наступні роки такий дефіцит був і у значних обсягах. Вперше за роки незалежності у 2000 році відбулося економічне зростання і продовжувалося до 2007 р., хоча і завдяки приросту експорту вітчизняної продукції і позитивному сальдо зовнішньої торгівлі, а не наповненню внутрішнього ринку. Починаючи з 1999 р. ліквідовано дисбаланс поточного рахунку платіжного балансу (до початку другої фінансово-економічної кризи). Інфляція вперше стала багато в чому контрольованою і тому більш прогнозованою, але з початком кризи знов суттєво зростає.

Однак слід підкреслити, що на ці позитивні моменти впливали не лише виконання стабілізаційних програм МВФ, а й інші суттєві чинники. Однак їх частку вичленили практично неможливо.

Але з іншого боку є багато й негативного. Так, жорстка монетарна антиінфляційна політика призвела не тільки до стримування дії чинників інфляції витрат, а й до гострої нестачі платіжних засобів у економіці в вигляді платіжної кризи, а звідси і до скорочення вітчизняного виробництва, що власно й відбувалося в Україні. Обмеження грошової маси і внутрішнього кредитування, а також штучне стримування внутрішнього сукупного попиту спричинило небажані соціально-економічні наслідки. Так, зниження темпів інфляції, що відбулося завдяки майже припиненню грошової емісії і низького рівня монетизації економіки, призвело до нестачі готівкових коштів, гострої платіжної кризи, зниження сукупного попиту внаслідок невиплати заборгованої заробітної плати, затримок у виплаті пенсій та інших видів соціальної допомоги. Введення грошово-кредитного обмеження стримувало інвестиційну активність у країні, яка могла б бути спрямованою на економічне зростання. Це, в свою чергу, призвело до згортання виробничих потужностей, небаченого падіння науково-технологічного потенціалу України.

Незаперечним фактом є й те, що після вступу України до МВФ та Світового банку, інших міжнародних фінансових організацій неодмінно зростав ще один показник – обсяг державного боргу: зовнішнього і внутрішнього. Зрозуміло, що надмірна зовнішня заборгованість міжнародним фінансовим організаціям та приватним банкам суттєво обмежує державний суверенітет або, принаймні, можливості виявлення економічної незалежності країни.

З метою запобігання подальшому зростанню загрози посилення впливу *міжнародних фінансових організацій, включаючи МВФ, на нашу країну і суттєвого зниження її фінансової залежності від них*, а також з метою встановлення макроекономічної стабілізації в Україні, **необхідними шляхами в цьому напрямку можуть бути наступні.**

По-перше, вкрай необхідна розробка довгострокової стратегії управління державним зовнішнім боргом, яка б містила апробовані в світі інструменти:

- тимчасове підвищення норми обслуговування боргу (відраховань від валютної виручки) і здійснення дійового валютного контролю;
- розвиток експортного потенціалу і скорочення некритичного імпорту;
- ефективне використання механізмів ринкової конверсії боргових зобов'язань в облігації;

- конверсія боргових зобов'язань в прямі іноземні капіталовкладення в ході здійснення приватизації;
- перетворення державного боргу в іноземні прямі чи портфельні інвестиції;
- поступова відмова від зовнішніх запозичень;
- викуп зі скидкою боргів на вторинному ринку і переведення їх в зобов'язання, які підлягають оплаті в національній валюті за номіналом або із скидкою, меншою за скидку на вторинному ринку (ця схема в свій час з успіхом використовувались країнами Латинської Америки);
- збільшення привабливості вкладів в національній валюті;
- залучення тільки середньо- і довгострокових зарубіжних кредитних ресурсів;
- диверсифікація джерел зовнішнього кредитування з орієнтацією на ті, що надають можливість збільшити економічний та політичний суверенітет;
- суттєве збільшення приватизації привабливих підприємств і залучення до бюджету доходів від цього, які спрямувати на виплату зовнішнього боргу;
- здійснення жорсткої бюджетної політики і отримання за рахунок цього фактичного профіциту державного бюджету;
- конверсію частини державного боргу в майнові активи на території України;
- введення цільового податку на експортерів та імпортерів, який спрямувати на сплату зовнішнього боргу;
- випуск внутрішньої валютної позики, забезпеченої землею чи іншими ресурсами;
- погашення зовнішнього боргу повністю або частково в національній валюті;
- використання досвіду Мексики та інших країн, який свідчить, що oprіч власно професійної діяльності з розміщення зовнішніх облігаційних позик потрібна постійна турбота про підтримання стійкого кредитного рейтингу країни.

По-друге, необхідно нарешті прийняти Закон України «Про державний борг», де встановити ліміт державного боргу (зовнішнього і внутрішнього), здійснення державних позик і надання державних гарантій тільки через окремі постанови уряду, визначити чіткий порядок обслуговування державного боргу і чіткі пріоритети в використанні зовнішніх кредитів, зменшити рівень централізації механізму управління боргом за рахунок залучення корпоративного

сектору, регіонів, випуску регіональних цінних паперів на зовнішні ринки.

По-третє, доцільно розробити і здійснити жорсткі адміністративні заходи щодо припинення відтоку капіталів з країни (контроль за експортними цінами, поверненням валютної виручки, бартером у зовнішній торгівлі, жорсткі митні процедури, посилення боротьби з контрабандою, з розрахунками через офшорні зони тощо).

По-четверте, розробити і почати здійснювати широкомасштабну національну програму подолання тіньової економіки, в якій було б передбачено повернення вітчизняних капіталів з-за кордону на ґрунті їх амністування і подальшої легалізації.

З огляду на багаторічний досвід спільної праці окремих країн з міжнародними фінансовими організаціями слід визнати, що необхідно **проводити власну політику взаємовідносин з ними, сліпо і автоматично не приймати до впровадження вимоги МФО без їх ретельного вивчення, прогнозування їх впливу на стан економіки і визначення відповідності національним економічним інтересам.**

Зокрема, жорсткі монетарні обмеження гальмують функціонування внутрішніх важелів економічного зростання і нагромадження національних капіталів. Неможливо збалансувати державний бюджет, удаючись лише до скорочення попиту, в тому числі через обмеження внутрішнього кредитування.

I, нарешті, у загальному плані **критерієм оцінки ефективності взаємодії з МВФ** має стати співвідношення між прогнозованим зиском від набуття відкритості і лібералізації економіки і зовнішньоекономічних зв'язків і можливим втратами для вітчизняних виробників і агентів зовнішньої торгівлі і споживачів. Важливим **критерієм** повинно також стати **відповідність вимог МВФ національним економічним інтересам і загальному економічному курсу країни.** Тому забезпечення національних економічних інтересів має ґрунтуватися не виключно на фінансових «вливаннях» МВФ, а насамперед на власній грошово-кредитній та валютно-фінансовій політиці країни. Це вимагає розробки і законодавчого затвердження відповідної правової бази взаємовідносин із МФО.

Розділ II.

ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

2.1. Основні підходи до розробки Концепції забезпечення фінансової безпеки України

Нинішня фінансова криза негативно впливає на всі сфери економіки, суспільства, значно загострює соціальні питання. Україною втрачається науково-технологічний потенціал, знижується життєвий рівень, згортаються інвестиційні та інноваційні процеси, збільшується й міцнішає тіньовий сектор економіки. Складною є ситуація із зовнішньоекономічною діяльністю. Посилюється боргова залежність нашої держави від інших країн та міжнародних фінансових структур, зростає її внутрішній борг.

За цих умов проблема підтримки фінансової безпеки держави є найактуальнішою. Вона зачіпає не тільки державу в цілому, а й усі галузі національного господарства, приватних підприємців, усі прошарки населення, суспільство. Про це свідчить нинішній стан фінансово-кредитних відносин у країні.

Вище обґрунтовано, що фінансова безпека є суттєвою складовою економічної безпеки держави. Фінансова безпека може входити окремою підсистемою до системи економічної безпеки і так само Концепція фінансової безпеки – до Концепції економічної безпеки України.

До структури Концепції фінансової безпеки доцільно включити:

- основну мету і цілі забезпечення фінансової безпеки держави;
- принципи організації фінансової безпеки;
- основні методи забезпечення фінансової безпеки;
- національні інтереси у фінансово-кредитній сфері;
- сучасні реальні і потенційні загрози фінансовій безпеці;
- пріоритети у забезпеченні фінансової безпеки;
- основні напрями державної політики у сфері забезпечення фінансової безпеки;
- система підтримання безпеки у фінансово-кредитній сфері (основні функції, організаційна структура системи, перелік індикаторів, підсистема моніторингу, підсистема аналітично-прогнозного

забезпечення, повноваження основних суб'єктів системи фінансової безпеки);

- обґрунтування необхідності розробки Державної стратегії фінансової безпеки України та її структури.

Вже вказувалося, що фінансовою безпекою є такий стан фінансово-кредитної сфери, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю цієї сфери забезпечувати ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання. **Основна мета фінансової безпеки держави** полягає у постійному підтриманні наведеного стану фінансово-кредитної сфери.

Щодо **принципів** організації фінансової безпеки, то визначення та безумовне дотримання їх є передумовою створення і ефективної діяльності системи забезпечення безпеки фінансово-кредитної сфери. До таких принципів можна віднести:

- необхідність розробки і прийняття державної стратегії забезпечення фінансової безпеки у складі відповідних концепції і програми (може бути окремим документом або входити до складу Державної стратегії економічної безпеки України);

- визначення і затвердження на державному рівні національних інтересів фінансової безпеки;

- визначення час від часу (залежно від економічної ситуації), пріоритетів та основних напрямів державної політики у сфері фінансової безпеки;

- наявність сукупності основних критеріїв фінансово-кредитної сфери з точки зору дотримання її безпеки;

- необхідність визначення порогових значень індикаторів фінансової безпеки та їх порівняння з поточними;

- визначення і чітке виконання функцій та повноважень суб'єктів системи фінансової безпеки, встановлення відповідальності за належну реалізацію;

- необхідність структурного формування і правового оформлення системи фінансової безпеки;

- постійний моніторинг основних індикаторів безпеки фінансово-кредитної сфери.

До основних **методів** підтримування фінансової безпеки держави на належному рівні можна віднести аналітичну обробку інформації про досвід і заходи з питань безпеки фінансово-кредитної сфери в інших країнах, постійний моніторинг і аналіз умов, чинників та індикаторів фінансової безпеки, прогнозування умов, дії чинників,

загроз та значень індикаторів у перспективі, розробку і здійснення конкретних заходів щодо підтримування фінансової безпеки на належному рівні.

Основними (пріоритетними) національними інтересами у фінансово-кредитній сфері України на сучасному етапі можуть бути:

- забезпечення фінансової стабілізації у національному господарстві;
- зниження державних витрат і бюджетного дефіциту;
- здійснення реформи податкової системи і посилення її стимулюючого впливу на розвиток виробництва;
- легалізація тіньової економіки і рішуча боротьба з корупцією;
- ліквідація заборгованості з заробітної плати, пенсій та інших соціальних виплат;
- зміцнення національної грошової одиниці і забезпечення її конвертованості;
- зниження інфляції і доведення її до 3% на рік;
- досягнення і підтримування позитивного зовнішньоторговельного сальдо і платіжного балансу;
- масштабне і систематичне залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій до розвитку національної економіки, встановлення жорсткого контролю за їх ефективним використанням;
- подальше нарощування золотовалютного запасу держави;
- підтримування державного (внутрішнього і зовнішнього) боргу на безпечному рівні;
- становлення та розвиток міцної національної банківської системи;
- створення ефективних фондового і страхового ринків.

Основні загрози фінансовій безпеці можна класифікувати як внутрішні та зовнішні, існуючі та можливі. До внутрішніх загроз слід віднести: недосконалість і незавершеність національного законодавства у фінансово-кредитній сфері; відсутність достатнього золотовалютного запасу і алмазного фонду держави; низький рівень інвестиційної діяльності; неефективність податкової системи; масове ухилення від сплати податків; неповернення з боку держави значних сум ПДВ; недосконалість бюджетної системи, низький рівень бюджетної дисципліни і надмірні державні витрати та дефіцит державного бюджету; високий рівень інфляції; зростання тіньової економіки, посилення її криміналізації, нелегальний перетік валютних коштів вітчизняних підприємців за кордон; штучність курсу національної грошової одиниці; значну заборгованість у виплаті заробітної плати.

бітної плати, пенсій та інших соціальних виплат; неповноцінність фондового ринку; нерозвиненість страхового ринку; нерозвиненість системи довірчого управління майном; слабкість банківської системи; зростання внутрішнього боргу країни.

До зовнішніх загроз відносяться: значне від'ємне зовнішньоторговельне сальдо; залежність реформування економіки країни від отримання іноземних кредитів та іншої зарубіжної допомоги; зростання зовнішнього державного боргу і нераціональне використання зарубіжних кредитів; втручання міжнародних фінансових організацій у національну фінансово-кредитну сферу; залежність вітчизняного фінансового ринку від світового; дефіцит платіжного балансу країни.

В умовах сучасного кризового стану фінансово-кредитної сфери пріоритетами фінансової безпеки мають бути: зниження розмірів тіньової економіки, ліквідація криміналізованого бізнесу та корупції; ліквідація заборгованості із заробітної плати, пенсій та інших соціальних виплат; суттєве зниження державних витрат і бюджетного дефіциту, систематичне виконання дохідної частини бюджету, ліквідація нецільового використання бюджетних коштів; підтримання внутрішнього і зовнішнього боргу країни на безпечному рівні; прискорення розвитку фондового і страхового ринків, системи довірчого управління майном; зміцнення національної грошової одиниці.

Власне, пріоритети фінансової безпеки є своєрідним концентрованим виразом стану фінансово-кредитної сфери, національних інтересів та загроз і основними напрямками державної політики у царині фінансової безпеки.

Зміст **основних функцій** впливає з мети, складу принципів, основних методів забезпечення фінансової безпеки та її пріоритетів. Крім того, необхідно враховувати перелік принципів забезпечення національної безпеки, що міститься у Законі України «Про основи національної безпеки України» [6]. Отож основними функціями системи забезпечення фінансової безпеки мають бути:

- створення самої системи та постійна підтримка її у належному стані (створення організаційно-правових засад для побудови, розвитку та функціонування системи, формування організаційної структури, окремих її складових та розподіл їх функцій, кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне тощо забезпечення як системи в цілому, так і її складових);

- забезпечення діяльності системи (вироблення державної стратегії фінансової безпеки, планування конкретних заходів щодо під-

тримки безпеки, організація та безпосереднє керівництво системою та її складовими, визначення витрат на проведення заходів та оцінка їх результативності);

- визначення сукупності критеріїв фінансово-кредитної сфери, які відповідають вимогам її безпеки, а також порогових значень індикаторів фінансової безпеки;

- здійснення перспективної діяльності системи (прогнозування, виявлення та оцінка можливих загроз, дестабілізуючих чинників, причин їх виникнення, а також наслідків їх прояву, організація діяльності з запобігання та усунення впливу загроз та дестабілізуючих чинників на національні інтереси, а також ліквідація наслідків впливу дестабілізуючих чинників);

- участь у міжнародних системах фінансової безпеки (входження в існуючі та утворення нових систем фінансової безпеки, утворення та участь у роботі двосторонніх і багатосторонніх органів фінансової безпеки, розробка й прийняття відповідної нормативно-правової бази, що регулює міждержавні відносини в галузі безпеки, спільне проведення заходів у рамках міжнародних систем фінансової безпеки).

Організаційна структура системи має включати чітко визначену сукупність суб'єктів: державні органи, громадські організації, конкретні посадові особи. Очолюється вона згідно з чинним законодавством Радою національної безпеки і оборони України. Для здійснення більш конкретної діяльності з питань фінансової безпеки доцільно утворити у складі РНБО відповідну секцію.

Індикатори фінансової безпеки характеризують її кількісний стан у динаміці. Оскільки таких індикаторів дуже багато, доцільно визначити ті з них, які характеризують найважливіші процеси, що відбуваються у фінансово-кредитній сфері. Краще це зробити за складовими цієї сфери. Окремим рядком необхідно визначити показники реального і номінального валового внутрішнього продукту (ВВП), які потрібні у подальшому для проведення розрахунків основних індикаторів фінансової безпеки. До показників ВВП можна віднести такі: ВВП у цілому, ВВП на душу населення, обсяги промислового виробництва, виробництва товарів народного споживання, роздрібного товарообороту, реалізації платних послуг населенню, а також прибуток у народному господарстві.

Основними індикаторами, які характеризують фінансову безпеку, можуть бути такі.

Бюджетний сектор. Розбалансованість державного бюджету є головним чинником кризи державних фінансів. Основний індикатор такої розбалансованості – дефіцит бюджету. Наявність великих розмірів державних витрат і дефіциту спричинює, насамперед, інфляцію, збільшує зовнішню та внутрішню заборгованість держави та залежність країни від іноземних кредиторів, тобто суттєво знижує рівень фінансової безпеки. Стан бюджетної сфери можна характеризувати ступенем виконання зведеного і державного бюджету: доходи (податок на прибуток підприємств і організацій, податок на додану вартість, акцизний збір, фонд ЧАЕС, прибутковий податок, доходи від зовнішньоекономічної діяльності, Пенсійний фонд, інші), доходи в цілому у відсотках до ВВП, видатки (по укрупнених статтях бюджету), дефіцит бюджету, фінансування дефіциту).

До бюджетного сектора відноситься також рух з боргом України (внутрішнім і зовнішнім). Реформування економіки, пов'язане з переходом до соціально спрямованої ринкової економіки, потребує багато коштів, тим більше, що національне господарство зараз перебуває у кризовому стані. Тому держава, окремі підприємства і підприємці вимушені брати у борг на вказані цілі як ззовні, так і з внутрішніх джерел. Це призводить до зростання обсягів боргу, виникає проблема їх повернення разом з платою за кредит. Показниками державного боргу можуть бути: внутрішній борг (у цілому, у відсотках до ВВП, у відсотках до доходів бюджету, витрати на обслуговування внутрішнього боргу), зовнішній борг, витрати на його обслуговування).

Стан *грошово-кредитного сектора* можна визначити станом платежів у народному господарстві, балансом доходів та грошових витрат населення, рухом грошової маси, розмірами заборгованості із заробітної плати, пенсій та інших соціальних виплат, обсягами кредитного обслуговування національного господарства, а також розмірами тіньової економіки. Надмірний рівень заборгованості призводить до кризи платежів. Тому необхідно визначити безпечний рівень заборгованості, який, з одного боку, створює для підприємств можливість мати необхідні обігові кошти, з іншого – не призводить до кризи платежів.

Тіньова економіка – це чи не найбільша загроза фінансовій безпеці країни в умовах кризи. З одного боку, її розвиток веде до відпливу валюти за кордон, з другого – змушує державу звертатися по зовнішні кредити, з третього – призводить до грошового знекров-

лення економіки. Визначати обсяги тіньової економіки можна в основному експертним шляхом.

Баланс доходів та грошових витрат населення: доходи (оплата праці, соціальні виплати, інші надходження, у тому числі продаж іноземної валюти, продаж сільгосппродукції тощо), грошові витрати (купівля товарів та оплата послуг, обов'язкові платежі та добровільні внески, інші витрати), приріст заощаджень у банках та наявних грошей на руках і придбання іноземної валюти (приріст заощаджень та придбання цінних паперів, зміна залишку наявних грошей у населення (+, -), придбання іноземної валюти), реальні грошові доходи (з урахуванням інфляції), вклади населення.

Рух грошової маси характеризується такими індикаторами: загальна грошова маса в обігу, рівень доларизації грошового обігу, грошова маса поза банками (готівка в обігу), грошова маса коштів на розрахункових і поточних рахунках, строкові депозити та інші кошти (на рахунках капітальних вкладень підприємств та організацій, кошти Держстраху та валютні заощадження), кошти клієнтів за трастовими операціями банків, випуск в обіг готівки, розміщення грошової маси – у підприємств та організацій (строкові депозити, депозити до запитання, інші кошти), у домашніх господарствах (заощадження, строкові депозити, депозити до запитання), валютні заощадження, кошти клієнтів за трастовими операціями банків (юридичних осіб, фізичних осіб), повернення валютних коштів з-за кордону.

Інфляція знецінює кошти підприємств і населення, призводить в цілому до кризи фінансово-кредитної сфери країни. Розмір інфляції впливає практично на всі сторони функціонування цієї сфери, величину усіх індикаторів фінансової безпеки. Сюди відносять розмір інфляції в цілому по країні, а також зростання цін на продовольчі товари, непродовольчі товари, послуги, а також оптових цін підприємств.

Затримки з виплатою заробітної плати і соціальних виплат населенню – найбільша фінансова і соціальна загроза у суспільстві, яка вкрай небезпечна для держави і може призвести до соціального вибуху. Моніторинг треба здійснювати окремо по заробітній платі, пенсіях, стипендіях, грошовому забезпеченню військовослужбовців, допомозі по безробіттю, соціальних допомогах.

У сфері грошових відносин перспективним є розвиток безготівкових розрахунків. Ефективне функціонування національного господарства і суспільства потребує відповідного обсягу грошових

коштів, які використовуються у вигляді готівки і у безготівковому вигляді. Останній вид значно дешевший за перший і до того ж безпечніший. Тому розв'язання проблеми поступового розвитку безготівкових розрахунків стане суттєвим внеском у підтримку фінансової безпеки. Показником розвитку безготівкових розрахунків може бути їх обсяг.

Стан і розвиток кредитного обслуговування визначаються такими індикаторами: обсягом кредитів у цілому (в тому числі у національній валюті, в іноземній валюті); з усього обсягу кредитів – кредити НБУ (у національній валюті, в іноземній валюті), кредити комерційних банків, короткострокові кредити, довгострокові кредити, прострочена заборгованість, процентні ставки (встановлена облікова ставка НБУ, середня процентна ставка комерційних банків за кредитами, за депозитами); депозити підприємств, організацій та населення; кредити комерційних банків нерезидентам (у національній валюті, в іноземній валюті); депозити юридичних і фізичних осіб – нерезидентів (у національній валюті, в іноземній валюті).

Інвестиційний сектор. Національне господарство не може нормально функціонувати без свого відтворення за рахунок інвестицій. Але у кризовому стані держава не має достатніх коштів у бюджеті для капітальних вкладень у національне господарство, до того ж підприємства в умовах переходу до ринкової економіки мають самостійно вишукувати кошти для свого розвитку, у тому числі брати довгострокові кредити. Для цього потрібна ефективна інвестиційна політика з боку держави, здійснення якої б забезпечувало національне господарство необхідним обсягом капітальних вкладень для свого розвитку. Стан розвитку інвестиційної сфери може характеризуватися такими показниками: обсягом капітальних вкладень вітчизняних підприємств усіх форм власності, розміром іноземних інвестицій в акції вітчизняних підприємств, іноземних кредитів в інвестиції (у тому числі товарні, а також отримані під гарантії Кабінету Міністрів України).

Валютний сектор. Значна доларизація економічного обороту призводить до згортання вітчизняних грошових відносин та зниження ролі грошей в економіці, сприяє її тінізації, «втечі» українського капіталу за кордон. Зниження рівня доларизації економіки вимагає посилення ролі держави у регулюванні валютних операцій. Нелегальний відплив вітчизняного капіталу за кордон суттєво поглиблює кризу фінансово-кредитної сфери країни. Основними причинами відтоку капіталів є високий рівень податків, недосконалість

і часта змінність чинного законодавства, інфляція, корупція тощо. Вивіз за кордон українського капіталу набув масового, некерованого, а тому загрозливого характеру.

За експертними оцінками, щорічно нелегальний вивіз вітчизняного капіталу становить 3–5 млрд. дол. США. Джерелами такого капіталу є перерозподіл державної власності, неповернення виручки за експортовану продукцію чи послуги, спекулятивні фінансові операції та ухилення від сплати податків. Повернення цих коштів та їх легалізація дозволять використати їх при проведенні приватизації і як кредитні ресурси та інвестиції у національну економіку.

Валютний ринок можна характеризувати такими показниками: обмінний курс гривні до долара США і євро, обсяг торгів на УМВБ (долари США, євро, російські рублі), обсяги купівлі готівки, обсяги продажу готівки. Золотовалютні резерви країни є важливим чинником підтримання фінансової безпеки на належному рівні. Вони складаються з Золотого запасу України, Державного фонду дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння України, валютних резервів країни.

Банківський сектор. Для економічного зростання і успішного функціонування національної економіки необхідно забезпечити подальший розвиток і незалежність вітчизняної банківської системи. Стратегія її розвитку повинна визначати перспективу забезпечення стійкості національної грошової одиниці, сприяти ефективності всієї фінансово-кредитної сфери країни. Ця система може характеризуватися такими показниками: кількістю банків (за реєстром), з них державні, акціонерні товариства з обмеженою відповідальністю, за участю іноземного капіталу, які мають генеральну ліцензію НБУ на здійснення валютних операцій, сплаченим статутним фондом банків, середнім розміром сплаченого статутного фонду на 1 діючий банк, розміром чистого прибутку банків, оборотом банків.

Фондовий сектор. Фондовий ринок є серцевиною економічних відносин, оскільки забезпечує вільне переміщення капіталів між різними секторами економіки, сприяє її структуризації відповідно до вимог часу і як чутливий індикатор висвітлює фінансовий стан держави. Його розвиток можна характеризувати такими показниками: національним індексом акцій, обсягом продажу цінних паперів та їх похідних, обсягом купівлі цінних паперів та їх похідних, обсягом щорічної емісії цінних паперів, обсягами випуску, розміщення і обслуговування ОВДП, ОДЗП, ОВДОП.

Ще одним аспектом фондового сектора є довірче (трастове) управління майном. В оптимальних умовах цей чинник стає ефективним інструментом розвитку фінансово-кредитної сфери, підвищує фінансову безпеку держави і громадян. Стан довірчого управління майном можна визначити кількістю довірчих товариств, обсягом сплачених ними статутних фондів, розміром сплаченого статутного фонду на 1 довірче товариство (траст), загальною вартістю активів, що управляється довірчими товариствами, обсягом їх доходів.

Страховий сектор посідає важливе місце у системі захисту економічних прав і інтересів громадян, підприємців, підтриманні соціальної стабільності у суспільстві, фінансової безпеки країни. Основні показники: кількість страхових організацій, обсяг сплачених ними статутних фондів, розмір сплаченого статутного фонду на 1 страхову організацію, обсяг страхових послуг, обсяг отриманих страхових премій. Економічне реформування і особливо криза значно підвищили ризики при кредитуванні і розміщенні депозитів підприємств і населення у банківських та інших установах. Такий ризик має страхуватися. Тому доцільно ввести показник обсягів страхування кредитів і депозитів.

Підсистема моніторингу фінансово-кредитної сфери має ґрунтуватися на існуючій статистичній звітності, систематичних обстеженнях стану фінансово-кредитної сфери, а у разі необхідності – і соціологічних обстеженнях. Для організації моніторингу бажано розробити та впровадити комп'ютерну програму, через яку і відстежувати індикатори. Частота виміру – щомісячна, а за деякими показниками – щоквартальна. Крім цього, необхідно визначити порогові значення основних індикаторів, знання яких надає можливість порівнювати порогові і поточні значення індикаторів і таким чином – робити висновки щодо стану фінансової безпеки. Маючи це, можна щомісячно та щоквартально робити аналітичні огляди стану безпеки фінансово-кредитної сфери.

До завдань **підсистеми аналітично-прогнозного забезпечення** слід покласти збирання і аналітичне оброблення інформації з питань стану фінансово-кредитної сфери (вітчизняні і зарубіжні матеріали – газетні і журнальні статті, книги, різні міжнародні рейтинги, комп'ютерні бази даних, результати разових і періодичних обстежень тощо). Підсистема має також включати прогнозну складову. Розробка прогнозів розвитку ситуації у фінансово-кредитній сфері може здійснюватися як експертним шляхом, так і за допомо-

гою математичного апарату. Крім розробки прогнозів розвитку загальної ситуації, слід готувати прогнози по окремих складових фінансової безпеки, по впливу дестабілізуючих чинників на зниження рівня безпеки, ефективності заходів, які здійснюються щодо підвищення фінансової безпеки.

І нарешті, можна запропонувати **алгоритм розробки державної стратегії економічної безпеки**, найважливішою складовою якої є фінансова безпека.

1. Аналіз світового досвіду організації забезпечення економічної безпеки.

2. Визначення структури державної стратегії економічної безпеки. Характеристика мети і місця стратегії економічної безпеки в системі національної безпеки України. Перелік основних завдань, які мають бути вирішені за допомогою державної стратегії економічної безпеки.

3. Приблизна структура державної стратегії економічної безпеки. Це мета і цілі розробки Державної стратегії економічної безпеки; принципи організації системи економічної безпеки; основні методи забезпечення економічної безпеки; загрози економічній безпеці (наявні і можливі, внутрішні і зовнішні); основні критерії економічної сфери країни з точки зору дотримання її безпеки (з визначенням порогових значень індикаторів); національні інтереси в економічній сфері; пріоритети державної політики в сфері економічної безпеки.

4. Аналіз стану економіки країни з точки зору економічної безпеки (вимір індикаторів безпеки та визначення їх порогових значень, визначення загроз і дестабілізуючих чинників, визначення основних критеріїв, що характеризують економічну сферу з точки зору підтримання економічної безпеки на належному рівні).

5. Визначення сукупності національних інтересів в економічній сфері (довгострокових і поточних).

6. Розробка заходів щодо здійснення поточних національних інтересів.

7. Розробка заходів щодо здійснення довгострокових національних інтересів.

8. Опрацювання системи підтримання економічної безпеки на належному рівні.

На думку автора, наведені основні підходи можуть бути покладені в основу розробки Концепції забезпечення фінансової безпеки України.

2.2. Стратегічна інформація в забезпеченні фінансової безпеки держави

Відомо, що кінцевим результатом процесу стратегічного планування, у тому числі і фінансової безпеки, є стратегічні рішення у вигляді концепції, стратегії або програми [230]. Останні мають враховувати сукупну реакцію всіх гілок державної влади, суспільства, підприємств, окремих громадян, тобто суб'єктів забезпечення фінансової безпеки, на зміни, які вже відбулися або очікуються, як всередині фінансово-кредитної сфери, так і зовні її, в тому числі з боку світового фінансового ринку чи міжнародних фінансових організацій. Ефективні стратегічні рішення в царині забезпечення фінансової безпеки мають базуватися на якісній і кількісній оцінках умов і чинників, які впливають або діють безпосередньо у фінансово-кредитній сфері країни і поза нею. Тому без необхідної інформації неможливо правильно виявити і оцінити всю сукупність чинників, які визначають той чи інший стан фінансово-кредитної сфери, її роль і місце в економічній системі країни.

Отже, без якісної і своєчасної інформаційно-аналітичної підтримки фінансової безпеки держави її забезпечення є проблематичним. Забезпечення фінансової безпеки стратегічною інформацією на рівні держави є необхідною умовою підтримання її на належному рівні. Особливо це важливо в сучасних кризових умовах, де загрози фінансовій безпеці є значно суттєвішими і багато в чому раптовими.

На жаль у вітчизняній науковій літературі проблемі забезпечення фінансової безпеки стратегічною інформацією приділяється недостатньо уваги. Окремі питання інформаційного забезпечення фінансової безпеки держави і підприємства розглядаються у роботах [16; 26; 39; 69; 92; 103].

Ми вважаємо, що стан фінансової безпеки є головним критерієм оцінки ефективності державної політики і діяльності владних структур у ході реформування і розвитку фінансово-кредитної сфери. І це має забезпечуватися на державному рівні необхідною інформацією.

Проведені власні дослідження, а також використання інших наукових джерел, надають можливість стверджувати, що забезпечення фінансової безпеки держави стратегічною інформацією має відбуватися за таким приблизним алгоритмом:

- визначення індикаторів, які мають характеризувати рівень фінансової безпеки держави за її складовими;
- визначення відповідно до обраних індикаторів фінансової безпеки інформаційних потреб, достатніх для моніторингу на постійній основі стану фінансово-кредитної сфери;
- встановлення першоджерел загальної інформації щодо стану фінансово-кредитної сфери і державних установ, які мають її надавати;
- збирання і передача даних для наступної аналітичної обробки;
- оцінка достовірності, повноти і своєчасності надання інформації;
- попередня обробка отриманої інформації і включення її до баз стратегічних даних;
- аналітична обробка стратегічних баз даних для визначення рівня фінансової безпеки і виявлення конкретних загроз фінансовій безпеці;
- збирання в разі необхідності цільової інформації для поглибленого аналізу конкретних загроз із виявленням чинників і умов їхньої появи.

Крім того, держава у своєму розпорядженні повинна мати і використовувати також методи ідентифікації, збирання, обробки й аналізу всіх потрібних для прийняття рішень даних, вироблення відповідної політики в царині забезпечення фінансової безпеки.

Оскільки кінцевим результатом процесу стратегічного планування фінансової безпеки є стратегічні рішення, то відповідною має бути й інформація, тобто вона також повинна носити стратегічний характер. З урахуванням цього стратегічною інформацією, яка має використовуватися в процесі забезпечення безпеки фінансово-кредитної сфери, є певним чином організована сукупність стратегічних даних, які пройшли аналітичну обробку і підготовлені до конкретного використання в процесі стратегічного планування фінансової безпеки.

На першому етапі стратегічна інформація має готуватись у вигляді баз стратегічних даних, під якими слід розуміти структурно організовані, але аналітично неопрацьовані масиви показників, котрі характеризують стан фінансово-кредитної сфери. Другим етапом підготовки стратегічної інформації є аналітичне опрацювання і накопичення сукупності даних, які вже придатні для конкретного використання у процесі оцінювання рівня фінансової безпеки і виявлен-

ня загроз. Наявність і використання стратегічної інформації надає можливість приймати відповідні рішення на будь-яких рівнях управління і, в першу чергу, – на державному.

Необхідно спочатку визначити вимоги до стратегічної інформації. Насамперед, інформація має бути такою, що *може піддаватися аналітичній обробці*. Вона повинна носити *описовий характер* переважно ретроспективного плану, тобто характеризувати події, які вже відбулися або відбуваються. В той же час для того, щоб стратегічна інформація могла використовуватися у процесі стратегічного планування, вона повинна показувати перспективи і бути зосередженою на тих внутрішніх і зовнішніх аспектах функціонування фінансово-кредитної сфери країни, які найбільше впливають на майбутні процеси в цій сфері, тобто носити ще й *прогнозний характер*.

Щоб мати уявлення про перспективи розвитку подій у фінансово-кредитній сфері країни, треба збирати і накопичувати будь-яку інформацію, яка характеризує якісно або кількісно всі чинники, що впливають на стан цієї сфери. Велетенські обсяги даних про стан фінансово-кредитної сфери країни потребують формалізації системи збирання, обробки й аналізу інформації, що неможливе без використання сучасних інформаційних технологій. Ще однією вимогою до стратегічної інформації має бути її *релевантність* (відповідність між інформаційним запитом і отриманим повідомленням) та *адекватність* (тотожність отриманого повідомлення інформаційному запиту).

До сукупності баз стратегічних даних системи забезпечення фінансової безпеки слід додати ще один великий «шар» аналітичної інформації – це *інформація про досвід забезпечення фінансової безпеки за кордоном*, а також результати аналізу та шляхи і заходи щодо поліпшення стану фінансово-кредитної сфери, що містяться в науковій літературі та засобах масової інформації. Джерелами такої інформації можуть бути вітчизняні та зарубіжні матеріали – газетні і журнальні статті, книги, комп'ютерні бази даних (вітчизняні, а також ті, що знаходяться в Internet), теле- і радіопередачі, результати разових і періодичних соціологічних обстежень, міжнародні рейтинги країни тощо.

Стратегічною є також *інформація про стан правового поля*, завдяки якому регулюється функціонування фінансово-кредитної сфери (відносини в ній): закони України і нормативні акти. Аналіз такої інформації і його результати є великою підмогою у процесі розроб-

ки пріоритетів державної політики в царині забезпечення нею фінансової безпеки.

Перелічені вище види баз стратегічних даних належать до загальної інформації про стан фінансово-кредитної сфери, яка має надходити на постійній основі. Однак потрібна і *цільова інформація*, необхідність у якій з'являється в міру виявлення певних загроз фінансово-кредитній сфері. Така інформація має бути релевантною до сутності самої загрози і використовуватися для більш глибокого аналізу змісту загрози, чинників і умов, в яких стала можливою поява відповідної загрози. Потреба в цільовій інформації не є постійною, а виникає лише після виявлення певної загрози на основі використання загальної інформації, що надходить на постійній основі. Перелік відповідних індикаторів, які характеризують сутність загрози визначається у кожному конкретному випадку і буде різним для різних загроз.

Інформаційна база стратегічного планування фінансової безпеки держави включає всі джерела стратегічної інформації та державні органи, які повинні в силу своїх обов'язків її виробляти. До таких органів державної влади в Україні відносяться Рахункова палата, Національний банк, Міністерство фінансів, Державна контрольно-ревізійна служба, Міністерство економіки, Державний комітет статистики, Державне казначейство, Державна митна служба, Державна податкова адміністрація, Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку, Державна комісія з регулювання фінансових ринків, Державний комітет фінансового моніторингу, Державне агентство з інвестицій та інновацій, Пенсійний фонд.

У цілому інформаційна підсистема має формуватися за принципом відповідності інформації вимозі стратегічної значимості об'єкта інформаційного забезпечення. Інформація, яка акумулюється в інформаційній підсистемі, повинна акцентувати увагу кожного з суб'єктів забезпечення фінансової безпеки на найважливіших тенденціях того чи іншого явища, що відбувається у фінансово-кредитній сфері країни.

Виходячи з вимоги щодо стратегічної інформації про наявність у ній прогнозного характеру, підсистема інформаційної підтримки фінансової безпеки має також включати прогнозну складову. Як відомо, метою прогнозу є передбачення розвитку будь-яких подій, явищ у майбутньому. Прогнози теж слід відносити до стратегічної інформації щодо забезпечення фінансової безпеки. Основними за-

дачами прогнозування в системі стратегічного планування фінансової безпеки є такі:

- визначення національних інтересів у фінансово-кредитній сфері;
- оцінювання можливих цілей розвитку фінансово-кредитної сфери та її окремих складових;
- оцінювання загальної ситуації і шляхів розвитку фінансово-кредитної сфери та її окремих складових;
- визначення можливого розвитку внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці та їх негативних наслідків;
- оцінювання можливого впливу позитивних або негативних чинників на розвиток фінансово-кредитної сфери та її окремих складових, а також індикаторів;
- оцінювання необхідних витрат і ресурсів для впровадження розроблених заходів щодо забезпечення фінансової безпеки;
- оцінювання впливу окремих заходів, які здійснюються щодо підвищення рівня фінансової безпеки;
- розробка можливих цілісних варіантів розвитку подій у зв'язку з впровадженням державної політики в царині забезпечення фінансової безпеки та позитивних або негативних наслідків.

Функціонуючі в країні економічна сфера, політична і правова системи по відношенню до фінансово-кредитної сфери є найважливішими складовими оточуючого її середовища. Тому, крім розробки прогнозів щодо розвитку суто фінансово-кредитної сфери, необхідні ще прогноз розвитку економічної сфери країни в цілому, а також політичний і правовий прогнози, які нададуть можливість «зазирнути» в майбутній розвиток фінансово-кредитної сфери з більш системних позицій.

Основними методами прогнозування, які доцільно використовувати в процесі стратегічного планування забезпечення фінансової безпеки на основі стратегічної інформації, можуть бути відомі методи екстраполяції, експертні методи, методи моделювання, методи розробки сценаріїв подій.

Крім розробки прогнозів розвитку загальної ситуації у фінансово-кредитній сфері має сенс готувати прогнози за окремими складовими фінансової безпеки, за впливом дестабілізуючих чинників на зниження рівня безпеки, за впливом заходів, які здійснюються для підвищення фінансової безпеки. Прогнози можуть розроблятися як на квартал і рік, так і на більшу перспективу.

І, нарешті, доцільно визначити основні напрями інформаційно-аналітичної діяльності органів виконавчої влади, які мають відповідати за стан фінансової безпеки держави. Такими напрямками можуть бути:

- постійний моніторинг стану фінансово-кредитної сфери країни;
- визначення загроз фінансовій безпеці на рівні держави;
- виявлення особливостей формування загроз та чинників, які впливають на стан фінансово-кредитної сфери;
- опис альтернативних варіантів дій і заходів щодо покращання стану фінансової безпеки та обґрунтування вибору оптимального з них;
- оцінювання очікуваних результатів впровадження запланованих заходів з точки зору дотримання безпечного стану фінансово-кредитної сфери.

Інформаційно-аналітичне забезпечення має здійснюватися державними органами – постачальниками таких матеріалів відповідно до сфери їх компетенції за встановленим переліком показників стану фінансової безпеки [85].

Таким чином, наявність ефективної підсистеми інформаційної підтримки фінансової безпеки держави забезпечує отримання якісного аналізу і прогнозу рівня фінансової безпеки на перспективу, надає можливість своєчасно і комплексно виявляти загрози, визначати національні інтереси у фінансово-кредитній сфері країни і, в цілому, сприяти підтриманню фінансової безпеки держави на належному рівні.

2.3. Засади стратегічного планування фінансової безпеки держави

В теорії стратегічного планування і управління думки щодо сутності категорії «стратегія» в основному збігаються до такого: **стратегія – це узагальнена модель довгострокового курсу дій у вигляді сукупності визначених перспективних цілей (пріоритетів) і способів (рішень) їх досягнення, в якій зіставлено поставлені цілі та можливості їх реалізації.** Таке розуміння поняття «стратегія» у повній мірі можна використати щодо такого об'єкта стратегічного планування як **фінансова безпека держави.**

При цьому доцільно визначити *особливості* поняття «стратегія»:

- стратегія є основою для розробки конкретних програм і стратегічних планів на різних рівнях управління;

- носить системний характер і тому має складну внутрішню структуру, тісно пов'язану із оточуючим середовищем;
- визначає основні напрямки і шляхи досягнення довгострокових цілей, тобто має багатоцільовий характер;
- зіставляє поставлені цілі і можливості їх здійснення в вигляді сукупності різного роду ресурсів;
- розробляється з використанням узагальненої, неповної і недовстатньо системної інформації;
- має час від часу оновлюватись в залежності від динаміки стану явища чи процесу;
- надає можливість налагодити дійовий контроль за реалізацією поставлених у стратегії цілей із зворотним зв'язком.

У загальному плані стратегії реалізуються через стратегічне управління і його важливу складову – стратегічне планування.

До сфери стратегічного управління відносяться розробка і реалізація концепції, стратегії і програми (плану). В процесі стратегічного управління здійснюється наступний алгоритм:

концепція -----> стратегія -----> програма (план)

По відношенню до фінансово-кредитної сфери *концепція стратегічного управління* є системною сукупністю теоретичних і методологічних підходів, ідей, принципів або уявлень, яка зумовлює генеральну довгострокову мету функціонування цієї сфери і перспективні напрями її розвитку, основні механізми взаємодії суб'єкта і об'єкта управління, характер взаємовідносин між окремими складовими, між фінансово-кредитною сферою в цілому та оточуючим її середовищем.

Стратегічне управління по відношенню до фінансово-кредитної сфери має в основному передбачати:

- визначення цілей, напрямків і механізмів їх реалізації;
- зміни в економічних відносинах всередині фінансово-кредитної сфери і останньої із зовнішнім середовищем;
- організаційні (інституціональні) зміни в фінансово-кредитній сфері;
- зміни в чинному законодавстві, яке регулює відносини в фінансово-кредитній сфері.

Відповідно до цього **стратегічне управління** по відношенню до фінансово-кредитної сфери уявляє собою **комплексний процес розробки і здійснення стратегії реформування або розвитку цієї сфери та поліпшення її взаємодії з оточуючим середовищем.**

Зрозуміло, що **стратегічне планування** посідає головне місце в системі стратегічного управління. Воно безумовно може використовуватись відносно процесу забезпечення фінансової безпеки, оскільки:

1) фінансово-кредитна сфера безпосередньо пов'язана з глобальними цілями (в масштабі держави і з міжнародними фінансовими аспектами),

2) її розвиток зорієнтований на майбутнє,

3) суттєво зачіпає неконтрольовані зовнішні чинники, які теж впливають на стан фінансово-кредитної сфери окремої країни.

В Україні вже визріли *основні передумови для переходу в забезпеченні фінансової безпеки на стратегічне планування*, а саме:

- об'єктивна необхідність реагування на зміни в фінансово-кредитній сфері, яка реформується в напрямку укріплення ринкових відносин;

- необхідність поєднання окремих секторів фінансово-кредитної сфери в системну сукупність, яка б відповідала критеріям ринкової економіки;

- глобалізація в функціонуванні фінансових систем різних країн надає фінансово-кредитній сфері України нових якостей, врахування яких потребує використання саме стратегічного планування;

- суттєвий розвиток теорії і практики стратегічного планування, які дозволяють перейти від методу «спроб і помилок» до суто наукових методів аналізу сучасного стану фінансово-кредитної сфери і передбачення майбутнього в її розвитку;

- наявність доступної статистичної і аналітичної інформації, яка створює підґрунтя до проведення наукового стратегічного аналізу і прогнозування майбутнього стану фінансово-кредитної сфери;

- наявність сучасних інформаційних технологій і, насамперед, глобальної мережі Internet, які дозволяють брати будь-яку інформацію з будь-яких джерел і країн.

Має сенс визначити загальний алгоритм стратегічного планування фінансової безпеки. На нашу думку він повинен мати такий вигляд:

1) аналіз;

2) визначення пріоритетів;

3) вироблення концепції;

4) розробка стратегії;

5) розробка плану (програми);

6) реалізація плану (програми);

7) контроль із застосуванням зворотного зв'язку.

Першим етапом, безумовно, є аналіз сучасного стану фінансово-кредитної сфери. Тільки по його результатах можливим стає визначення цілей і пріоритетів забезпечення фінансової безпеки на той чи інший період часу. Наступними етапами мають бути вироблення Концепції забезпечення фінансової безпеки, Стратегії забезпечення фінансової безпеки і відповідно державної Програми забезпечення фінансової безпеки.

Важливим елементом стратегічного планування фінансової безпеки є організація виконання Програми забезпечення фінансової безпеки і контроль за її реалізацією. Власно кажучи, останні два етапи є перехідними до системи стратегічного управління фінансовою безпекою, тому що зумовлюють необхідність діяльності з реалізації та контрольно-координаційної діяльності не тільки в органі стратегічного планування (РНБО України), а й у всіх ланках, які мають забезпечувати реалізацію Програми забезпечення фінансової безпеки.

Стратегічне планування, як і будь-який вид людської діяльності, має відповідати певним принципам. У науковій і навчальній літературі наводиться багато з них, але наша задача відібрати з них ті, що відповідають сутності стратегічного планування саме фінансової безпеки. З огляду на це, а також використовуючи власні розробки, до таких основних принципів слід віднести наступні:

- *системність і комплексність* – система стратегічного планування має охоплювати не тільки всі структурні елементи фінансово-кредитної сфери, але й зовнішнє середовище, всі аспекти функціонування цієї сфери, як всередині, так і зовні. Крім того, сукупність рішень, яку прийнято в результаті стратегічного планування, повинна носити системний характер;

- *цілевстановлення та цілереалізація* – системну сукупність рішень, форм і методів їх реалізації має бути спрямовано на встановлення та досягнення визначених цілей і пріоритетів щодо забезпечення фінансової безпеки. Наявність та реалізація цього принципу в системі стратегічного планування є суттєвим підґрунтям забезпечення її дієвості, а звідси – й реальності;

- *наукова та методологічна обґрунтованість* – використання останніх наукових досягнень, вітчизняного й зарубіжного досвіду в процесі стратегічного планування фінансової безпеки та додержання його методології;

- *збалансованість, ефективність та соціальна спрямованість* – відповідність рішень, спрямованих на зміни всередині фінансово-кредитної сфери та рішень, які мають вносити зміни в зовнішнє середовище, поміж собою. Забезпечення безумовного виконання запланованих рішень з перевищенням результатів їх реалізації над витратами, спрямованими на їх здійснення. Розв'язання не лише проблем самої фінансово-кредитної сфери, але й пом'якшення соціальних проблем, насамперед, підвищення рівня життя населення;

- *безперервність, довгостроковість, спадковість та послідовність* – стратегічне планування має носити безперервний довгостроковий характер, забезпечувати послідовний перехід від однієї концепції, стратегії, програми забезпечення фінансової безпеки до наступної з попереднім використанням найбільш суттєвих наукових і методологічних підходів;

- *альтернативність та багатоваріантність* – наявність в процесі стратегічного планування декількох варіантів альтернативних рішень, що надає можливість вибору з них найбільш ефективних, які включаються до складу програми забезпечення фінансової безпеки;

- *реалістичність і досяжність* – визначена системна сукупність стратегічних рішень має бути реальною, спроможною досягти певних цілей і реалізувати певні пріоритети забезпечення фінансової безпеки та національні інтереси в фінансово-кредитній сфері;

- *динамічність та гнучкість* – система стратегічного планування в ході свого функціонування має бути гнучкою, враховувати непередбачені зміни в розвитку фінансово-кредитної сфери, а також часові характеристики і характер змін;

- *наявність зворотного зв'язку* – без системи зворотного зв'язку неможливо забезпечити своєчасне втручання виконавчої влади в разі появи непередбачених змін або явищ у фінансово-кредитній сфері. Наявність такого зв'язку надає можливість запобігати небажаному розвитку подій у фінансово-кредитній сфері і своєчасно забезпечувати необхідний рівень фінансової безпеки;

- *якісна та кількісна визначеність* – наявність сукупності якісних характеристик фінансово-кредитної сфери, запланованих на певний період дозволяє чіткіше забезпечити в майбутньому параметри фінансової безпеки і в якісному відношенні. Крім того, в реалізація цього принципу вимагає встановлення кількісних значень індикаторів фінансової безпеки: порогових і запланованих.

Виходячи з вищенаведеного, з'являється можливість визначити сутність **стратегічного планування** по відношенню до **фінансово-кредитної сфери**, як процес вироблення системної сукупності наукових підходів і рішень у вигляді державної політики, спрямованої на забезпечення фінансової безпеки в довгостроковому періоді, з визначенням цілей, пріоритетів, якісних, кількісних і часових характеристик, конкретних виконавців та необхідних ресурсів.

В реалізації цього процесу і полягає завдання стратегічного планування фінансової безпеки. Конкретними результатами і змістом стратегічного планування по відношенню до забезпечення фінансової безпеки мають бути:

- 1) Концепція забезпечення фінансової безпеки держави на відповідний період;
- 2) Стратегія забезпечення фінансової безпеки держави;
- 3) державна Програма забезпечення фінансової безпеки.

Як уже вказувалося в *Концепції забезпечення фінансової безпеки* закладаються основи державної політики відносно підтримання належного рівня безпеки фінансово-кредитної сфери, а саме – сукупність цілей розвитку фінансово-кредитної сфери, система національних інтересів у цій сфері і пріоритети державної політики щодо забезпечення фінансової безпеки держави. В той же час *Стратегія забезпечення фінансової безпеки* має конкретизувати і визначити стратегію щодо реалізації основних положень *Концепції забезпечення фінансової безпеки* як основ державної політики по відношенню до забезпечення безпеки фінансово-кредитної сфери країни. На сучасному етапі Стратегія має визначити основні напрями, підходи і пріоритети діяльності органів державної влади щодо розв'язання проблем, пов'язаних з подоланням кризових явищ у фінансово-кредитній сфері та пошуком шляхів для її відродження. І нарешті, державна *Програма забезпечення фінансової безпеки* має містити практичні заходи щодо побудови системи забезпечення фінансової безпеки із формуванням відповідних правових і організаційних засад, а також конкретні заходи щодо запобігання зниженню рівня і забезпечення безпеки фінансово-кредитної сфери.

Часові характеристики стратегічного планування, тобто період планування, залежать від специфіки фінансово-кредитної сфери, довжини та інерційності явищ, що відбуваються в ній, рівня невизначеності і динамічності змін у цій сфері. Оптимальним періодом дії *Концепції забезпечення фінансової безпеки* є 10-річний, для Стра-

тегії та Програми забезпечення фінансової безпеки – 5 років із щорічним внесенням змін у відповідності з реальним розвитком подій у фінансово-кредитній сфері або зміною національних інтересів у цій сфері.

Слід також визначити *основні переваги стратегічного планування фінансової безпеки держави*, до яких можна віднести наступні.

По-перше, цей вид планування надає можливість пов'язувати поточні рішення щодо забезпечення фінансової безпеки з майбутніми результатами, а стратегічне осмислення пріоритетів і заходів з їх реалізації із прогнозуванням їх наслідків.

По-друге, використання стратегічного планування орієнтує на пошук альтернативних варіантів досягнення визначених цілей в межах наявних ресурсів і політичних, економічних та організаційних обмежень.

По-третє, дозволяє визначити можливості подальшого розвитку фінансово-кредитної сфери та загрози фінансовій безпеці, сильних і слабких сторін фінансово-кредитної сфери, враховувати їх при встановленні цілей і визначенні пріоритетів, формулюванні концепції і стратегії, а також при розробці програми забезпечення фінансової безпеки.

По-четверте, робить можливим розподіляти відповідальність між різними міністерствами і відомствами, а також вертикальними рівнями виконавчої влади, по різних складових фінансово-кредитної сфери, між поточною та перспективною діяльністю.

По-п'яте, ще однією з переваг стратегічного планування фінансової безпеки є отримання синергетичного ефекту, який виникає завдяки системному поєднанню чинників впливу (посилення позитивних та послаблення негативних), принципів, організаційних форм, методів, наукових підходів, економічних і правових механізмів, які мають забезпечувати належний рівень фінансової безпеки.

Зрозуміло, що перелічені переваги стратегічного планування не реалізуються самі по собі. Для цього потрібна копітка робота на всіх рівнях державного управління.

Так само, як потрібна розробка і здійснення Концепції забезпечення економічної безпеки через розробку і реалізацію відповідних Стратегії і державної Програми, необхідним є формування ґрунтовної складової останньої – основних засад створення і функціонування підсистеми забезпечення фінансової безпеки держави у вигляді деякого механізму. Тут є два шляхи: або 1) можна вести розмову

про створення окремої, обмеженої рамками фінансово-кредитної сфери, підсистеми забезпечення фінансової безпеки у складі системи забезпечення економічної безпеки, або 2) розробити систему забезпечення економічної безпеки, яка б водночас містила й окремі складові забезпечення фінансової безпеки. Позиція автора більш схильна до другого варіанту.

У зв'язку з цим механізм забезпечення фінансової безпеки доцільно включати окремою підсистемою до системи економічної безпеки і так само Концепцію забезпечення фінансової безпеки – до Концепції забезпечення економічної безпеки. В загальному аспекті механізм включає організаційну структуру, сукупність виконуваних функцій, методи, принципи, інструменти та технології.

Таким чином, на ґрунті *Концепції забезпечення фінансової безпеки* має бути розроблена *державна Стратегія забезпечення фінансової безпеки*, яка разом із концепцією повинна стати основою формування державної фінансової політики, надаючи цьому документу орієнтири, визначаючи національні інтереси, цілі і пріоритети в фінансово-кредитній сфері. У той же час на основі Стратегії забезпечення фінансової безпеки має розроблятися *державна Програма забезпечення фінансової безпеки*. Механізми реалізації державної стратегії забезпечення фінансової безпеки можуть міститися як у цьому документі, так і в структурі державної фінансової політики. В цілому ці два документи доцільно розглядати як механізми державного регулювання фінансово-кредитної сфери, тому що вони взаємозалежать і доповнюють один одного.

2.4. Зростання ролі державних фінансових інститутів у забезпеченні фінансової безпеки

Для здійснення фінансової політики будь-яка країна формує і використовує власну фінансову систему. За внутрішньою будовою фінансова система країни являє собою сукупність відносно відособлених взаємозв'язаних сфер і ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми і методи обміну, розподілу і перерозподілу ВВП.

Державна фінансова система України складається із двох ланок:

1) організаційної структури у складі центральних і регіональних фінансових органів;

2) грошових потоків у вигляді: державного бюджету, фінансів місцевих органів влади, спеціальних позабюджетних фондів, фінансів державних корпорацій і підприємств.

За організаційною структурою фінансова система країни є купністю фінансових органів та інститутів, які керують грошовими потоками. До них в Україні відносяться наступні:

1) у законодавчій владі – Рахункова палата;

2) у центральній виконавчій владі – Національний банк України, Міністерство фінансів, Державне казначейство, Державна податкова адміністрація, Державна митна служба, Державна контрольно-ревізійна служба, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг, Державний комітет фінансового моніторингу, Державне агентство з інвестицій та інновацій, Пенсійний фонд.

На рівні областей майже всі центральні фінансові органи виконавчої влади мають відповідні структурні підрозділи.

До принципів здійснення фінансової діяльності держави відносяться наступні:

- публічний характер фінансової діяльності держави (забезпечення гласності);
- розподіл функцій між представницькими органами влади та виконавчими органами влади на основі конституційного принципу розподілу компетенції законодавчої та виконавчої влади;
- пріоритет в галузі фінансової діяльності держави законодавчих органів влади перед виконавчими органами влади;
- пріоритетність державних видатків по відношенню до надходжень у казну;
- наявність здорових фінансів держави, не обтяжених загрозливим обсягом державного (внутрішнього і зовнішнього) боргу;
- забезпечення фінансової безпеки держави, регіонів, підприємств;
- єдність фінансової діяльності і грошової системи держави;
- міжгалузевий і міжфункціональний характер фінансової діяльності держави;
- самостійність в установлених чинним законодавством межах фінансової діяльності органів місцевого самоврядування;
- соціальна спрямованість фінансової діяльності держави;
- принцип плановості фінансової діяльності держави та функціонування її фінансових органів;

- застосування субсидіарності – обов'язок вищої (державної) влади надавати фінансову допомогу органам влади місцевого рівня;
- втручання влади більш високого рівня у фінансові справи влади нижчого рівня лише тою мірою, якою остання продемонструвала і довела свою нездатність вирішувати фінансові проблеми;
- розподіл повноважень між різними рівнями влади у фінансовій сфері;
- співробітництво (партнерство) різних рівнів влади у фінансовій діяльності,
- делеговане управління фінансовою діяльністю (центральна влада може делегувати частину своїх повноважень місцевій владі, а остання – може делегувати окремі свої повноваження органам влади вищого рівня на основі угоди).

Реалізація цих принципів передбачає взаємодію державних фінансових органів (на чолі з Міністерством фінансів) з банківською системою (на чолі з Національним банком України).

Розглянемо основні завдання державних органів, які причетні до розробки і реалізації фінансової політики держави.

Постійно діючим вищим органом державного фінансово-економічного контролю виступає *Рахункова палата*. Її основними завданнями, закріпленими Законом України «Про Рахункову палату» (прийнятий 11 липня 1996 року, остання редакція від 22.05.2008), є:

- організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України, витрачанням бюджетних коштів, у тому числі коштів загальнодержавних цільових фондів, за обсягами, структурою та їх цільовим призначенням;
- здійснення контролю за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України, визначення ефективності та доцільності видатків державних коштів, валютних та фінансово-кредитних ресурсів;
- контроль за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- контроль за дотриманням законності щодо надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, передбачених у Державному бюджеті України;
- контроль за законністю та своєчасністю руху коштів Державного бюджету та коштів позабюджетних фондів в установах Національного банку України та уповноважених банках;

- аналіз встановлених відхилень від показників Державного бюджету України та підготовка пропозицій про їх усунення, а також про удосконалення бюджетного процесу в цілому;

- регулярне інформування Верховної Ради України, її комітетів про хід виконання Державного бюджету України та стан погашення внутрішнього і зовнішнього боргу України, про результати здійснення інших контрольних функцій.

Усі ці завдання мають пряме відношення до забезпечення фінансової безпеки держави і тому Рахункова палата має бути включена до організаційної структури системи забезпечення фінансової безпеки держави. Крім того, було б доцільно до наведеного закону включити пункт про участь Рахункової палати в захисті національних фінансових інтересів і відповідальності за це.

Ключовими органами державного управління фінансово-кредитною сферою в Україні (виконавча гілка влади), як відомо, є Національний банк та Міністерство фінансів. *Національний банк України* відповідно до Закону України «Про Національний банк України», прийнятому 20 травня 1999 року (остання редакція від 24.11.2009), – незалежний, економічно самостійний орган державного управління грошово-кредитним і валютним секторами в країні. Основною його функцією є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Крім того, в контексті забезпечення фінансової безпеки держави Національний банк виконує такі функції:

- відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;

- монопольно здійснює емісію національної валюти України та організовує її обіг;

- виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;

- монопольно здійснює валютне регулювання;

- встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обігу і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

- організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;

- визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;

- визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;

- здійснює банківське регулювання та нагляд;

- складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;

- представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;

- здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій;

- забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;

- аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин;

- організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;

- реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;

- бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;

- за спрощеною процедурою здійснює довгострокове рефінансування комерційних банків під заставу іпотечних кредитів, наданих цими банками населенню на інвестування будівництва житла в розмірі не менше ніж 80% номінальної вартості пулу іпотечних кредитів, наданого у забезпечення відповідним банкам.

Зрозуміло, що усі перелічені функції мають безпосереднє відношення до забезпечення фінансової безпеки країни. Доцільно було б внести доповнення до наведеного закону щодо надання Національному банку функції захисту національних інтересів України в грошово-кредитному і валютному секторах і тим самим – забезпечення їх безпеки. Крім того дуже важливим може бути розробка і реалізація правового механізму тісної взаємодії Національного банку з законодавчою і виконавчою гілками влади, Радою національної безпеки і оборони України.

У чинному Положенні про *Міністерство фінансів України* (затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 року №1837, остання редакція від 27.02.2008) воно є «головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової, митної політики, політики у сфері державного внутрішнього фінансового контролю, випуску та проведення лотерей, розроблення та виробництва голографічних захисних елементів».

Виходячи з цього, а також з точки зору забезпечення фінансової безпеки держави, основними завданнями міністерства є:

- забезпечення реалізації єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової, митної політики, політики у сфері державного внутрішнього фінансового контролю та здійснення контролю за її проведенням Державною податковою адміністрацією, Держмитслужбою, ГоловКРУ, Державним казначейством;

- забезпечення концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку України;

- здійснення заходів із підвищення ефективності управління державними фінансами;

- проведення разом з іншими органами виконавчої влади аналізу фінансово-економічного становища держави, перспектив її подальшого розвитку;

- підготовка проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період;

- розроблення в установленому порядку проекту Закону про Держаний бюджет України на відповідний рік, прогнозних показників зведеного бюджету України, організація роботи, пов'язаної із складанням та виконанням Державного бюджету України, координація діяльності учасників бюджетного процесу;

- удосконалення міжбюджетних відносин;

- здійснення в межах своїх повноважень контролю за дотриманням бюджетного законодавства;

- розроблення стратегії фінансування державного бюджету;

- забезпечення здійснення державних запозичень, надання державних гарантій, погашення і обслуговування державного боргу;

- удосконалення методів фінансового і бюджетного планування;

- здійснення державного регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності в Україні, розроблення стратегії розвитку національної системи бухгалтерського обліку, визначення єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку та складання фінансової

звітності, обов'язкових для всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування (крім банків та бюджетних установ), а також фізичних осіб-підприємців;

- реалізація державної політики у сфері випуску та проведення лотерей;

- участь у розробленні разом з іншими органами виконавчої влади державної політики у сфері видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння.

Важливим елементом діяльності цього міністерства має стати захист національних фінансових інтересів. На жаль, у Положенні про Міністерство фінансів України, як видно з перелічених функцій безпосередньо не закладено цю функцію. Принципово мають змінитися статус та функції Міністерства фінансів. За цим міністерством має бути координація діяльності Державного казначейства, Державної податкової адміністрації, Державної митної служби, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Державного комітету фінансового моніторингу, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг, Головного контрольно-ревізійного управління, Державного агентства з інвестицій та інновацій, окремих сфер діяльності інших центральних органів виконавчої влади, пов'язаних з виконанням функцій щодо забезпечення фінансової безпеки держави. Але в першу чергу Міністерство фінансів має координувати свою діяльність з Національним банком, а в частині безпосереднього забезпечення фінансової безпеки – з Радою національної безпеки і оборони України. Міністерству фінансів необхідно також доручити розроблення прогнозів розвитку ситуацій у фінансово-кредитній сфері в цілому. Крім того, з огляду на важливі місце і роль цього міністерства в державному управлінні фінансово-кредитною сферою країни, доцільно було б розробити і прийняти відповідний закон України.

А в цілому НБУ і Мінфін повинні стати головними організаторами і водночас – відповідальними за забезпечення фінансової безпеки (за координації з боку Ради національної безпеки і оборони).

Статус *Державної податкової адміністрації* України визначено Законом України «Про державну податкову службу в Україні» і Положенням про Державну податкову адміністрацію, затвердженим Указом Президента України від 13 липня 2000 року (остання редак-

ція від 01.06.2007). Відповідно до цих нормативних актів основними завданнями державної податкової служби, які мають відношення до забезпечення фінансової безпеки, є:

- здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою та своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, установлених законодавством;

- здійснення контролю за погашенням податкової заборгованості платниками податків, інших платежів, у тому числі тими, майно яких перебуває в податковій заставі;

- здійснення в межах своїх повноважень контролю за обліком, зберіганням, оцінкою та реалізацією конфіскованого та іншого належного державі майна;

- прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;

- формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів та Єдиного банку даних про платників податків-юридичних осіб;

- запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їх виявлення, розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення;

- запобігання корупції в органах державної податкової служби та виявлення її фактів;

- забезпечення безпеки діяльності працівників органів державної податкової служби, захисту їх від протиправних посягань, пов'язаних з виконанням службових обов'язків;

- розшук платників податків, які ухиляються від сплати податків, інших платежів.

Однак слід додати до наведених вище закону і положення відповідальності державної податкової служби за правильність перевіркою повноти сплати податків та зборів (обов'язкових платежів) суб'єктами господарської діяльності, а також функцію забезпечення фінансової безпеки по завданнях, закріплених за податковою службою.

Положенням про *Державне казначейство* (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 31 липня 1995 року, остання редакція від 17.02.1999 року) передбачені такі основні завдання, пов'язані з функціонуванням бюджетного сектору:

- організовує виконання Державного бюджету України і здійснює контроль за цим;
- здійснює управління наявними коштами державного бюджету, у тому числі в іноземній валюті, державних позабюджетних фондів і позабюджетними коштами та позабюджетними коштами установ і організацій, що утримуються за рахунок коштів державного бюджету;
- здійснює фінансування видатків державного бюджету;
- веде облік касового виконання державного бюджету, складає звітність про стан виконання державного і зведеного бюджетів;
- здійснює управління державним внутрішнім та зовнішнім боргом відповідно до чинного законодавства;
- розподіляє між державним та бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя відрахування від загальнодержавних податків, зборів та обов'язкових платежів за нормативами, затвердженими Верховною Радою України;
- здійснює контроль за надходженням і використанням коштів позабюджетних фондів, позабюджетних коштів;
- розробляє та затверджує нормативно-методичні документи з питань бухгалтерського обліку, звітності та організації виконання бюджетів усіх рівнів.

У наведеному положенні теж чітко не визначено місце і роль Державного казначейства в системі забезпечення фінансової безпеки.

Важливе місце в організаційній структурі системи забезпечення фінансової безпеки держави має займати *Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку*. Функції, що покладені на неї, мають пряме відношення до підтримання безпеки фінансово-кредитної сфери на належному рівні. Відповідно до Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30 жовтня 1996 року (остання редакція від 17.11.2009) основними завданнями комісії є:

- формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку та функціонування ринку цінних паперів та їх похідних в Україні, сприяння адаптації національного ринку цінних паперів до міжнародних стандартів;
- координація діяльності державних органів з питань функціонування в Україні ринку цінних паперів та їх похідних;
- здійснення державного регулювання та контролю за випуском і обігом цінних паперів та їх похідних на території України, а також у сфері спільного інвестування;

- захист прав інвесторів шляхом застосування заходів щодо запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень;

- сприяння розвитку цінних паперів;

- узагальнення практики застосування законодавства України з питань випуску та обігу цінних паперів в Україні, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення.

До наведеного закону і відповідного положення доцільно додати, що Державна комісія з ЦП та ФР розробляє і реалізує державну політику відносно ринку цінних паперів та їх похідних разом із Міністерством фінансів, а також чітко визначити місце комісії в системі захисту національних фінансових інтересів.

Державна митна служба відповідно до Положення (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 року, остання редакція від 08.08.2008 року) має наступні завдання:

- участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики в галузі митної справи;

- забезпечення захисту економічних інтересів України;

- виконання вимог законодавства з питань митної справи, здійснення контролю за додержанням таких вимог митними органами, спеціалізованими митними установами та організаціями, юридичними і фізичними особами;

- організація і забезпечення здійснення митного контролю та митного оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, удосконалення митних процедур з метою створення сприятливих умов для прискорення товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон України;

- забезпечення контролю за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України;

- забезпечення своєчасної та у повному обсязі сплати до державного бюджету податків і зборів (обов'язкових платежів), контроль за справлянням яких покладено відповідно до законодавства на митні органи, у разі ввезення (пересилання) товарів і транспортних засобів на митну територію України або їх вивезення (пересилання) з митної території України;

- застосування заходів митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення дотримання передбачених законодавством заборон та обмежень щодо переміщення окремих видів товарів через митний кордон України;

- організація та проведення у межах своїх повноважень боротьби з контрабандою і порушеннями митних правил;
- здійснення разом з іншими уповноваженими органами виконавчої влади заходів щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності;
- сприяння у межах своїх повноважень захисту прав споживачів товарів;
- здійснення контролю за діяльністю підприємств, які надають послуги з декларування товарів і транспортних засобів, перевезення та зберігання товарів, що переміщуються через митний кордон України чи перебувають під митним контролем, та виконують інші операції з такими товарами;
- забезпечення розвитку міжнародного співробітництва в галузі митної справи та виконання зобов'язань, передбачених міжнародними договорами України з питань митної справи, що укладені в установленому законом порядку.

З точки зору захисту економічних інтересів держави це положення з наведених вище завдань найбільш відповідає вимогам дотримання фінансової безпеки, хоча про це прямо й не сказано в положенні.

Законом України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні», прийнятим 26 січня 1993 року (остання редакція від 22.05.2008) передбачено, що її головним завданням є здійснення державного фінансового контролю за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяття зобов'язань, ефективним використанням коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності в міністерствах та інших органах виконавчої влади, державних фондах, в бюджетних установах і у суб'єктів господарювання державного сектору економіки, а також ж на підприємствах і в організаціях, які отримують (отримували в періоді, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів та державних фондів або використовують (використовували в періоді, який перевіряється) державне чи комунальне майно, виконання місцевих бюджетів, розроблення пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому. І хоча ця установа має важливу ділянку роботи щодо забезпечення фінансової безпеки держави, але про це прямо не йдеться в наведеному законі.

Відповідно до Положення про *Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг*, затвердженого Указом Президента України від 04.04.2003 року (остання редакція від 12.09.2005 року) її основними завданнями визначено наступні:

- проведення єдиної та ефективної державної політики у сфері надання фінансових послуг;
- розроблення і реалізація стратегії розвитку ринків фінансових послуг;
- здійснення державного регулювання та нагляду за наданням фінансових послуг і додержанням законодавства в цій сфері;
- захист прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування заходів впливу з метою запобігання порушенням законодавства на ринках фінансових послуг та їх припинення;
- узагальнення практики застосування законодавства України з питань функціонування ринків фінансових послуг, розроблення і внесення пропозицій щодо його удосконалення;
- запровадження міжнародно визнаних правил розвитку ринків фінансових послуг;
- сприяння інтеграції в європейський та світовий ринки фінансових послуг.

Комісія здійснює державне регулювання і нагляд за діяльністю страхових компаній і страхових брокерів, установ накопичувально-пенсійного забезпечення, довірчих товариств, кредитних спілок, лізингових і факторингових компаній, кредитно-гарантійних установ, ломбардів, інших учасників ринків фінансових послуг (крім банків, професійних учасників фондового ринку, інститутів спільного інвестування в частині їх діяльності на фондовому ринку, фінансових установ, які мають статус міжурядових міжнародних організацій, Державного казначейства України та державних цільових фондів).

Хоча діяльність цієї комісії і має безпосереднє відношення до забезпечення фінансової безпеки страхового та інших ринків фінансових послуг, однак ця функція у прямому вигляді не закріплена за нею.

За останні три роки в Україні створено ще дві урядові організації, які мають відношення до забезпечення фінансової безпеки держави: Державний комітет фінансового моніторингу України і Державне агентство України з інвестицій та інновацій. Положенням про *Державний комітет фінансового моніторингу* на нього покладено реалізацію наступних завдань:

- участь в реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму;

- збирання, оброблення та аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу;

- створення та забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму;

- налагодження співробітництва, взаємодії та інформаційного обміну з органами державної влади, компетентними органами іноземних держав і міжнародними організаціями у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму.

Діяльність цього комітету має важливе значення для забезпечення фінансової безпеки держави, особливо в сучасних умовах.

У Положенні про *Державне агентство з інвестицій та інновацій* на нього покладено такі основні завдання:

- участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері інвестицій та інноваційної діяльності;

- створення національної інноваційної системи для забезпечення проведення ефективної державної інноваційної політики, координація роботи центральних органів виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності.

Завдання, які покладені на цю комісію, торкаються забезпечення фінансової безпеки держави лише в частині інвестиційного сектора, особливо стосовно, по-перше, визначення бюджетних коштів для надання фінансової допомоги суб'єктам інноваційної діяльності і, по-друге, участі у підготовці та здійсненні заходів щодо інституційного розвитку ринків капіталів, управління інвестиційними ресурсами.

До організаційної структури системи забезпечення фінансової безпеки держави слід віднести і *Пенсійний фонд*, оскільки йому доручено фінансування бюджетних і позабюджетних видатків на соціальне забезпечення. В Положенні про Пенсійний фонд (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2007 року) на нього покладено:

- участь у формуванні і реалізації державної політики у сфері пенсійного забезпечення та соціального страхування;

- керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- забезпечення збирання та акумулювання внесків на загальнообов'язкове державного пенсійне страхування;
- призначення (перерахунок) пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці та підготовка документів для їх виплати;
- забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання, інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України та інших джерел, визначених законодавством;
- ефективно та цільове використання коштів, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витрачанням коштів.

В ході проведення в країні пенсійної реформи доцільно прийняти закон про пенсійну систему, в якій визначити її місце в системі забезпечення фінансової безпеки.

В Положенні про *Державний комітет статистики* України (затверджено Указом Президента України від 6 листопада 1997 року) на нього покладено збирання, опрацювання та всебічний аналіз статистичної інформації про процеси, що відбуваються в економічному і соціальному житті України та її регіонів. Зрозуміло, що Держкомстат має займатися і питаннями фінансової статистики (разом з НБУ), а також забезпечувати систему підтримання фінансової безпеки на належному рівні статистичною інформацією про стан фінансово-кредитної сфери країни.

Регіональний і місцевий рівень теж слід включати до системи забезпечення фінансової безпеки держави. Ці рівні управління мають важливе значення для реалізації державної політики щодо розвитку фінансово-кредитної сфери безпосередньо на місцях. Тому слід також проаналізувати законодавчі акти «Про місцеві державні адміністрації» (прийнятий 9 квітня 1999 року, остання редакція від 21.01.2010) і «Про місцеве самоврядування в Україні» (прийнятий 21 травня 1997 року із змінами і доповненнями від 6 жовтня 1998 року, 16 липня 1999 року, 11 січня 2000 року).

До відання *місцевих державних адміністрацій* (обласних і районних) належить вирішення питань, які мають відношення до забезпечення економічної, в тому числі фінансової, безпеки, а саме:

- соціально-економічного розвитку відповідних територій;
- бюджету, фінансів та обліку;

- управління майном, приватизації та підприємництва;
- здійснення державного контролю за збереженням і раціональним використанням державного майна, станом фінансової дисципліни, обліку та звітності, виконанням державних контрактів і зобов'язань перед бюджетом, належним і своєчасним відшкодуванням шкоди, заподіяної державі.

Стаття 18 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» передбачає їх повноваження в галузі бюджету і фінансів. Але серед цих повноважень відсутня участь місцевих державних адміністрацій у забезпеченні фінансовою безпеки як на своїй території, так і на рівні країни, не визначено їх місце і відповідальність у системі підтримання безпеки фінансово-кредитної сфери.

До компетенції *місцевого самоврядування* в Україні (сільські, селищні і міські ради) відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 (остання редакція від 16.03.2010) відносяться наступні питання, що мають опосередковане відношення до забезпечення економічної і фінансової безпеки:

- затвердження програм соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць;
- затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього; затвердження звіту про виконання відповідного бюджету;
- встановлення місцевих податків і зборів та розмірів їх ставок у межах, визначених законом;
- утворення позабюджетних цільових, у тому числі валютних, коштів, контроль за їх використанням;
- прийняття рішень щодо випуску місцевих позик;
- прийняття рішень щодо отримання позик з інших місцевих бюджетів та джерел, а також щодо передачі коштів з відповідного місцевого бюджету;
- прийняття рішень щодо надання відповідно до чинного законодавства пільг по місцевих податках і зборах;
- встановлення для підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності відповідних територіальних громад, частки прибутку, яка підлягає зарахуванню до місцевого бюджету.

Більш детально повноваження в галузі бюджету, фінансів і цін встановлені статтею 28 названого закону. Але й тут не визначено місце і повноваження суб'єктів місцевого самоврядування в забезпеченні фінансової безпеки на своїх територіях і в масштабі держави.

Основні грошові потоки проходять по лінії державного бюджету, зовнішнього і внутрішнього державного боргу, фінансів і боргових зобов'язань місцевих органів влади, спеціальних позабюджетних фондів, фінансів державних корпорацій і підприємств, розрахунків по державних замовленнях, державних кредитів і державних інвестицій вітчизняним підприємствам (з бюджету), зовнішніх і внутрішніх кредитів, які беруть державні підприємства. Наведені грошові потоки реально пов'язують державні фінансові органи з банківською системою. Виходячи з цього основними ланцюгами, по яких проходить взаємодія державних фінансових органів з банківською системою, є наступні:

- формування бюджетів і спеціальних позабюджетних фондів усіх рівнів (сплата податків, зборів тощо);
- бюджетне фінансування (через органи Державного казначейства);
- видача вітчизняним підприємствам державних кредитів та їх повернення;
- державне інвестування економіки (конкретних проектів);
- здійснення розрахунків по державних замовленнях;
- випуск і купівля комерційними банками ОВДП та їх погашення;
- обслуговування внутрішнього і зовнішнього боргу;
- отримання державними підприємствами зовнішніх кредитів під гарантії Уряду.

Аналіз свідчить, що й на сьогодні Мінфін не відіграє провідної ролі в управлінні фінансово-кредитною сферою країни, визначенні і здійсненні фінансової політики й усіх її складових: бюджетної, податкової, амортизаційної, інвестиційної (через цінні папери і фондовий ринок), митної, страхової, валютної, грошово-кредитної.

Значні сфери економіки і фінансів не контролюються цим міністерством (або воно не приймає участі). Це, насамперед, стосується розробки макроекономічної стратегії та макроекономічного прогнозування, формування і розвитку фінансової інфраструктури ринку, забезпечення стабільності державних фінансів, інвестиційної політики, розробки і здійснення митної політики, політики страхування, у тому числі державного, сприяння розвитку місцевого самоврядування та реформування міжбюджетних відносин, як це є у США, Австрії, Швеції, Німеччині, Угорщині та інших зарубіжних країнах. Крім того, Мінфін виключено з участі в процесі формування валютної і грошово-кредитної політики. Так, управління зовнішнім державним богом покладено на Міністерство фінансів і Державне

казначейство, а розроблення і здійснення валютної політики – тільки на Національний банк.

Міністерство фінансів значною мірою втратило вплив на реалізацію податкової політики, хоча за ним і залишено функцію розроблення податкової політики. Це пов'язано з тим, що податкову інспекцію, яка свого часу була підрозділом Мінфіну, перетворено на самостійну структуру, якій надано статус центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом.

Функції щодо ведення страхової справи поки що не закріплено в Положенні за Міністерством фінансів, хоча система державного страхування в інших країнах є функцією міністерства фінансів.

Мінфін України не займається й політикою в сфері фінансових ринків і випуску цінних паперів, за винятком ОВДП. Цю функцію, як було наведено вище, покладено на Державну комісію з цінних паперів і фондового ринку (ДКЦПФР). Між іншим, ринок цінних паперів істотно впливає на фінансове становище, фінансово-кредитну сферу й економіку країни.

Відсутній законодавчо закріплений правовий статус Міністерства фінансів як головного державного інституту регулювання фінансово-кредитної сфери країни. Зараз правовий статус регламентується Указом Президента України. Виходячи з необхідності суттєвого підвищення ролі і відповідальності Міністерства фінансів, як вже говорилося, цього недостатньо.

Виходячи з наведеного аналізу Мінфін повинен стати штабом розробки і здійснення загальнодержавної фінансової політики та її складових в бюджетному, інвестиційному, податковому, митному, фондовому та страховому секторах, амортизаційної політики. Крім того, Мінфін має приймати участь в розробці (разом з НБУ) і здійсненні грошово-кредитної і валютної політики (за умови координації їх реалізації Національним банком).

Це дасть змогу Мінфіну проводити єдину, розподілену між відповідними структурами, державну фінансову політику і нести за неї повну відповідальність в рамках законів України. Чітко розподілити між Мінфіном і НБУ функції та відповідальність за координуваність та ефективність реалізації фінансової політики – за Мінфіном, грошово-кредитної і валютної – за НБУ.

Покласти на Міністерство фінансів (разом із НБУ) розробку валютно-фінансової стратегії зовнішньоекономічних зв'язків, складання і аналізу платіжного балансу країни.

Відповідно до цього розподілити сфери діяльності між регіональними фінансовими органами і регіональними відділеннями НБУ і комерційних банків.

З проведеного аналізу випливає такі **загальні висновки**:

1) в жодному (крім Державної митної служби, у відношенні до якої йдеться про захист економічних інтересів) положенні або законі про відповідний орган влади не передбачені місце і повноваження в сфері захисту національних фінансових інтересів і системі забезпечення фінансової безпеки;

2) не визначено основні шляхи взаємодії наведених органів влади з Радою національної безпеки і оборони України та її апаратом, в тому числі необхідність надання інформації щодо стану фінансово-кредитної сфери.

Ці питання повинні знайти відображення у відповідних законах і положеннях про наведені складові організаційної структури системи забезпечення фінансової безпеки держави. Більше того, слід на законодавчому рівні визначити організаційну структуру системи забезпечення фінансової безпеки країни, а також повноваження і відповідальність кожної складової цієї системи.

2.5. Застосування нормативу резервних вимог у банківській діяльності як інструменту її належної безпеки

Одним із основних економічних інструментів, які використовує центральний банк країни для здійснення грошово-кредитної політики, є встановлення нормативу резервних вимог. В сукупності з відкриттям резервно-кореспондентського (розрахункового) рахунку для кожного комерційного банку, тобто кредитного інституту другого рівня, в регіональних установах центрального банку, а також визначенням мінімальної величини залишків коштів на даному рахунку, вони діють як єдиний, хоча і сукупний, економічний інструмент реалізації грошово-кредитної політики. Зрозуміло, що основною вимогою при цьому є врахування стану грошового ринку. Водночас слід підкреслити, що норматив резервних вимог виступає і як важливий інструмент забезпечення безпеки банківської діяльності.

Норматив резервних вимог уявляє собою встановлене центральним банком як обов'язкове процентне відношення суми мінімальних резервів до абсолютних (об'ємних) або відносних (приро-

щування) показників пасивних (депозитів) або активних (кредитних вкладень) операцій. Використання нормативів може мати як тотальний (по всіх комерційних банках), так і селективний (по окремих банках) характер дії.

У світовій банківській практиці нормативи резервних вимог встановлюються централізовано і диференційовано в залежності від видів і строків депозитів (або кредитів), а також типу і громадянства вкладника. Окрім того, використовується диференціація нормативів в залежності від:

- типу кредитної установи;
- строку його діяльності;
- величини активів;
- особливостей регіону;
- стану грошового ринку.

Зміна мінімальних резервів зазвичай є не тільки гнучким інструментом управління банківськими операціями, але забезпечення належного рівня безпеки банків, оскільки припускає широкий діапазон маневрування як кількісними, так і якісними параметрами в залежності від пріоритетів грошово-кредитної політики країни і забезпечення фінансової безпеки держави.

Окрім цього в західних країнах використовується диференціація мінімальних резервів в залежності від приналежності депонованої суми до того чи іншого агрегату грошової маси, яку має комерційний банк. Причому, як правило, для грошових компонентів, які входять до складу попереднього грошового агрегату, рівень резервування вищий за той, який є складовою наступних грошових агрегатів. Тим самим депонуванню можуть підлягати не тільки зобов'язання в грошовій формі, але й квазігроші (M4). Наприклад, у ФРН резервні вимоги розповсюджуються на пред'явницькі цінні папери строком до двох років, а у США та Японії – на зобов'язання в євровалютах. Таким чином, резервуванню підлягають всі компоненти грошової маси, чим підтримується необхідний рівень фінансової безпеки комерційних банків, підвищується забезпечення інтересів банківських клієнтів і досягається можливість впливу на курс цінних паперів і валютний курс. Диференціація нормативів дозволяє використовувати поряд із загальними ще й індивідуальні підходи до регулювання динаміки кожного грошового агрегату.

Аналіз ретроспективи застосування даного інструменту в розвинутих країнах свідчить, що первісно резервні відрахування до централізованого фонду здійснювалися банками на добровільних заса-

дах і слугували у вигляді страхового резерву. Починаючи з 80-х років минулого століття, резервні вимоги стали встановлюватися центральним банком країни в офіційному порядку і почали використовуватися як інструменти: регулювання масштабів кредитно-розрахункових операцій комерційних банків, контролю за станом сукупного грошового обороту та забезпечення їх безпеки. В теперішній час мінімальні резерви – це найменш нейтральні активи, які зобов'язані мати всі кредитні установи, як правило, в формі готівкових грошей в касі банків чи у вигляді депозитів в центральному банку або в інших низьконейтральних формах, які визначає центральний банк.

Мінімальні резерви виконують три основні функції. По-перше, вони як ненейтральні резерви слугують формою забезпечення зобов'язань комерційних банків за депозитами їхніх клієнтів. Центральний банк завдяки періодичним змінам норми обов'язкових резервів може підтримувати ступінь нейтральності комерційного банку в залежності від економічної ситуації в країні. По-друге, мінімальні резерви є інструментом, який використовується центральним банком для регулювання обігу грошової маси в країні. І по-третє, водночас вони є інструментом забезпечення банківської безпеки.

За допомогою зміни нормативу резервних вимог центральний банк може регулювати масштаби активних операцій, в тому числі кредитоспроможність комерційних банків, і, отже, – можливість здійснення ними депозитної емісії. Кредитні інститути можуть розширювати позичкові операції, якщо їхні обов'язкові резерви в центральному банку більші за встановлений норматив. Коли маса грошей в обороті перевищує необхідну потребу, центральний банк може проводити політику кредитної рестрикції шляхом збільшення відсотка резервування. Тим самим він примушує комерційні банки скоротити обсяг активних операцій.

Введення обов'язкового резервування частини залучених банками коштів зумовлює їхнє розділення на дві основні групи: 1) які обертаються децентралізовано; 2) котрі обертаються централізовано, а саме, та частина залучених комерційними банками коштів, що резервується в центральному банку, і використовується останнім на власний розсуд.

Центральний банк, встановлюючи і переглядаючи норматив резервних вимог, має можливість регулювати величину і динаміку кожної з цих груп, впливаючи тим самим на структуру і обсяг залучених комерційними банками ресурсів. Керуючись нормою резервування,

центральний банк впливає на рівень прибутковості комерційних банків і відповідно – рівень їх безпеки, а підвищуючи або знижуючи вартість ресурсів – регулює обсяг кредитів, і, отже, депозитів.

Змінюючи розміри кредитно-депозитної емісії, центральний банк може впливати на величину і темпи зміни грошової маси в країні.

Однак, оскільки встановлення нормативу мінімальних резервів є непрямим (економічним) інструментом дії, реакція грошового ринку на його застосування повільна і не завжди адекватна. Наприклад, підвищення нормативу може не викликати зниження обсягу грошової маси при перевищенні на грошовому ринку пропозиції вільних кредитних ресурсів над попитом на них. Так, якщо у банка в наявності власні чи запозичені кредитні ресурси, то загальний обсяг кредитів, а відповідно і депозитів, при цьому може не змінюватися. Таким чином, коливання нормативів, певна річ, можуть впливати насамперед на розмір кредитів, виданих за рахунок залучених коштів, і не обов'язково викликати зміни у величині депозитної емісії.

Центральний банк може встановлювати межі нормативів резервних вимог, в тому числі і при введенні спеціальних додаткових резервних вимог за кожним видом депозитів. Що стосується коштів, які депоновані в іноземній валюті, то в більшості країн, наприклад, встановлюється мінімальна сума вкладів в інвалюти, котра збільшується від дії мінімальних резервних вимог, а від сум, що перевищують цей резервний мінімум, відрахування відбуваються в тому ж порядку, як і за депозитами в національній валюті. Підвищення гнучкості і ефективності системи мінімальних резервів як інструмента регулювання діяльності комерційних банків і водночас – впливу на рівень їх безпеки може бути досягнуто завдяки розширенню діапазону диференціації нормативу резервування коштів.

Мінімальні резерви, депоновані на окремому рахунку в центральному банку, є складовою грошового агрегату М0 і прирівнюються за рівнем нейтральності до готівкових грошей. Оскільки агрегат М0 входить до всіх наступних грошових агрегатів, то центральний банк має можливість і змінювати на власний розсуд всю величину грошових коштів, якою він розпоряджається. Збільшення суми депонованих в центральному банку мінімальних резервів і, отже, адекватна зміна грошової маси, яка є в його розпорядженні, тягне за собою скорочення величини грошового агрегату М0, а відповідно і всіх інших агрегатів, що є у розпорядженні комерційних банків.

Суттєвим недоліком діючого в банківській системі України (рівно як і раніше – в колишньому СРСР) механізму резервування частини

залучених комерційними банками коштів є окреме ведення централізованих кореспондентських і резервних рахунків, а також рахунків, на яких відображаються кредити, які надаються Національним банком України. Це ускладнює схему вертикальних зв'язків, позбавляє економічні інструменти дієвості. Жорсткість механізму розрахунків через кореспондентські рахунки посилюється реальною відсутністю клірингового режиму їхньої роботи.

Тому доцільно поєднати вказані вище рахунки, що відкриваються у Національному банку, в єдиний резервно-кореспондентський рахунок, величина кредитового сальдо на якому повинна відповідати затвердженому нормативу резервних вимог. Більше того, розмір його нестачі, в тому числі і дебетового сальдо, слід розглядати як позику Національного банку зі стягненням відсотка, який дорівнюватиме ставці рефінансування. Це дозволить використовувати механізм резервних вимог як базу для проведення операцій з рефінансування і на відкритому ринку, оскільки, з одного боку, у випадку рефінансування комерційного банку в Національному банку, тобто надання позики за офіційною обліковою або ломбардною ставкою, відповідні суми надходять на резервно-кореспондентський рахунок цього банку. При цьому збільшується залишок коштів на рахунку, а відповідно – поширюються можливості банку щодо виконання резервних вимог і зростають масштаби його позичкових операцій.

З другого – у випадку продажу Національним банком цінних паперів комерційному банку відповідна сума списується з його рахунку, внаслідок чого виникає чи збільшується недостача забезпечення встановленого нормативу резервних вимог. В результаті банк змушений шукати джерела його поповнення.

Незважаючи на те, що норматив мінімальних резервів є одним з основних чинників, які обмежують експансію депозитів, слід враховувати мультиплікативний ефект впливу його змін на кредитоспроможність комерційних банків. Ефект мультиплікації полягає у багатократному збільшенні позичкового портфеля комерційних банків шляхом паралельно здійснюваної емісії міжбанківських депозитів, викликаній припливом до кредитної системи додаткових грошових вкладів банківських контрагентів.

Застосування нормативу резервних вимог шляхом його підвищення або зменшення, з одного боку, дозволяє регулювати масштаби грошового обороту країни, з іншого – є базою для здійснення операцій з рефінансування, редисконтування та офіційних операцій центрального банку з цінними паперами в банківській системі. Ос-

танне пов'язано з тим, що всі розрахунки щодо отримання коштів по рефінансуванню, переобліку (перезакладу) і купівлі-продажу центральним банком цінних паперів, доцільно здійснювати через резервно-кореспондентський рахунок.

Теоретично і практично встановлено, що величина кредитно-депозитної емісії і всієї грошової маси в цілому (M_4) прямо пропорційні розміру залучених комерційними банками депозитів і знаходяться в зворотній залежності від нормативу резервних вимог. В той же час зміна нормативу резервування не впливає на максимально можливу суму резервів і, отже, на обсяг наявної грошової маси M_0 , яка є у комерційних банків. При цьому їхня динаміка є адекватною динаміці залучених комерційними банками коштів.

У даному зв'язку з'являється загроза надмірного підвищення рівня ризику, викликаного невідповідністю залишків найменш нейтральних готівкових коштів у комерційних банків (M_0) і суми резервів обсягу емітованої ними безготівкової грошової маси M_4 величині кредитно-депозитної емісії. Підтримання Національним банком процентного співвідношення між готівковими та безготівковими грошовими коштами на колишньому рівні може досягатися, поперше, у випадку, якщо він заохочує депозитну експансію за допомогою пропорційної додаткової емісії готівки і, по-друге, коли він проводить рестрикційну політику завдяки процесам саморегуляції на мікрорівні, яка знаходить свій вираз у ліквідації емітованих комерційними банками безготівкових грошових коштів. При цьому слід мати на увазі, що депозитна емісія не підтримується Національним банком.

На регіональному рівні визначення ліміту готівкових грошових коштів може бути ще одним інструментом регулювання з боку Національного банку рівня нейтральності коштів комерційних банків. Отже, окрім визначення абсолютних розмірів емісії, емісійні функції Національного банку як основного, хоч і не єдиного суб'єкта грошової емісії, можуть проявитися як в зміні нормативу мінімальних резервів, що впливає на динаміку безготівкової грошової маси, так і в установленні коефіцієнтів готівкової маси, які характеризують відношення грошового агрегату M_0 до загального обсягу грошової маси M_4 чи до найменш нейтральної його частини, тобто M_0 до M_1 .

Що стосується якісного складу мінімальних резервів, то він обмежений і не передбачає вільного вибору комерційними банками форми збереження резервованих сум. У той же час у світовій банківській практиці резервування проводиться не тільки у вигляді де-

позитив у центральному банку або іншій спеціальній кредитній установі, але й у вигляді інших – низьконеїтральних активів, якими є первинні і вторинні резерви. До первинних резервів комерційного банку можна віднести готівкові грошові кошти в його касі, залишки коштів на резервних рахунках в Національному банку і на кореспондентських рахунках, в тому числі в іноземній валюті.

Вторинними резервами є державні цінні папери. В практиці розвинутих країн припускається вільний перетік між вказаними видами високоліквідних активів, в тому числі між каналами готівково-грошового обігу і резервно-кореспондентськими рахунками комерційних банків. При цьому залишки коштів на даних рахунках прирівнюються до готівкових грошей і стають складовою агрегату М0, оскільки банк, який зазнає потребу в готівці, має право на її отримання в центральному банку за рахунок скорочення сум, що є у наявності на його резервно-кореспондентському рахунку.

З метою упорядкування механізму регулювання сукупного грошового обороту України слід привести до відповідності зі світовими стандартами систему використання резервних рахунків, тим більш, що до кредитної реформи 30-х років минулого століття широко використовувалася практика часткового депонування зобов'язань банку у вигляді готівки. В період переходу від застосування прямих інструментів (касові плани) до використання непрямих (мінімальні резервні вимоги) інструментів регулювання величини грошової маси в країні на макрорівні доцільно встановлювати контрольні цифри щодо коефіцієнтів готівки в загальному обсязі мінімальних резервів. При цьому слід, щоб Національний банк надавав комерційним банкам можливість перевищувати ці коефіцієнти і поповнювати оборотну масу за рахунок коштів на резервно-кореспондентському рахунку на певний строк і на умовах, встановлених Національним банком. Якщо фактичні резерви на кореспондентському рахунку перевищують необхідні, то рентабельність комерційних банків буде падати, оскільки мінімальні резерви у Національному банку переважно не приносять прибутку. В результаті кредитні інститути другого рівня будуть прагнути позичити зайві резерви тим банкам, у яких є в них потреба.

Встановлення нормативу мінімальних резервів є інструментом регулювання в основному кількісного параметру ринка – величини грошового капіталу, надаваного у позику. Норматив обмежує обсяг позичкових операцій комерційних банків. Щоб надати кредит понад цей ліміт, банкам необхідно збільшити залишок на резервно-корес-

пондентському рахунку або за рахунок міжбанківського кредиту, або шляхом продажу частини свого портфеля цінних паперів, а також за допомогою скорочення інших доходних активів.

В нашій країні з переходом до дворівневої банківської системи Національний банк використовує як економічний інструмент регулювання банківської діяльності лише встановлення офіційної ставки по рефінансуванню, причому без практики надання комерційним банкам позик під заставу цінних паперів, а також контокорентного кредиту по резервно-кореспондентських рахунках. Це зумовлено, з одного боку, нерозвинутим ринком цінних паперів, особливо вторинним і вексельним, з другого, відсутністю резервно-кореспондентських рахунків з кліринговим режимом роботи.

Динамічність офіційних ставок може використовуватися Національним банком як інструмент не тільки тотальної, але й селективної дії, що досягається диференціацією. Так, в закордонній банківській практиці центральні банки встановлюють декілька офіційних облікових ставок в залежності від строку, надійності, «класності» тощо комерційного банку, рівно як і декількох ставок за ломбардним кредитом, виходячи з виду забезпечення, строків та інших умов. Формування Національним банком ринку кредитних ресурсів на основі регулювання рівня офіційних ставок дозволить розвинути вертикальні та горизонтальні комерційні відносини в банківській системі і забезпечити в країні гнучку систему міжгалузевого і міжрегіонального перетікання тимчасово вільних грошових коштів фізичних та юридичних осіб, підвищить рівень банківської безпеки.

2.6. Вексель як інструмент зменшення тіньових грошових потоків

Одним із об'єктів регулювання банківською діяльністю на макрорівні можуть бути операції комерційних банків з векселями і контроль за ними з боку Національного банку України [2; 4]. Необхідність і актуальність дослідження саме цього питання детермінована низьким рівнем розвитку вексельного обігу в Україні в умовах формування ринку цінних паперів, складовою частиною якого є ринок векселів [207; 220]. З одного боку, вексель може виступати як інструмент регулювання банківською діяльністю, з другого – однією з форм комерційного кредиту, який забезпечує фінансовими коштами господарську діяльність підприємств, з третього – як один із інструментів зменшення тіньових грошових потоків.

В цілому функціональна задача векселя полягає у перерозподілі короткострокових грошових коштів, а його об'єктом є комерційні та фінансові, в тому числі, казначейські векселя.

Входячи складовою до єдиного грошового ринку країни, ринок векселів має два рівні. На першому з них його резидентами виступають кредитні установи або брокерські фірми та їхні клієнти. У такому разі в основі ринку векселів лежать облікові, комісійні, ломбардні та інші операції з векселями комерційних банків та інших кредитних інститутів. На другому рівні суб'єктами є тільки кредитні установи: з одного боку – Національний банк, з іншого – комерційні банки. Основну масу операцій даного рівня ринку складає переоблік і перезаклад першокласних векселів. Розвиток спеціалізації банківської системи, потреби в децентралізованому перерозподіленні ризику облікових операцій зумовлюють наявність на ринку відповідної ланки, інституційна структура якої складається із банківських установ [71; 179].

Радянський Союз, у складі якого тоді ще була Україна, приєднався до Женевської вексельної конвенції у 1937 році. Однак вексельний обіг був формальним, оскільки нормативна база комерційного кредиту і тоді, і до цього часу не була раціонально використана для розробки ефективного механізму вексельного обігу. Зараз він є довільною справою ініціативних комерційних банків України, хоча розвиток комерційного кредиту є одним із чинників, який зумовлює відновлення в країні грошового забезпечення товарного обороту. Обіг комерційних векселів обмежений сумою дійсно вироблених товарів, в той час як випуск паперових грошей припускає можливість товарно-грошової незбалансованості, внаслідок чого знижується вартість кожної окремої паперової грошової одиниці. При цьому вартість загальної грошової маси готівкових грошей не змінюється. Це і підтверджує роль векселя як одного з інструментів забезпечення фінансової безпеки шляхом зниження тіньових грошових потоків.

Комерційні векселі на відміну від паперових грошей видаються по суті лише під здійснені угоди і, отже, вони не можуть бути випущені до обігу в надлишковій кількості. Курс паперових грошей примусово встановлюється державою і, як правило, є завищеним. Тому їхнє знецінення є прихованим і проявляється тільки в зростанні цін та в інших інфляційних тенденціях. Навпроти, курс векселя є реальним інструментом і складається під впливом низки суб'єктивних та об'єктивних чинників, а саме, видів і особливостей економічних контрагентів, загальноекономічної кон'юнктури в цілому, попиту

і пропозиції кредитних ресурсів тощо. Зниження або втрата номінальної вартості одних векселів не зачіплює решти векселів. Таким чином, вексельний обіг більш еластичний, ніж обіг паперових грошей.

Слід враховувати, що вексель може бути формою не тільки комерційного кредиту, але й будь-яких позик у вигляді грошей [211]. Так, сфера вексельного обігу може охоплювати і кредитні відносини, по-перше, між банками і клієнтами при видачі бланкових позик (соло-векселя), по-друге, між суспільством і державою (казначейські векселя), по-третє, між фізичними або юридичними особами. Без посередництва банків позичкові грошові угоди оформляються не комерційними, а фінансовими векселями. Формалізація грошового зобов'язання у вигляді фінансового векселя є засобом додаткового забезпечення своєчасного і точного його виконання з метою захисту прав кредиторів.

Вексель є документом, який формалізує економічний взаємозв'язок та взаємозалежність покупця і продавця грошей і товару. В зв'язку з цим позичкова операція, яка лежить в основі векселя як у товарній, так і в грошовій формі, передбачає взаємоконтроль контрагентів вексельної угоди і базується на вільному виборі партнерів та укріпленні прямих економічних зв'язків. Оскільки вексель як форма ринкових кредитних відносин зв'язаний з ризиком несплати, він може бути прийнятий до сплати за наявності довіри до векселедавця. Якщо векселедавець контролює якість товару, що придбається, і дотримується умов його поставки, то контроль з боку векселеотримувача має передбачати оцінку платоспроможності його клієнта, причому не тільки фактичну на момент видачі векселя, але й майбутню – на момент надходження строку платежу. Таким чином, ступінь довіри суб'єктів кредитних відносин один до одного в разі застосування векселя визначає межі вексельного обігу.

Як і в будь-якому акті товарно-грошових відносин у вексельній угоді існує суперечність між інтересами її контрагентів [221]. При цьому провідною стороною суперечності виступає не єдність, а боротьба протилежних інтересів. Так, незважаючи на взаємну зацікавленість в угоді, векселеотримувач прагне надати кредит на мінімально короткий строк, векселедавець – узяти кредит на максимально тривалий строк. При цьому кожний з них має на меті заключити угоду на найбільш вигідних для нього умовах. Об'єктивна необхідність розв'язання існуючої суперечності між інтересами векселедавця і векселеотримувача сприяє укріпленню прямих договір-

них відносин між резидентами ринку. Здійснення угоди, тобто кредитування в товарній або грошовій формі, представляє собою засіб розв'язання цієї суперечності, в процесі якого за згодою сторін на основі попиту і пропозиції встановлюються найбільш обґрунтовані форми, строки, обсяг і умови кредиту. Об'єктивні та суб'єктивні обмеження вексельного обігу строками і сумами як товарних, так і грошових угод, взаємним контролем партнерів, а також іншими чинниками, які залежать від ринкової кон'юнктури, створюють можливість юридичного відродження комерційного кредитування, не піддаючи грошовий обіг України дестабілізації.

В умовах розвитку біржової торгівлі, приватного та акціонерного підприємництва, встановлення прямих зв'язків виробників із постачальниками з використанням системи договірних цін вексельна форма розрахунків є найбільш адекватною рівню наявних грошово-кредитних і виробничих відносин в Україні. Це підтверджується тим, що вона дозволяє контрагентам вексельної угоди самостійно і оперативно визначати необхідний вид і форму розрахунків. Взаємну відповідальність суб'єктів вексельної угоди може підвищити застосування при опротестуванні векселя права векселеотримувача в пред'явленні до індосантів, авалістів, акцептантів і векселедавця регресного позову.

Нормальна організація вексельного обороту безумовно передбачає дотримання вексельної дисципліни. У зв'язку з цим в Україні необхідна законодавча заборона звільнення за будь-якими причинами будь-якого векселедавця від накладеного протесту, а також від забезпечення платежу державними дотаціями, переписом векселів або виданням нових позик. Чинник безсумнівності платежу, серйозні наслідки опротестування векселя підкреслюють його перевагу перед іншими формами боргових зобов'язань.

Опротестування векселів будь-якого підприємця фактично може призвести до його банкрутства. Законодавче визначення відповідальності векселедавця за вексельними зобов'язаннями зумовлює укріплення платіжної дисципліни і тим самим зниження тінювих грошових потоків. В свою чергу, відмовлення з боку банку клієнтам, векселя яких опротестовані, в наданні різних видів банківських послуг є додатковим чинником підвищення платіжної дисципліни.

Комерційний кредит дозволяє, по-перше, підвищити ефективність функціонування як реорганізованих, так і нових комерційних банків шляхом диверсифікації їхніх послуг та існуючих форм кредитно-розрахункового обслуговування, по-друге, перейти від мо-

нопольного становища банку по відношенню до клієнта до свободи вибору останнім більш гнучких форм економічних відносин, які фактично можуть суттєво знижувати тіньові грошові потоки.

Банківські операції з векселями можуть здійснюватися в таких основних формах: 1) облік векселя комерційним банком, позики під заставу векселя; 2) акцепт; 3) авалування векселів; 4) комісійні операції з векселями [53; 210; 220; 221; 224]. Комерційний кредит і взаємний фінансовий кредит тісно пов'язані з банківським кредитом і трансформуються в останній через облік і заставу векселів. Однак з цього не випливає, що відновлення комерційного кредиту та оформлення векселем позик в грошовій формі потягне за собою різке збільшення позичкової заборгованості, призведе до зростання непокритої товарами грошової маси. Трансформація комерційного і взаємного міжгосподарського фінансового кредиту в банківський кредит уявляє собою перетворення однієї форми кредиту в іншу, що само по собі не генерує інфляційних тенденцій, оскільки облік і заставу комерційних векселів в банку не стають позикою нового капіталу. Окрім того, один вексель може обслуговувати декілька торговельних і позичкових угод, перш ніж буде врахований у банку.

Операція обліку комерційних і фінансових векселів зумовлює зростання таких грошових агрегатів як: M0 в разі, якщо банк видає пред'явникам урахованих векселів суми готівкою, яка їм належить; M1, коли вказані суми зараховуються на розрахунковий або поточний рахунок клієнтів; M2 і M3, якщо суми переводяться на рахунки зі змішаним режимом використання або рахунки строкових депозитів відповідно. Однак дана операція не є додатковою емісією грошових коштів, оскільки, по-перше, вона відображає дійсне зростання капіталу юридичних осіб. По-друге, коли в Україні буде обраховуватися грошовий агрегат M4, який крім M3 включає до себе кошти, що вкладені в цінні папери, то відбуватиметься лише трансформація M4 в інші грошові агрегати – M0, M1, M2, M3. Таким чином, загальна величина грошової маси в економіці країни не змінюється, чим за іншими рівними умовами ліквідується небезпека інфляційних тенденцій і тим самим зростає рівень фінансової безпеки. Оскільки в основі кожного комерційного векселя лежить певний обсяг товару, розмір вексельного обороту є одним із чинників, який впливає на величину грошової маси. Саме це і визначає його важливу роль в організації грошового обігу, а також як інструменту, що впливає на зниження тіньової грошової маси.

Введення вексельного обігу не збільшує маси платіжних коштів, оскільки: 1) одним векселем може погашатися ціла низка зобов'язань; 2) відбувається лише заміна одного їх виду, наприклад, платіжних вимог, на другий – вексель. Відповідно не змінюється і загальний обсяг кредитування, модифікується лише структура кредиту, наприклад, позики під розрахункові документи трансформуються у позики під заставу векселів. Зрозуміло, що при цьому немає місця тіньовим грошовим потокам.

Регулююча функція Національного банку у зв'язку з наявністю вексельного обігу може реалізуватися наступним чином. По-перше, шляхом обмеження у наданні вексельних позик лише кредитами під комерційні та фінансові векселя або рівнозначні їм зобов'язання, які виникли внаслідок вже здійсненої товарної або грошової угоди. По-друге, за рахунок введення суцільного або вибіркового контролю з боку комерційних банків за обов'язковим товарним забезпеченням комерційних векселів. По-третє, припиненням будь-яких форм економічних взаємовідносин з усіма резидентами фіктивних вексельних угод.

У сучасних умовах розвитку банківської системи і формування ринкових відносин тільки товарний вексель може бути основою банківського вексельного кредиту, а загальна маса товарів – визначати його межі. Трансформація комерційного кредиту в банківський може здійснюватися або шляхом дисконтування, тобто обліку векселів, обліку рахунків-фактур (факторинг) та інших комерційних цінних паперів, або в результаті надання позик – під заставу векселів, варрантів, коносаментів, а також під заставу товарів, строк сплати яких не наступив.

Позики під заставу векселів бувають або строковими, або он-кольными, тобто позиками до запитання, повернення яких банк має право вимагати в будь-який час. Для видачі кредиту під заставу векселів банк визначає верхній ліміт позики, розмір застави і співвідношення між забезпеченням і заборгованістю по рахунку, величину процента і комісії на користь банку.

Дуже важливим є розвиток інформаційної бази Національного банку, який спроможний створити базу даних щодо опротестованих векселів у країні в цілому з використанням власної комп'ютерної мережі та інформувати всі комерційні банки, інші кредитні установи, а також бажаючих клієнтів про опротестування векселів, класифікованих за групами контрагентів, шляхом передачі інформації по

комп'ютерному зв'язку, а також за допомогою видання «Бюлетеня опротестованих векселів».

Особливе значення з точки зору переходу Національного банку на економічні методи контролю за розмірами кредитної емісії комерційних банків і динамікою грошового обороту має розвиток практики випуску казначейських векселів, оскільки зараз у найближчій перспективі випуск довгострокових і середньострокових облігацій державного займу та їхнє наступне обслуговування лягає важким тягарем на державний бюджет. Тому фінансування дефіциту державного бюджету могло б здійснюватися головним чином за допомогою випуску короткострокових казначейських векселів зі строком погашення максимум 52 тижні. Короткострокові казначейські векселі, які входять до складу найменш нейтральних активів комерційних банків, можуть бути частиною мінімальних резервів. Випуск таких векселів доцільно проводити потижнево або щомісячно невеликими партіями з метою розміщення серед комерційних банків, різних підприємств та організацій і населення. При цьому за бажанням інвесторів оплата нових випусків казначейських векселів могла б відбуватися шляхом заліку казначейських векселів, по яких наступив строк погашення. Тим самим буде забезпечуватися постійне фінансування короткострокової заборгованості уряду та її фактична трансформація в середньострокову та довгострокову.

Комерційним банкам доцільно налагодити переоблік або пере-заставу облікованих або прокредитованих ними векселів в Національному банку, який повинен мати справу тільки з першокласними позичальниками, тобто із клієнтами, платоспроможність і якість векселів яких не викликає ніяких сумнівів. Національний банк має обмежувати операції з переобліку і перезастави векселів, регулюючи їхні масштаби на свій розсуд, підвищуючи чи понижуючи ставку процента, переобліковуючи чи рефінансуючи векселі лише в деяких випадках як виключення або без обмежень в залежності від ринкової кон'юнктури.

Становлення і розвиток дворівневої банківської системи в Україні призвели до змін в обліковій та процентній політиці. Система управління процентними ставками в умовах ринку повинна базуватися на ринковому механізмі формування банківського проценту, який гнучко відображає динаміку попиту і пропозиції на банківський капітал. На наш погляд, основу облікової і процентної політики Національного банку має бути реальне управління ставкою редисконтування векселів, яка б визначала й інші процентні ставки. Тоді, об-

ліковий процент комерційних банків був би нижчим за їх позичковий процент і ув'язувався б із офіційною обліковою ставкою Національного банку України.

У такому разі комерційні банки, орієнтуючись на максимізацію прибутковості вексельних операцій і здійснюючи облік і ломбард векселів за рахунок фінансових ресурсів, отриманих в Національному банку шляхом перезастави або переобліку векселів, будуть прагнути збільшувати дохідну маржу і, отже, встановлювати процентні ставки за активними операціями вище ставок по пасивних операціях. Таким чином, офіційні облікова і ломбардна ставки виявляться більш низькими, ніж приватні дисконтні і позичкові ставки. В разі, коли комерційні банки не будуть користуватися централізованими кредитами і ресурсами, вони можуть встановлювати процентні ставки по обліку і заставі векселів нижче за офіційні ставки Національного банку. Це є можливим, якщо рівень процентних ставок за пасивами дозволив би це здійснювати без зниження прибутковості. Тоді більш низький рівень приватних дисконтних і позичкових ставок забезпечуватиме комерційним банкам широке коло клієнтури і, отже, переваги в конкурентній боротьбі.

Виходячи із вище запропонованого, вітчизняним комерційним банкам доцільно встановлювати самостійно на договірній основі з клієнтами облікові та ломбардні ставки, орієнтуючись на офіційну ставку Національного банку. Ці ставки мають відповідати економічним умовам певного регіону і грошового ринку країни в цілому. Конкретні приватні дисконтні і ломбардні ставки слід визначати, виходячи із класу клієнтів, строків векселів та індивідуальних показників фінансового стану векселеотримувачів. При цьому зміна рівня процента повинна бути прямопропорційною строку векселів, а за короткостроковим векселем облікова і позичкова ставки мають бути нижчими.

Основні напрямки функціонування і розвитку ринку векселів в Україні може розробляти Національний банк і реалізовувати їх за допомогою відповідної дисконтної політики, яка включатиме до свого складу як прямі обмеження обліку і переобліку векселів, так і визначення процентної ставки. Крім того, політика рефінансування має здійснюватися шляхом регулювання величини процентної ставки за позики під заставу векселів (ломбардний кредит) та різного роду обмежень по відношенню до суми і виду векселів, під заставу яких можна надавати кредит комерційним банкам. В залежності від пріоритетів економічного розвитку країни Національному банку доціль-

но змінювати умови дисконтних і ломбардних ставок, а також їхній рівень, реально впливати на попит і пропозицію на ринку цінних паперів, регулювати кредитоспроможність та надійність комерційних банків, а також обсяг грошової маси в країні в цілому.

У разі необхідності проведення Національним банком нормальної для розвинутих країн жорсткої рестрикційної політики, мають збільшуватися облікова та ломбардна ставки, а також вводиться більш жорсткі умови переобліку і перезастави векселів. Це може бути виражено в підвищенні вимог до якості векселів, встановленні обмежених контингентів переобліку та перезастави векселів, а також у введенні їхнього ліміту. Стимулювання ж ринкової кон'юнктури доцільно проводити шляхом реалізації заходів, протилежних вищевикладеним. Маніпуляції з обліковою ставкою могли б лягти в основу не тільки облікової, але й процентної політики Національного банку. У такому разі з нею пов'язувалися би як ставка з рефінансування, так і приватні дисконтні, а також позичкові ставки всіх комерційних банків, чого реально в теперішній час не спостерігається в українській економіці.

Таким чином, в Україні усі можливості використання вексельного обігу як інструменту регулювання банківською діяльністю і водночас як інструменту забезпечення її безпеки, а також зниження обсягів тіньових грошових потоків.

2.7. Взаємовплив фінансової безпеки держави і підприємства

Сучасний стан фінансово-кредитної сфери нашої країни, який характеризується першими кроками по виходу із фінансової та економічної кризи 2008–2010 рр., продовжує загрожувати національним інтересам незалежної держави, надзвичайно актуалізує проблему національної безпеки, в тому числі й таку її важливу складову, як фінансова. До того ж на всіх рівнях управління економікою: від країни в цілому до підприємства. Іншими словами ці проблеми з порядку денного не знімаються. Навпаки – вони загострюються в умовах кризи. Тому забезпечення фінансової безпеки на всіх рівнях фінансово-кредитної сфери країни є найактуальнішим завданням суспільства, держави, підприємств і організацій всіх форм власності, підприємців, кожного громадянина. В зв'язку з цим реалізація на практиці заходів економічного та організаційного характеру щодо підтримання фінансової безпеки на належному рівні сприятимуть

завершенню ринкових перетворень у фінансово-кредитній сфері країни, зростанню рівня забезпеченості фінансової безпеки підприємств, підвищенню захищеності людини.

Для того, щоб визначити основні вектори взаємовпливу фінансової безпеки держави і підприємства, повернемося до визначених раніше економічних категорій «фінансова безпека держави» і «фінансова безпека підприємства». Як вже зазначалося, фінансова безпека держави виступає як такий стан фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю і якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання і населення і в цілому – ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток [81; 85].

У той же час, під фінансовою безпекою підприємства розуміють такий фінансовий стан, який характеризується, по-перше, збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, котрі використовуються підприємством, по-друге, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, по-четверте, забезпечувати розвиток своєї фінансової системи [62].

Зрозуміло, що фінансова безпека підприємства як сукупність умов і чинників характеризує поточний стан його фінансової діяльності, стабільність, стійкість і поступовість її розвитку. Одночасно фінансова безпека на рівні підприємства є складовою фінансової безпеки країни і виступає:

з одного боку, як ступінь інтеграції фінансової системи підприємства в національну фінансово-кредитну сферу,

з іншого – у певній мірі незалежності фінансової системи підприємства від фінансово-кредитної сфери країни, що характерно для ринкових умов.

Така подвійна роль фінансової системи підприємства виражається в наступних проявах:

- можливості проводити власну фінансову політику в межах чинного законодавства країни;
- спроможності безобвально реагувати на кризові зміни у фінансово-кредитній сфері країни;

- здатності здійснювати (чи, принаймні, почати здійснення) суттєві фінансові заходи (не очікуючи допомоги від центру) по невідкладних фінансових ситуаціях на підприємстві, пов'язаних з локальними фінансовими прорахунками (помилками) на центральному рівні;

- можливості стабільно підтримувати відповідність існуючих (діючих) на даному підприємстві фінансових нормативів загальноприйнятим у світовій практиці чи затвердженим для себе даним підприємством на конкретний період часу, виходячи з обраної місії і цілей.

Взаємозв'язок і взаємовплив систем забезпечення фінансової безпеки на рівнях держави і підприємства здійснюється шляхом функціонування механізму забезпечення фінансової безпеки держави. Знання структури механізму забезпечення фінансової безпеки на рівні держави надає можливість краще розуміти основні шляхи взаємозв'язку і взаємовпливу стану фінансової безпеки держави і підприємства друг на друга.

Проведені дослідження показали, що на рівні держави механізм забезпечення фінансової безпеки містить такі складові:

- організаційну структуру (системну сукупність органів законодавчої, виконавчої і судової влади, суб'єктів господарювання та громадських інституцій, які задіяні у забезпеченні фінансової безпеки);

- сукупність принципів забезпечення фінансової безпеки держави;

- методи забезпечення безпеки фінансово-кредитної сфери;

- основні функції щодо підтримання фінансової безпеки на належному рівні;

- правові засади, завдяки яким регламентуються відносини у сфері розвитку та функціонування системи забезпечення фінансової безпеки (закони та нормативні акти);

- підсистему моніторингу стану фінансово-кредитної сфери країни;

- підсистему інформаційного та аналітично-прогнозного забезпечення;

- повноваження і задачі основних суб'єктів системи забезпечення фінансової безпеки.

Проведений структурний і функціональний аналіз підтверджує, що усі наведені складові механізму забезпечення фінансової безпеки держави взаємопов'язані і взаємно впливають на стан фінансової безпеки підприємства. Звідси можна зробити висновок: якщо

стан фінансової безпеки підприємств будь-яких форм власності в сукупності підтримується на належному рівні, то і фінансова безпека держави буде переважно забезпеченою.

Базуючись на теорії держави і практиці державотворення в ринкових умовах, визначимо, що держава впливає на стан фінансової безпеки підприємства будь-якої форми власності в основному по таких ланках:

- шляхом реалізації політики держави: економічної, грошово-кредитної, бюджетної, податкової та інвестиційної;
- через збалансованість національних фінансових інтересів та фінансових інтересів підприємств;
- через функціонування наступних секторів фінансово-кредитної сфери країни: бюджетного, грошово-кредитного, валютного, банківського, інвестиційного, фондового, страхового;
- шляхом реалізації національної Стратегії забезпечення фінансової безпеки держави;
- через чинне законодавство у фінансово-кредитній сфері країни;
- шляхом реалізації контрольної функції, а саме, з боку Рахункової палати, Національного банку, Державної податкової адміністрації, Державного казначейства, Державної контрольно-ревізійної служби, Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг, Державної митної служби, Державного комітету фінансового моніторингу, Пенсійного фонду, Державного комітету статистики, Державного агентства з інвестицій та інновацій.

Зі свого боку, підприємство також впливає на стан фінансової безпеки держави по таких основних напрямках:

- здійсненню відрахувань (податки, збори, обов'язкові платежі) до Державного бюджету і Пенсійного фонду – на стан бюджетного сектора;
- змінами у чисельності персоналу – на рівень зайнятості по країні в цілому;
- змінами у рівні оплати праці і своєчасною виплатою заробітної плати – на стан грошово-кредитної сфери;
- своїми внесками у вигляді депозитів – на стан банківського сектору країни в цілому;
- страхуванням своєї діяльності і майна – на стан страхового сектору;
- переведенням власних валютних коштів в національну валюту – на стан валютного і грошово-кредитного секторів;

- змінами в обсягах кредиторської і дебіторської заборгованості – на стан грошово-кредитного сектора;
- додатковою емісією акцій або їхнім продажем – на стан фондового сектора;
- депозитами, отриманням і поверненням короткострокових і довгострокових кредитів – на стан банківського сектора;
- вкладенням фінансових ресурсів в розвиток самого підприємства – на стан інвестиційного сектора країни.

Предметом діяльності державної влади в сфері забезпечення фінансової безпеки підприємств, зокрема, є:

- виявлення і моніторинг чинників, які впливають на розвиток і функціонування фінансових систем підприємств в поточній ситуації і перспективі;
- надання консультативної і методичної допомоги підприємствам у формуванні ними власної фінансової політики в річці загальнодержавної фінансової політики;
- недопущення дискримінації з боку центральних органів виконавчої влади стосовно з'ясованої з центром фінансової політики підприємств державного сектору економіки;
- паритетна участь самих підприємств у реалізації національних (державних) програм щодо розвитку їхньої фінансової бази.

Аналіз стану фінансової діяльності підприємства з боку держави має спиратися на набір індикаторів фінансової безпеки, що дозволить виявляти і якісно оцінювати майбутні загрози, а також реалізувати комплекс програмно-цільових заходів для стабілізації обстановки на ньому. Для цього потрібні наскрізні індикатори стану фінансової безпеки: від національного рівня до підприємства.

Методичний підхід до вибору наскрізних критеріїв та індикаторів фінансової безпеки для держави і підприємства має забезпечувати:

- оцінку кризових ситуацій в фінансовій діяльності держави і підприємства;
- оцінку впливу загальнодержавних і регіональних кризових ситуацій у фінансово-кредитній сфері на стан фінансової безпеки підприємства;
- виділення пріоритетів і траєкторій фінансового розвитку підприємства та їхню відповідність національним інтересам країни у фінансово-кредитній сфері;
- розробку й обґрунтування програмно-цільових заходів на рівні країни щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Розробка системи наскрізних критеріїв і параметрів фінансової безпеки держави і підприємств повинна базуватися на використанні наступних загальнометодологічних ознак:

- *комплексності*, тобто необхідності аналізу й врахування всіх сторін об'єкта вивчення, а саме, фінансової діяльності підприємства;

- *системності* – врахування всіх взаємозв'язків і взаємозалежностей фінансової безпеки держави і фінансової безпеки підприємства;

- *варіантності* (альтернативності) – виявлення й обґрунтування декількох варіантів виходу з кризової ситуації у фінансовій діяльності держави і підприємства або усунення загроз;

- *безумовного примата* фінансової безпеки як важливої складової оцінки стану економіки країни в цілому і економіки підприємства;

- *прийняттого ризику*, тобто розробки і реалізації доступних заходів щодо недопущення виникнення граничних ситуацій у фінансовій діяльності держави і підприємства.

Принципові вимоги до системи наскрізних параметрів фінансової безпеки держави і підприємства мають бути наступними:

- можливість одночасного використання даного параметра фінансової діяльності підприємства у центральних і регіональних органах виконавчої влади;

- сумісність даного параметра фінансової безпеки підприємства на центральному і регіональному рівнях з діючою в країні системою обліку, статистики і прогнозування;

- достатній ступінь конкретності і визначеності параметра, що дозволяє давати однозначну оцінку фактичному стану фінансової безпеки підприємства в цілому з позицій забезпечення фінансової безпеки держави і регіону;

- можливість здійснювати моніторинг і прогнозування чинників на рівні підприємства, які впливають на рівень загроз фінансовій безпеці держави і регіону.

Схематично і узагальнено сукупність основних взаємозв'язків фінансової безпеки держави і підприємства наведено на рис. 2.1.

До функціональної структури фінансової діяльності і відповідно – фінансової безпеки підприємства, по складових якої здійснюються зв'язки підприємства і держави, відносяться наступні:

- бюджетна – взаємовідносини підприємства з бюджетом (податки і збори до бюджетів, в разі наявності – бюджетні кредити або бюджетне фінансування);

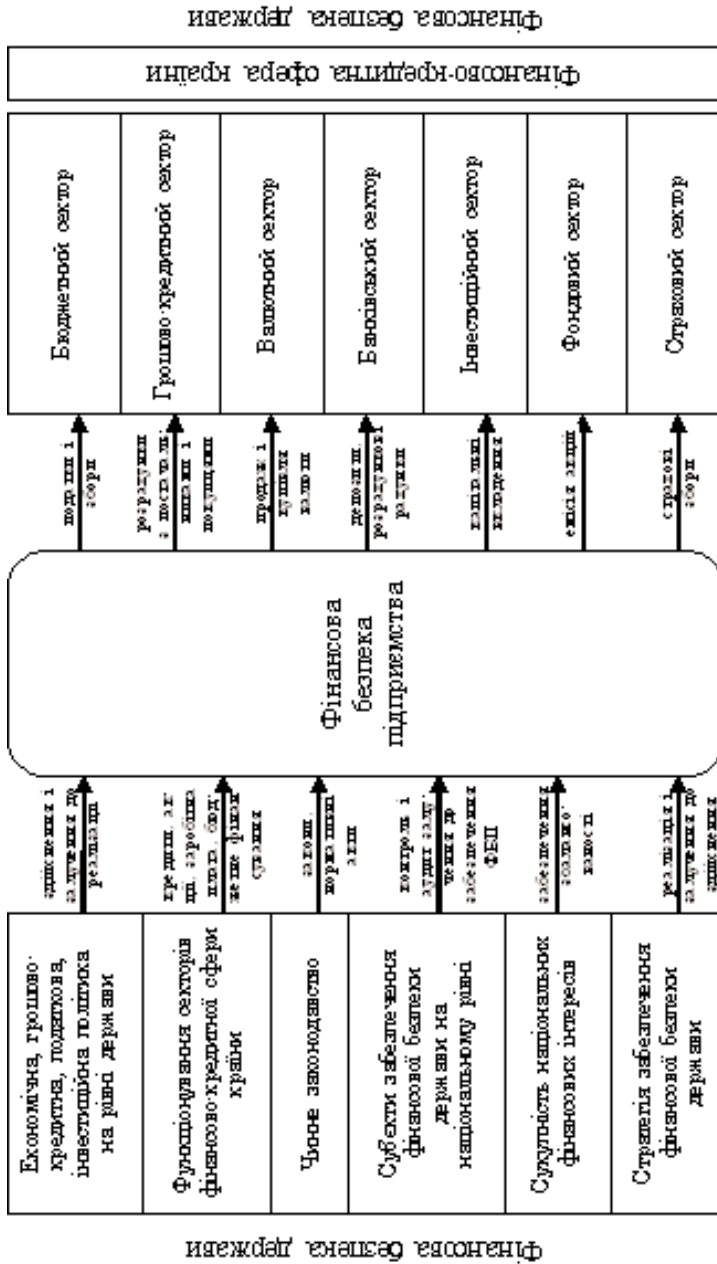

Рис. 2.1. Схема взаємозалежностей фінансової безпеки держави і підприємств

- грошово-кредитна – кредити під операційну діяльність, виплата заробітної плати працівникам, розрахунки з постачальниками і отримання грошових коштів від покупців продукції і послуг;

- валютна – в разі здійснення експортно-імпортних операцій (купівля і продаж валюти, кредити в іноземних валютах, розрахунки з іноземними споживачами і постачальниками продукції і послуг у валюті);

- банківська – взаємовідносини підприємства з банками по кредитах і депозитах;

- інвестиційна – капітальні вкладення у розвиток підприємства, у тому числі за рахунок довгострокових кредитів;

- фондова – випуск підприємством власних акцій і купівля акцій інших підприємств;

- страхова – страхування майна підприємства або результатів його діяльності, безпечної праці і збереження здоров'я працівників.

Таким чином, знання основних шляхів взаємного впливу фінансової безпеки держави і підприємства надає можливість з більш системних позицій забезпечувати фінансову безпеку на цих рівнях управління.

Розділ III. **МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА ТА УПРАВЛІННЯ НЕЮ**

3.1. Місце фінансової безпеки в системі економічної безпеки підприємства

Основним принципом ефективного функціонування будь-якого підприємства в ринкових умовах (за наявності жорсткої конкуренції) є спрямування його діяльності на інноваційний шлях розвитку, що надає можливість забезпечувати рівень конкурентоспроможності. Головною умовою цього є належний рівень фінансового стану, критерієм якого виступає фінансова безпека підприємства. В ринкових умовах підприємство як господарюючий суб'єкт закономірно еволюціонує в організацію, якій Р. Акофф надає наступне визначення: «Організація є (1) цілеспрямована система, котра (2) є частиною однієї чи більше цілеспрямованих систем і (3) частини якої – люди – мають власні цілі» [15]. Підприємство в сучасних ринкових умовах як організацію можна характеризувати:

- цілеспрямованістю системи;
- наявністю цілей персоналу;
- виділенням в системі управління трьох рівнів – соціального, організаційного та індивідуального.

За визначенням В.А. Василенка, «організація» – це свідоме, добровільне і правове об'єднання людей у вигляді основної системної одиниці ринкової економіки, які переслідують досягнення власних кінцевих результатів на основі управлінських рішень і реалізації загальних для усіх цілей» [42].

Є.І. Чернявська вважає, що сучасному етапу розвитку економіки підприємства як організації притаманні такі тенденції:

- отримує подальший розвиток соціальна компонента підприємства;
- підприємство все у більшому ступені ніж раніше стає об'єктом державного регулювання;
- подальший розвиток отримує менеджмент, персонал підприємства усе більше перетворюється на суб'єкт підприємства, формується єдина корпоративна культура;
- стає правилом функціонування усіх форм бізнесу незалежно від форм власності і розмірів врахування інтересів персоналу в організації комерційної діяльності;

- сприйняття підприємства як організації стає надбанням економічної культури підприємництва [189].

Підприємство як організація виступає в двох «іпостасях», по-перше, як осередок економіки країни, по-друге, у вигляді об'єкта дослідження, як певна теоретична модель, котра в тому чи іншому ступені наближається до реального підприємства. До основних характеристик підприємства, які відрізняють його від інших господарюючих суб'єктів, можна віднести наступні:

- відособлений об'єкт економічної діяльності, який виконує свої місію і функції у певному зовнішньому середовищі;

- виступає оформленою в організаційно-правовому відношенні одиницею з певним розмірами і територіальними межами;

- є самостійним, юридично незалежним економічним агентом;

- з метою виробництва товарів і послуг та їхнього наступного продажу реалізує особливу місію в економіці країни: закуповує необхідні ресурси, є важелем перерозподілу ресурсів в економіці між іншими підприємствами;

- забезпечує своє функціонування і розвиток за рахунок власних і позикових коштів.

Важливо також відзначити, що саме на сучасному етапі ефективне функціонування підприємства шляхом зростання його ринкової вартості є його головною метою. Це має суттєве методологічне значення для визначення сутності категорії «фінансова безпека підприємства». У науковій літературі наведено щонайменше сім моделей визначення головної мети підприємства: модель максимізації прибутку (виходячи із засад спочатку класичної економічної теорії, а потім і маржиналістської теорії фірми), модель мінімізації трансакційних витрат (базується на теоретичних засадах неоінституціоналізму Р. Коуза), модель максимізації обсягів продажів, модель максимізації темпів росту підприємства, модель забезпечення конкурентних переваг, модель максимізації доданої вартості і, нарешті, модель максимізації ринкової вартості підприємства [34]. Запинумося на останній, котра найбільш, на нашу думку, відповідає сучасним вимогам ринкової економіки і поєднує у собі всі інші моделі визначення головної мети підприємства. Це – сучасна парадигма теорії фірми, яка полягає в тому, що в сьогоденних умовах основною метою функціонування підприємства виступає максимізація добробуту його власників. В останнє десятиліття ця концепція отримала пріоритетний розвиток у США, Європі і Японії, нею керується пере-

важна частина керівників фірм і компаній в країнах з розвинутою ринковою економікою.

На думку І.О. Бланка концепція максимізації ринкової вартості підприємства має наступні особливості, які відрізняють її від інших моделей визначення головної мети підприємства за рахунок наявності певних переваг:

- вона визначає власників як головних суб'єктів в системі економічних відносин, пов'язаних з діяльністю підприємства, гармонізує їхні економічні, включаючи фінансові, інтереси, а також поточні і перспективні цілі розвитку;

- інтегрує основні цілі і задачі ефективного функціонування різних служб і підрозділів підприємства у вигляді місії;

- критерій зростання ринкової вартості підприємства має більш широкий спектр і більш глибокий потенціал росту у порівнянні з іншими цільовими критеріями;

- забезпечує можливість оцінки більш віддаленої перспективи функціонування підприємства у порівнянні з іншими моделями;

- реалізує найбільш повну інформацію щодо функціонування підприємства у порівнянні з іншими моделями;

- повністю відображає увесь спектр фінансових відносин і основних фінансових рішень підприємства;

- виступає найбільш усеосяжним критерієм ефективності використання капіталу підприємства;

- моніторинг ринкової вартості підприємства слугує одним з найбільш ефективних засобів контролю інвесторів за діями менеджерів [34].

Наведене вище чітке і комплексне визначення сутності і функцій підприємства як організації надає можливість більш глибоко підійти до обґрунтування об'єктивної необхідності забезпечення в ринкових умовах належного рівня його фінансової безпеки.

Розглянемо підприємство як систему, тобто з системно-синергетичних позицій. Синергетика як наука і теорія самоорганізації вивчає загальні закономірності утворення і руйнування упорядкованих структур у складних нерівноважних системах будь-якої природи (фізичної, хімічної, біологічної, економічної, соціальної тощо) [88]. З одного боку, система має бути організованою таким чином, щоб забезпечити своє ефективне функціонування, виживання і стабільність в мінливому оточенні, з іншого, – розвиватися шляхом еволюції або стрибка (відповідно до теорії циклів Й. Шумпетера [228]). Такий дуалізм визначає одну з основних суперечностей системи, яка

розв'язується через її розвиток. Сам розвиток як необоротна, спрямована, закономірна зміна об'єкту [175] складається з циклічно повторюваних стадій еволюції і стрибка. Сучасна парадигма розвитку включає його нелінійність, багатоваріантність (альтернативність), непередбаченість, конструктивну роль хаосу і випадковості у виникненні нового. В цілому розвиток являє собою складний багатогранний процес [148]. У процесі розвитку будь-яка система переходить зі сталого стану до несталого і назад. В теорії систем сталість є одним з основних понять, яке визначається при розгляді поведінки системи і передбачає спроможність системи утримувати її функціонування в заданих межах. З позицій системного підходу сталість системи визначається механізмом гомеостазу, котрий являє собою процес, завдяки якому система зберігає свої параметри (стан), незважаючи на зміни у зовнішньому середовищі і виступає найбільш досконалою формою саморегулювання із застосуванням зворотного зв'язку [231].

Порушення сталості системи означає появу в ній розбіжних процесів, тобто біфуркацій, які не піддаються управлінню і можуть призвести до дезінтеграції системи і, в решті-решт, до її руйнування. М. Павловський надав наступне визначення сталості (стійкості) системи: «Сталою називається така економічна система, якщо перехід її від початкового стану до заданого стану росту відбувається таким чином, коли жоден з множини її чинників (інфляція, приріст виробництва, безробіття тощо) не буде виходити за припустимі межі на заданій траєкторії зміни економічної системи» [138], тобто буде знаходитися в стані гомеостазу. Таке визначення слід вважати найбільш вдалим. Інші автори вважають, що сталість – це «спроможність своєчасно і в повному обсязі задовольняти економічні претензії і відображає можливість виживання підприємства в смислі недопущення його банкрутства і ліквідації і забезпечує процес простого відтворення» [57]. Л.А. Костирко вважає, що фінансова сталість є відображенням стабільного перевищення доходів над витратами. Це забезпечує вільне маневрування грошовими коштами господарюючого суб'єкта і шляхом ефективного їх використання сприяє безперебійному процесу виробництва і реалізації продукції, а також розширенню і оновленню виробництва. Більше того, фінансова сталість є головним компонентом загальної сталості господарюючого суб'єкта [112]. Ще одне, але надто просте поняття сталості: поліпшення економічного стану підприємства [171].

Будь-яку систему можна характеризувати певними рівнями безпеки: «порогом чутливості», «порогом вразливості», «порогом спокою» і «порогом розпаду» [66; 76]. «Поріг чутливості» є рівнем безпеки, за якого система починає відчувати необхідність змін у ній. «Порогом вразливості» вважається такий рівень безпеки системи, за якого система починає розбалансуватися, тобто вже відчуває зміни, які можуть призвести до її знищення. «Поріг спокою» – це рівень безпеки, який забезпечує її сталий розвиток. І, нарешті, «поріг розпаду» – найнижчий рівень безпеки системи, після якого система отримує деструктивні зміни.

Виходячи з наведеного, можна сказати, що до певних меж система спроможна сама нейтралізувати загрози різного роду, чому сприяє сталість її структури. У такому разі, критерієм сталого функціонування системи можна вважати рівень її безпеки. Це в повній мірі відноситься і до фінансової системи підприємства. Більше того, можна стверджувати, що безпека визначає сам факт існування і функціонування системи: якщо відсутня безпека системи, то остання не може існувати. Певна міра фінансової безпеки є гарантією сталості і визначається шляхом оцінки видалення поточного стану фінансової системи за межі, яка означає перехід до нестійкого (кризового) стану. Звідси можна зробити висновок, що розвиток і сталість є найважливішими характеристиками безпеки фінансової системи підприємства. Без наявності цих характеристик неможливим буде і само існування поняття «фінансова безпека». Таким чином, стан системи буде сталим, якщо при її функціонуванні в умовах дії різного роду загроз, рівень безпеки не буде виходити за певні межі, які мають граничні значення.

В останні роки до наукового лексикону введено декілька понять, які мають пряме відношення до категорії «фінансова безпека»: фінансова сталість (стійкість), фінансова надійність, фінансова стабільність. Усі вони мають право на існування. Так, під стабільністю розуміють збереження у певних межах спостережуваного параметра, котрий в існуючих умовах може змінюватися [16]. Надійність системи є показником її спроможності зберігати свої найбільш суттєві властивості на заданому рівні протягом фіксованого проміжку часу за певних умов [16]. Як видно, це поняття є дуже близьким до поняття «стабільність». Сутність поняття «сталість (стійкість)» вже наводилася вище.

Однак етимологічний аналіз цих категорій свідчить про те, що вони характеризують 1–2 сторони функціонування фінансової сис-

теми підприємства, тобто є некомплексними. На наш погляд, фінансова безпека є комплексною категорією, яка ці категорія об'єднує в єдине ціле. Більше того, ці поняття іманентно властиві фінансовій безпеці, вони є критеріями, які її характеризують.

Фінансова діяльність будь-якого підприємства являє собою економічні відносини, які виникають у процесі формування виробничих фондів, виробництва і реалізації продукції, утворення власних фінансових ресурсів, залучення зовнішніх джерел фінансування, їх розподілу й використання. За своїм економічним змістом сукупність фінансових відносин підприємства можна систематизувати по наступним напрямках:

- між засновниками підприємства – пов'язані з формуванням статутного капіталу і його використанням;

- між підприємством і зовнішнім середовищем – пов'язані з виробництвом і реалізацією продукції, виникненням знову створеної вартості;

- між певним підприємством та іншими організаціями – пов'язані з емісією й розміщенням цінних паперів, взаємним кредитуванням, пайовою участю;

- між підрозділами підприємства або підприємством і вищестоящою організацією – пов'язані з виконанням взаємних фінансових зобов'язань;

- між підприємством і працівниками та власниками – пов'язані з розподілом і використанням доходів, виплатою дивідендів по акціях;

- між підприємством і фінансовою системою держави – пов'язані зі сплатою податків і платежів у бюджет, формуванням позабюджетних фондів, одержанням асигнувань, наданням податкових пільг, застосуванням штрафних санкцій;

- між підприємством і банківською системою – в процесі збереження коштів у банках, одержання й погашення позичок, сплати відсотків за кредит, надання банківських послуг;

- між підприємством і страховими компаніями, які виникають при страхуванні майна, працівників і різних ризиків.

Фінансові відносини підприємств будуються на певних принципах, пов'язаних з основами комерційної діяльності:

- *принцип господарської самостійності* означає, що комерційна діяльність підприємства не може бути реалізованою без самостійності підприємства в галузі виробництва, продажів і фінансів. Реалізація цього принципу забезпечується тим, що суб'єкти діяльності,

незалежно від форми власності, самостійно визначають свої витрати, джерела фінансування, напрямки вкладень коштів з метою одержання прибутку і зростання ринкової вартості підприємства;

- *принцип самофінансування*. Реалізація цього принципу – одна з основних умов підприємницької діяльності й забезпечення конкурентоспроможності будь-якого підприємства. Самофінансування означає повну окупність витрат на виробництво й реалізацію продукції, інвестування в розвиток виробництва за рахунок власних коштів і, за необхідності, банківських і комерційних кредитів;

- *принцип матеріальної зацікавленості* – його об'єктивна необхідність відповідає основній меті підприємницької діяльності – одержання прибутку і зростання ринкової вартості підприємства. Зацікавленість у результатах комерційної діяльності в однаковій мірі властива колективам підприємств і організацій, окремим працівникам (оплата праці дивіденди) і державі в цілому (сплата податків);

- *принцип матеріальної відповідальності* означає наявність певної системи відповідальності за результати комерційної діяльності. Фінансові методи реалізації цього принципу різні для окремих суб'єктів господарської діяльності, їх керівників і окремих працівників. У цілому для суб'єкта господарської діяльності цей принцип реалізується через пені й неустойки, штрафи, стягнуті при порушенні договірних зобов'язань (терміни постачання, якість продукції), не своєчасності повернення короткострокових і довгострокових позичок, погашення векселів, невиконанні вимог податкового законодавства;

- *принцип забезпечення фінансових резервів* визначає необхідність формування фінансових резервів і інших аналогічних фондів і пов'язаний із підприємницькою діяльністю, яка завжди супроводжується ризиком. В умовах ринкових відносин наслідки ризику безпосередньо лягають на підприємця, який добровільно й самостійно на свій страх і ризик реалізує розроблену ним програму діяльності. В економічній боротьбі за покупця суб'єкти господарювання змушені продавати свою продукцію в кредит із ризиком неповернення грошей у визначений термін.

Виходячи з наведеного, необхідно, по-перше, уточнити сутність категорії «фінансова безпека підприємства» у взаємозв'язку з категорією «економічна безпека підприємства», по-друге, виявити конкретне місце фінансової безпеки в системі економічної безпеки підприємства як її основної складової, по-третє, розробити або

уточнити категоріальний апарат, який має характеризувати фінансову безпеку підприємства.

Реалії української економічної дійсності спонукають до необхідності створення систем економічної безпеки підприємств, які забезпечуватимуть стан захищеності їхніх життєво важливих інтересів від недобросовісної конкуренції, протиправної діяльності кримінальних формувань й інших зовнішніх і внутрішніх загроз. Такі системи безпеки повинні бути орієнтовані на збереження функціонування й розвиток підприємств відповідно до їхніх статутних цілей, визначеної місії, підтримки стану юридичних і економічних відносин, організаційних зв'язків, матеріальних, фінансових й інтелектуальних ресурсів, за яких гарантується стабільність діяльності, комерційний успіх, прогресивний науково-технічний і соціальний розвиток підприємства.

Категорія «економічна безпека підприємства» вже давно отримала права «громадянства» в економічній науці і проблеми, які пов'язані з її забезпеченням, більш-менш розроблені. Так, В. Тамбовцев розуміє під економічною безпекою будь-якої системи (а підприємство теж є системою) «сукупність властивостей стану її виробничої (у самому широкому розумінні) підсистеми, яка забезпечує можливість досягнення цілей всієї системи» [166]. У роботі [135] економічна безпека підприємства визначається як «стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства у теперішній час і в майбутньому». Є. Воробйов розуміє під економічною безпекою сталість соціально-економічної системи, спроможність її до саморозвитку і взаємодії в умовах глобалізації господарського життя [50].

Інші автори вважають, що економічна безпека підприємства – це захищеність життєво важливих інтересів підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз, яка забезпечується адміністрацією і колективом підприємства шляхом реалізації системи заходів правового, економічного, організаційного, інженерно-технічного і соціально-психологічного характеру [55; 89; 91; 140]. Автори монографії [106] стверджують, що підприємство знаходиться у стані економічної безпеки, якщо його виробничо-господарська діяльність є прибутковою. С.М. Ілляшенко вважає, що економічна безпека підприємства – це стан ефективного використання його ресурсів та існуючих ринкових можливостей, здатний забезпечити попередження внутрішніх і зовнішніх загроз та його тривале виживання, що забезпечує

сталий розвиток на ринку відповідно до обраної місії [96]. Інші автори наводять такий зміст поняття «економічна безпека підприємства» – це міра гармонізації у часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересам пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища, які діють поза межами підприємства [20].

Однак усі наведені вище та інші визначення цієї категорії є некомплексними, не включають до себе такі складові економічної безпеки, як, по-перше, необхідність забезпечення розвитку підприємства, без якого економічна безпека втрачає сенс і, по-друге, наявність збалансованості економічної системи підприємства. Тоді, на нашу думку, економічна безпека підприємства – це такий стан його економіки (економічної системи), який можна характеризувати внутрішньою збалансованістю і стійкістю до негативного впливу будь-яких загроз, її здатністю забезпечувати на основі реалізації власних економічних інтересів свій сталий і ефективний розвиток.

Розглянемо взаємозв'язки категорій «економічна безпека» і «фінансова безпека» на рівні підприємства. Економічна безпека підприємства є складною категорією і тому включає певні складові. В науковій літературі наводиться різний склад економічної безпеки підприємства. Так, З.С. Варналій, а за ним О.В. Ареф'єва і Т.Б. Кузенко, наводять наступний склад економічної безпеки підприємства: фінансова, інтелектуальна, техніко-технологічна, політико-правова, ресурсна, екологічна, соціальна, інформаційна, силова, безпека праці [20; 41]. Н.П. Фокіна і В.І. Бокій включають до складу економічної безпеки технологічну, ресурсну, фінансову, ринкову та соціальну [181]. У інших авторів подібний і навіть ширший склад економічної безпеки підприємства [17; 21; 29; 55; 57; 64; 66; 73; 77; 94; 96; 105; 106; 108; 131; 135; 140–142; 165; 191; 195; 196; 200–202]. На наш погляд, такий підхід до визначення складу економічної безпеки надто широкий, який включає складові, хоча і пов'язані з економічною безпекою, але які носять неекономічний характер, а саме, силову, інформаційну, інтелектуальну, екологічну, політико-правову. У цьому плані слід погодитися із думкою викладеною у [85], що до складу економічної безпеки необхідно відносити тільки такі, котрі містять лише економічні відносини або базуються на них. Тоді доцільно залишити у складі економічної безпеки підприємства такі складові: фінансову, внутрішньоекономічну (економіка самого підприємства), зовнішньоекономічну (економіка зв'язків підприємства з зарубіжними підприємствами) і соціально-економічну.

Метою монографії є дослідження фінансової безпеки на рівні держави і підприємства, без якої економічна безпека в принципі неможлива. Вважаючи на вирішальну роль фінансової безпеки у забезпеченні економічної безпеки підприємства поняття «фінансова безпека» має право на самостійне існування і дослідження як окремої економічної категорії, так само як і фінансовий менеджмент по відношенню до менеджменту взагалі. Це пов'язано з тим, що, по-перше, фінансова діяльність насамперед спрямована на забезпечення підприємства необхідними ресурсами, по-друге, фінансові операції підприємства, носять стабільний характер, по-третє, фінансова діяльність відіграє пріоритетну роль в забезпеченні стабільності економічного розвитку підприємства в цілому, по-четверте, фінансові ризики за своїми негативними наслідками є найбільш небезпечними. Наведене є підґрунтям того, що фінансова безпека може виступати як окремий об'єкт управління.

Наявність у складі економічної безпеки підприємства фінансової складової має суттєве методологічне і методичне значення. Виходячи з цього, при визначенні сутності фінансової безпеки підприємства будемо враховувати цей аспект. Крім того, фінансова безпека підприємства безумовно пов'язана з категоріями «фінансова безпека держави» і «фінансова безпека регіону», у межах яких розміщене і функціонує дане підприємство. Поняття «фінансова безпека підприємства» має враховувати сутність фінансової безпеки держави, під якою розуміється «такий стан фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю і якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання і населення і в цілому – ефективне функціонування національної економічної системи і економічне зростання» [85].

У науковій літературі є певні визначення категорії «фінансова безпека підприємства», правда лише як складової економічної безпеки, хоча як вже зазначалося, фінансова безпека має і самостійне значення, тобто так само, як відносяться між собою економіка і фінанси, без яких перша не може функціонувати. Приведемо деякі з тлумачень цього поняття. Так, у роботах [135; 203] фінансова складова економічної безпеки підприємства визначається «як стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів підприємства, яке виражене у найкращих значеннях фінансових показни-

ків прибутковості і рентабельності бізнесу, якості управління і використання основних і оборотних засобів підприємства, структури його капіталу, норми дивідендних виплат по цінних паперах підприємства, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив її технологічного і фінансового розвитку». Це дуже широке, складне і до того ж некомплексне визначення поняття фінансової безпеки підприємства, оскільки робиться наголос на рівні використання корпоративних ресурсів, а також крім суто фінансових питань включають й технологічні, які прямого відношення до фінансової безпеки не мають.

С.М. Ілляшенко серед складових економічної безпеки також виділяє фінансову складову: про послаблення фінансової безпеки, як правильно стверджує він, свідчить зниження ліквідності, збільшення кредиторської та дебіторської заборгованості, зниження фінансової усталеності тощо [96]. І.О. Бланк вважає під фінансовою безпекою підприємства «кількісно і якісно детермінований рівень його фінансового стану, який забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього характеру, параметри яких визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки його сталого розвитку в поточному і перспективному періоді [34]. Таке поняття є теж вузьким, оскільки визначає лише одну сторону фінансової безпеки, а саме, захист фінансових інтересів підприємства, і не включає таку характеристику як необхідність забезпечення збалансованості і якості системи фінансових інструментів, технологій і послуг.

Розглянемо структуру фінансової безпеки підприємства. Як і економічна безпека фінансова безпека підприємства теж має складну структуру, яка визначається складністю фінансових відносин як всередині підприємства, так і з об'єктами оточуючого середовища. Скористаємося підходом до визначення структури фінансової безпеки хоча і на рівні держави [85] і запропонуємо своє бачення змісту складових фінансової безпеки підприємства. До функціональної системи фінансової діяльності і відповідно – фінансової безпеки підприємства – доцільно відносити наступні:

- бюджетну – взаємовідносини з бюджетом (податки і збори до бюджетів, в разі наявності – бюджетні кредити або бюджетне фінансування),

- грошово-кредитну – кредити під операційну діяльність, виплата заробітної плати працівникам, розрахунки з постачальниками і отримання грошових коштів від покупців продукції і послуг,

- валютну – купівля і продаж валюти, кредити в іноземних валютах, в разі здійснення експортно-імпортних операцій – розрахунки з іноземними споживачами і постачальниками продукції і послуг у валюті,

- банківську – взаємовідносини підприємства з банками по кредитах і депозитах, поточних рахунках, векселях тощо,

- інвестиційну – капітальні вкладення у розвиток підприємства, у тому числі за рахунок довгострокових кредитів,

- фондову – випуск або продаж підприємством власних акцій і купівля акцій інших підприємств,

- страхову – страхування майна підприємства або результатів його діяльності, безпечної праці і збереження здоров'я працівників.

Функціональну структуру фінансової безпеки підприємства наведено на рис. 3.1.

Рис. 3.1. Складові фінансової безпеки підприємства

Для кращого розуміння сутності фінансової безпеки підприємства слід з'ясувати її зв'язок з категоріями «розвиток фінансової діяльності (фінансової системи)» і «усталеність фінансової діяльності (фінансової системи)». Розвиток фінансової діяльності є одним з компонентів фінансової безпеки підприємства, оскільки якщо фінансова система підприємства не розвивається, то різко скорочуються фінансові можливості його ефективного функціонування, а то й виживання. Більш того, можна сказати, що без розвитку фінансової системи підприємства фінансову безпеку не може бути забезпечено. При цьому зменшуються й опірність і пристосованість підприємства до внутрішніх і зовнішніх загроз. У той же час усталеність фі-

нансової системи і фінансова безпека – це важливі характеристики фінансової системи підприємства. Їх не слід протиставляти, оскільки кожна з них по-своєму характеризує стан фінансової системи підприємства.

Більш того, вони доповнюють одна одну. Так, усталеність фінансової системи підприємства характеризує міцність і надійність її складових, усіх внутрішніх і зовнішніх зв'язків, спроможність витримувати внутрішні і зовнішні «навантаження». Про характеристику фінансової безпеки підприємства вже говорилося. Чим усталеною буде фінансова система підприємства, тим життєздатною буде його фінансова діяльність, а значить і достатньо високим – рівень його фінансової безпеки. Порушення пропорцій і зв'язків у фінансовій системі підприємства веде до її дестабілізації і є серйозним сигналом переходу фінансової системи від безпечного стану до небезпечного.

Будь-яке підприємство постійно знаходиться у певному оточенні і тому вимушене рахуватися у своїй комерційній діяльності з цим фактом, узгоджуючи у певній мірі свої інтереси з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища. Тоді фінансову безпеку підприємства можна розглядати і як міру гармонізації у часі і просторі фінансових інтересів підприємства з інтересами складових оточуючого середовища – держави, ринку, конкурентів. Звідси – підприємство тільки тоді знаходиться у належному стані фінансової безпеки, якщо його фінансові інтереси у певній мірі узгоджені з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища: споживачів, постачальників, конкурентів, інвесторів, держави.

Фінансова безпека підприємства може характеризуватися, так само і як економічна безпека, сукупністю кількісних і якісних параметрів його фінансового стану, яка комплексно має відображати рівень фінансової захищеності підприємства. Така сукупність параметрів повинна формуватися на принципах системного підходу, що дозволяє визначати фінансову безпеку підприємства як самостійну систему, яка відрізняється від інших систем, котрі забезпечують ефективне функціонування підприємства. Крім того, такі параметри мають диференціюватися у відповідності від місії і цілей підприємства, які повинні включати основні аспекти його фінансової політики.

Забезпечення фінансової безпеки підприємства доцільно розглядати також як процес запобігання будь-яких збитків від негативних впливів внутрішніх і зовнішніх чинників на різні аспекти комер-

ційної діяльності. Саме запобігання збитків від комерційної діяльності підприємства, котрі як вочевидь загрожують фінансовій безпеці, так можуть бути і потенційними, складає ефективний результат комерційної діяльності із забезпечення її прибутковості і стійкості, і зрозуміло – що й фінансової безпеки. Така спрямованість системи забезпечення фінансової безпеки підприємства на запобігання внутрішніх і зовнішніх загроз складає основну сутнісну характеристику поняття фінансової безпеки.

Фінансова безпека підприємства має бути також спрямована і на забезпечення важливих фінансових пропорцій підприємства, які повинні бути стабільними у процесі його еволюційного розвитку. Забезпечення стабільності системи фінансової безпеки має відбуватися шляхом підтримки відносно постійних параметрів, які характеризують фінансові інтереси підприємства і відвернення загроз фінансовій діяльності. У той же час, стабільність системи фінансової безпеки підприємства доцільно розглядати у динаміці, тобто враховуючи сталі тенденції зміни параметрів фінансової безпеки завдяки стійких темпів приросту власних фінансових ресурсів.

Слід також підкреслити, що стабільність системи фінансової безпеки не має абсолютного характеру. В процесі її функціонування і розвитку окремі параметри фінансової безпеки можуть носити, наприклад, циклічний (цикл господарської діяльності, сезонний цикл) або кон'юнктурний характер. Оскільки розвиток підприємства інколи носить стрибкоподібний характер, то відповідно до цього належним чином має розвиватися і система фінансової безпеки, виходячи при цьому на новий рівень забезпечення параметрів своєї стабільності.

3.2. Вплив ризиків і загроз на стан фінансової безпеки підприємства

Спочатку розберемося з категоріями небезпеки і безпеки, які тісно пов'язані із категоріями «загроза» і «ризик». На рівні підприємства під *небезпекою* слід розуміти об'єктивно існуючу можливість негативного впливу на його функціонування, внаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, яка навіть спроможна призвести до кризового стану. В загальному значенні *безпекою* є такий стан об'єкта, який здатний зберегти свій рівень в умовах руйнівного внутрішнього або зовнішнього впливу, це – стан захищеності від не-

гативного впливу якихось чинників внутрішнього і зовнішнього характеру. Основною властивістю безпеки є наявність гомеостазису.

З цих двох понять випливає зміст *загрози* як конкретної і безпосередньої форми небезпеки або сукупності негативних чинників чи умов. По відношенню до фінансової безпеки підприємства *загроза* (*загроза фінансовій безпеці*) – це наявне чи потенційно можливе явище або чинник, яке створює небезпеку для реалізації фінансових інтересів підприємства. Наведемо основні характеристики загрози фінансовій безпеці підприємства. По-перше, така загроза має об'єктивний характер і є найбільш притаманною діяльності підприємства саме в умовах ринкової економіки. Вона супроводжує майже всі види фінансових операцій і напрямів фінансової діяльності будь-якого підприємства. Об'єктивний характер загрози фінансовій безпеці проявляється незалежно від того, чи враховується вона суб'єктами забезпечення фінансової безпеки, чи ні.

Як об'єктивне явище загроза фінансовій безпеці є формою виразу суперечностей між фінансовими інтересами підприємства і його фінансовим середовищем. Фінансова система підприємства є єдиним механізмом, у складових якого зароджуються та розвиваються різного роду суперечності між фінансовими інтересами і фінансовим середовищем їхньої реалізації. В теоретичному аспекті саме ці суперечності приймають форму загроз фінансовій безпеці підприємства. У практичному плані загроза як конкретна форма виразу суперечностей між фінансовими інтересами і середовищем їхньої реалізації може бути виявлена аналітичним шляхом. Джерелом загроз є певні негативні чинники та умови функціонування фінансової системи підприємства: це може бути один чинник (умова) або їхня сукупність. Однак джерелом загрози є не сам по собі негативний чинник, а його деструктивна дія на можливості реалізації конкретних фінансових інтересів підприємства і тим самим – забезпечення його фінансової безпеки. Така негативна дія чинника носить імовірнісний характер, це обов'язковий атрибут будь-якої загрози фінансовій безпеці підприємства. В результаті негативного впливу загрози її дія наносить безпосередній або опосередкований збиток підприємству. Цей збиток може приймати форму прямої втрати (втрати доходу, капіталу тощо) або непрямой (упущена вигода, зниження фінансової репутації підприємства тощо).

Слід також підкреслити ще одну особливість загрози фінансовій безпеці підприємства. Це – її непостійний характер, вона може змінюватися в процесі розвитку підсистеми забезпечення фінансової

безпеки підприємства. Така особливість загрози є результатом відповідної зміни фінансових інтересів підприємства, зміни самих чинників і умов функціонування його фінансової системи, а також – складу суб'єктів фінансових відносин даного підприємства. Наведене дає можливість стверджувати, що загрозою реалізації головного фінансового інтересу підприємства виступає зниження ефективності його фінансової діяльності з-за негативного впливу різних чинників і умов функціонування, що призводить до зменшення ринкової вартості підприємства.

Протилежна загрози фінансовій безпеці підприємства *категорія* – її гарантія є умовою або їхньою сукупністю, за котрої обов'язково забезпечується безпечний рівень фінансової діяльності підприємства.

У методологічному плані доцільно з'ясувати зв'язок між ризиком фінансової діяльності і загрозою фінансовій безпеці підприємства. Для цього спочатку спробуємо визначитися з категорією фінансового ризику. В літературі, присвяченій ризик-менеджменту, можна зустріти багато різних понять ризику. Майже усі дослідники пов'язують сутність ризику із невизначеністю результатів будь-якої економічної діяльності. А сама невизначеність трактується як наявність неповної інформації про умови прийняття господарських рішень або відсутність такої вичерпної інформації [206].

Стосовно нашого предмету дослідження, тобто фінансового ризику, І.О. Бланк трактує фінансовий ризик як сукупність специфічних видів ризику, генерованих невизначеністю внутрішніх і зовнішніх умов здійснення фінансової діяльності підприємства [33] і надає фінансовому ризику наступні основні характеристики: наявність економічної природи, об'єктивність проявлення, дія в умовах вибору, альтернативність вибору, цілеспрямована дія, імовірність досягнення мети, невизначеність наслідків, очікувана несприятливість наслідків, динамічність рівня, суб'єктивність оцінки [33].

Г.С. Лень визначає ризик як об'єктивну категорію, яка може мати вартісну оцінку та притаманна кожному фінансовому або господарському рішення. Ризик як все проникаючий феномен нашого буття повинен враховуватися кожною особою, що приймає рішення, інакше вона приречена на невдачі у своїй роботі [115]. У Я.В. Белінської ризик – це економічна категорія, сутність якої полягає у невизначеності реального очікуваного результату в ситуації управління та оцінювання і яка має діалектичну об'єктивно-суб'єктивну структуру [28].

Фінансовий ризик як об'єктивна економічна категорія має об'єкт, суб'єкт і джерело ризику. Об'єктом ризику виступає керована фінансова система, ефективність та умови функціонування якої наперед точно невідомі. Суб'єкт ризику – це особа (індивід або колектив), яка зацікавлена в результатах управління об'єктом ризику і має необхідну компетенцію приймати рішення щодо об'єкту ризику, тобто стану фінансової системи. Джерелом ризику є чинники (явища, процеси, предмети), які спричинюють невизначеність результатів фінансової діяльності.

Аналіз наукової літератури з проблем теорії ризику, а також власні дослідження, дозволяють визначити такі характеристики фінансового ризику:

- ризик – категорія об'єктивна (на відміну від думки авторів монографії [37], які вважають, що ризик є суб'єктивним).
- в основі ризику лежить імовірнісна природа ринкової діяльності та невизначеність ситуації при її здійсненні,
- ризик є наявним (присутнім), коли є фінансова діяльність. Слід підкреслити його приналежність до фінансової діяльності: він нерозривно з нею пов'язаний,
- ризик має кількісну міру вартості,
- оцінка ризику носить суб'єктивний характер,
- ризик виступає формою невизначеності умов і результатів фінансової діяльності.

Суттєвою методологічною проблемою є з'ясування взаємозв'язку категорій «фінансовий ризик» і «загроза фінансовій безпеці». Виходячи з наведених вище трактувань цих категорій можна вважати, на нашу думку, наступне:

- ризик по відношенню до загрози категорія первинна, тоді як загроза – вторинна і впливає з ризику. Навіть можна сказати, що загроза – це конкретизований (виявлений) ризик,
- ризик – категорія загальна, неконкретна, це те, що ще не виявлено. Загроза це те, що виявлено, тобто категорія конкретна,
- ризик наявний завжди, коли є фінансова діяльність, тоді як загроза ні, вона може бути, а може і не бути і виникає тільки за наявності певних умов,
- залежність між рівнями ризику і фінансової безпеки зворотна: чим вище рівень фінансового ризику, тим нижчим є рівень фінансової безпеки і навпаки. В науковій літературі наводиться навіть принцип «абсолютної» безпеки або «нульового» ризику, так званий

принцип ALAPA (аббревіатура від «a Low as Practically Achievable», тобто «настільки низько, наскільки це є досяжним у практиці» [190].

Таким чином, співвідношення між категоріями «фінансовий ризик» і «загроза фінансовій безпеці» є наступним: загроза впливає з ризику, «виростає» з нього. Загроза «міститься» у ризику, «сидить» у ньому і лише за настання певних умов ризик перетворюється на конкретну загрозу.

Деякі автори пов'язують поняття економічної безпеки з категорією ризику [40]. Це – правильна позиція і по відношенню до фінансової безпеки, і по відношенню до фінансового ризику. Використання категорії ризику дозволяє суттєво підвищити ефективність управління фінансовою безпекою підприємства, особливо на сучасному етапі становлення ринкової економіки в Україні. Слід підкреслити, що категорія фінансового ризику відносно забезпечення фінансової безпеки включає дві важливих складові, а саме: 1) виявлення і оцінку ризику, яка багато в чому носить експертний, імовірнісний характер; 2) управління фінансовим ризиком. Останнє означає передбачення можливих критичних фінансових ситуацій для того, щоб попередити, мінімізувати наслідки ризиків.

Фінансовий ризик виступає насамперед як можлива небезпека невдачі дій, що вживаються стосовно забезпечення фінансової безпеки підприємства. З цього випливає, що головною метою управління фінансовими ризиками має бути забезпечення фінансової безпеки підприємства в процесі його функціонування і розвитку та запобігання зниженню його ринкової вартості. Саме у цьому положенні полягає методологічний зв'язок фінансового ризику і фінансової безпеки на рівні підприємства.

Математичною базою для кількісного виміру ризиків виступає апарат теорії імовірності, а саме, наступні статистичні критерії: імовірність, розмах варіації, математичне очікування, коефіцієнт варіації, волатильність. Формули розрахунку цих критеріїв добре відомі і тому не будемо їх наводити в роботі.

Л.А. Костирко пропонує розраховувати коефіцієнт фінансового ризику ($K_{фр}$) за такою формулою [112]:

$$K_{фр} = PK / BK, \quad (3.1)$$

де PK – вартість позикового капіталу; BK – вартість власного капіталу. Економічний зміст цього показника полягає у тому, що він показує скільки позикового капіталу залучається на 1 грн. власного капі-

талу. На її думку величина цього показника має бути меншою за 0,7. У такому разі фінансовий ризик буде мінімальним.

Управління фінансовими ризиками (ризик-менеджмент) стосовно управління фінансовою безпекою підприємства має включати, на нашу думку, наступні складові:

- якісний аналіз ризиків забезпечення фінансової безпеки підприємства – розкладення або декомпозицію складних ризиків на прості та їхню ідентифікацію, виявлення ризикопороджуючих чинників;

- кількісну оцінку ризиків, яка передбачає визначення імовірності виникнення та розміру можливих збитків;

- розробку засобів оптимізації ризикових ситуацій шляхом мінімізації або нейтралізації ризиків.

Вище було наведено сутність і місце загроз у складі понятійного апарату фінансової безпеки підприємства. Доцільно проаналізувати існуючі методи виявлення і оцінки рівня впливу загроз на фінансову безпеку підприємства. Спочатку їх необхідно ідентифікувати, а потім класифікувати. У процесі класифікації загроз необхідно здійснювати таке:

- визначити сукупність індикаторів, які характеризуватимуть ту чи іншу загрозу фінансовій безпеці підприємства;

- сформувати кластери загроз відповідно до обраних критеріїв класифікації;

- ідентифікувати джерела виникнення загроз;

- визначити причинно-наслідкові зв'язки загроз та можливих втрат від них;

- оцінити рівні впливу загроз на стан фінансової безпеки підприємства;

- розробити відповідно до проведеного аналізу загроз та оцінки рівня їх впливу на безпеку конкретні заходи щодо зниження або нейтралізації впливу загроз на стан фінансової безпеки та реалізувати їх.

Загрози фінансовій безпеці дуже різноманітні і з метою їхньої повної і точної ідентифікації потребують певної класифікації. Найбільш повно розробив засади класифікації «загроз фінансовим інтересам підприємства» І.О. Бланк, який поклав у класифікацію загроз 10 ознак (критеріїв): рівень фінансової діяльності, функціональний вид фінансової діяльності, об'єкту спрямованість, характер проявлення, джерела виникнення, характер походження, часовий період, рівень імовірності реалізації, розмір можливого збитку,

можливість передбачення [34]. На наш погляд, більш комплексною категорією слід вважати поняття «загроза фінансовій безпеці підприємства», оскільки вона включає загрози не тільки фінансовим інтересам, але й самому фінансовому стану, фінансовим технологіям і інструментам, ефективному і сталому розвитку фінансової системи підприємства.

Для виявлення і оцінки рівня загроз фінансовій безпеці підприємства найбільш придатні такі методи аналізу: SWOT-аналіз, PEST-аналіз, SNW-аналіз, метод розробки сценаріїв розвитку подій. Розглянемо особливості їхнього застосування до виявлення і оцінки рівня загроз фінансовій безпеці підприємства.

Використання SWOT-аналізу у вигляді методу виявлення і якісної оцінки рівня загроз фінансовій безпеці підприємства полягає у наступному. Його застосування є доцільним для оцінки поточного стану фінансової безпеки підприємства і виявлення загроз і має певні особливості. У нашому випадку *сильними сторонами* фінансової діяльності підприємства виступають позитивні внутрішні умови здійснення фінансової діяльності, *слабкими сторонами* – негативні внутрішні умови у вигляді внутрішніх загроз, *можливостями* – позитивні зовнішні умови здійснення фінансової діяльності, власно *загрозами* – негативні зовнішні чинники у вигляді зовнішніх загроз фінансовій безпеці.

При застосуванні SWOT-аналізу в процесі виявлення і визначення рівня загроз фінансовій безпеці слід мати на увазі, що найсуттєвіші загрози виникають, коли негативний розвиток ситуації у зовнішньому середовищі підприємства накладається на слабкі сторони самого механізму управління ФБП, тобто у такому разі має місце негативний кумулятивний ефект. Найбільші потенційні можливості забезпечення належного рівня ФБП стають результатом наявності і сукупної дії позитивних чинників зовнішнього середовища і сильних сторін самого механізму управління фінансовою безпекою.

Використання SWOT-аналізу надає можливість також визначати стратегії дій щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства. Для цього слід застосовувати відповідну матрицю (рис. 3.2).

На перетинах виявлених груп чинників формуються поля, які надають можливість обирати (розробляти) відповідну стратегію забезпечення ФБП. Для цих полів характерні такі сполучення і типи стратегій:

1) **поле ВСС-3М** – на цьому полі поєднуються внутрішні сильні сторони механізму управління фінансовою безпекою і позитивні

зовнішні чинники. Тому цьому полю має відповідати стратегія підтримки і розвитку сильних сторін механізму управління ФБП у напрямі реалізації на конкретному підприємстві позитивних можливостей зовнішнього середовища;

		Зовнішнє середовище	
		Можливості:	Загрози:
Внутрішнє середовище	Сильні сторони:	1. 2. ... п.	1. 2. ... п.
	1.	Поле ВСС-ЗМ	Поле ВСС-ЗЗ
	2.		
	...		
п.			
Слабкі сторони:	1. 2. ... п.	1. 2. ... п.	
1.	Поле ВСлС-ЗМ	Поле ВСлС-ЗЗ	
2.			
...			
п.			

Рис. 3.2. Матриця використання SWOT-аналізу для виявлення і якісної оцінки рівня загроз фінансовій безпеці

2) **поле ВСС-ЗМ** – на ньому поєднуються внутрішні слабкі сторони механізму управління ФБП з позитивними можливостями зовнішнього середовища. Тому це поле вимагає розробки і реалізації стратегії, яка має бути спрямована на подолання слабких сторін механізму управління ФБП підприємства за рахунок можливостей, котрі надає для нього зовнішнє середовище;

3) **поле ВСС-ЗЗ** – поряд з внутрішніми сильними сторонами механізму управління ФБП наявними є і загрози з боку зовнішнього середовища. У такому разі потрібна стратегія використання сильних внутрішніх сторін для можливого подолання негативних впливів з боку зовнішнього середовища;

4) **поле ВСлС-ЗЗ** – «кризове поле», на якому поєднуються внутрішні слабкі сторони механізму управління ФБП з зовнішніми загрозами. У такому випадку необхідна стратегія, котра має бути спрямована як на подолання зовнішніх загроз, так і на усунення слабких місць у механізмі управління фінансовою безпекою, тобто внутрішніх негативних чинників.

Для виявлення і якісної оцінки рівня загроз фінансовій безпеці підприємства можна використовувати метод PEST-аналізу, який

дозволяє виявляти загрози з боку зовнішнього середовища макrorівня. За цього методу такі загрози поділяють на чотири різновиди, які позначаються абревіатурою англійських літер:

P (political and legal environment) – політико-правове середовище;

E (economic environment) – економічне середовище,

S (sociocultural environment) – соціокультурне середовище,

T (technological environment) – технологічне середовище.

У політико-правовому середовищі основний вплив на рівень фінансової безпеки підприємства у перспективі роблять чинні форми і методи державного регулювання: 1) всіх фінансових ринків; 2) політика бюджетної підтримки окремих галузей і підприємств; 3) державна політика підготовки кваліфікованих фахівців; 4) політика залучення і захисту іноземних інвестицій; 5) законодавство щодо регулювання процедур фінансової санації та банкрутства; 6) державні стандарти фінансової звітності підприємств.

Економічне середовище впливає і відповідно таїть загрози фінансовій безпеці підприємства через ті чи інші темпи розвитку економіки країни. В першу чергу це стосується ВВП, національного доходу, темпів інфляції, балансу грошових доходів і витрат населення, динаміки валютного курсу, рівня кредитних ставок, рівня монетизації економіки, облікової ставки НБУ, наявності дефіциту державного бюджету, сальдо зовнішньоторговельного балансу тощо.

В соціокультурному середовищі на стан фінансової безпеки підприємства впливають такі чинники, які можуть мати негативний характер: освітній і культурний рівень працездатного населення, рівень підготовки фахівців з вищою освітою в галузі фінансової діяльності, відношення населення до здійснюваних ринкових реформ.

Технологічне середовище робить найбільший вплив на стан фінансової безпеки через впровадження інновацій у технічні засоби управління, фінансові інструменти і технології.

В процесі проведення PEST-аналізу спочатку виявляються зовнішні загрози, а потім у якісному плані оцінюється їхній вплив на стан фінансової безпеки підприємства.

Метод розробки сценаріїв розвитку подій. Його можна з певними особливостями використовувати і для прогнозування стану фінансової безпеки підприємств. Цей метод є комбінацією експертних методів і методів моделювання. Метод розробки сценаріїв розвитку подій стосовно виявлення загроз і відповідно – забезпечення фінансової безпеки підприємства – виступає як інструмент чіткого визначення і розуміння про можливі альтернативи розвитку стану

фінансової безпеки конкретного підприємства і оточуючого його середовища у майбутньому, а також розробки відповідних заходів щодо виправлення стану фінансової безпеки.

В останні роки SWOT-аналіз отримав розвиток у вигляді SNW-аналізу, який також можна використовувати для виявлення і якісної оцінки рівня загроз фінансовій безпеці підприємства, хоча тільки для чинників внутрішнього середовища. Аббревіатура SNW відображує характер стану (позиції) фінансової безпеки підприємства по кожному досліджуваному чиннику (позитивному або негативному):

S (strength position) – сильна позиція,

N (neutral position) – нейтральна позиція,

W (weakness position) – слабка позиція,

Рівень впливу позитивних або негативних чинників (загроз), дія яких відображається на рівні фінансової безпеки підприємства, за цим методом може оцінюватися, на наш погляд, за п'ятибальною системою. При цьому оцінка нейтральної позиції приймається за нульову. Ця позиція, як правило, відповідає середньогалузевим значенням того чи іншого чинника впливу (загрози) на рівень фінансової безпеки по аналогічних підприємствах. Такий підхід надає можливість вважати нейтральну позицію за порогове значення рівня фінансової безпеки підприємства, як мінімальний її рівень, після якого підприємство опиняється у небезпечному фінансовому стані. Тоді інші значення позиції будуть такими:

-2 – дуже погана позиція (стан фінансової безпеки), близька до банкрутства,

-1 – погана (низька) позиція,

0 – нейтральна позиція (пороговий або мінімальний рівень фінансової безпеки),

+1 – достатньо безпечна позиція,

+2 – абсолютно безпечна позиція.

По результатах якісної оцінки впливу внутрішніх загроз фінансовій безпеці підприємства складається матриця сильних і слабких позицій підсистеми забезпечення ФБП (табл. 3.1). У вигляді сукупності напрямків забезпечення фінансової безпеки використано перелік домінантних сфер загальної стратегії, наведений в [34] і автором опрацьований стосовно обраного об'єкту дослідження – фінансової безпеки підприємства.

При цьому оцінюється кожен наведений у табл. 3.1 чинник і виставляється оцінка за п'ятибальною системою: від -2 до +2, як було показано вище.

Таблиця 3.1. Матриця результатів проведення SNW-аналізу стану фінансової безпеки підприємства

Напрямки забезпечення фінансової безпеки підприємства і чинники, які аналізуються	Позитивні внутрішні чинники впливу на стан ФБП (оцінка)		Негативні внутрішні чинники (загрози) впливу на стан ФБП (оцінка)	
	коротко-строкові	довго-строкові	коротко-строкові	довго-строкові
I. Забезпечення росту доходності власного капіталу підприємства				
1.1. Тривалість операційного циклу підприємства				
1.2. Методи ціноутворення на реалізовану продукцію				
1.3. Стівідношення постійних і перемінних витрат				
1.4. Ступінь використання підприємства податкових пільг				
II. Формування фінансових ресурсів підприємства				
2.1. Рівень капіталізації чистого прибутку підприємства				
2.2. Методи амортизації активів, які використовуються підприємством				
2.3. Рівень кредитоспроможності підприємства				
2.4. Швидкість оборотності капіталу				
III. Забезпечення фінансової стабільності підприємства				
3.1. Структура капіталу підприємства				
3.2. Структура активів капіталу				
3.3. Збалансованість та своєчасність окремих видів грошових потоків підприємства				
3.4. Розмір і склад поточних фінансових зобов'язань підприємства				
3.5. Стівідношення дебіторської та кредиторської заборгованості підприємства				
3.6. Забезпеченість підприємства власними оборотними активами				
3.7. Тривалість фінансового циклу підприємства				
IV. Забезпечення підприємства інвестиційними ресурсами				
4.1. Рівень задоволеності інвестиційних потреб підприємства				
4.2. Стівідношення обсягів реального і фінансового інвестування				

Закінчення табл. 3.1

Напрямки забезпечення фінансової безпеки підприємства і чинники, які аналізуються	Позитивні впливи чинників впливу на стан ФБП (опірка)		Негативні впливи чинників (загрози) впливу на стан ФБП (опірка)	
	коротко-строкові	довго-строкові	коротко-строкові	довго-строкові
<p>4.3. Склад реальних інвестиційних проектів підприємства, що реалізуються, за рівнем доходності</p> <p>4.4. Сучасність інструментів портфеля фінансових інвестицій підприємства за рівнем доходності</p> <p>V. Нейтралізація фінансових ризиків підприємства</p> <p>5.1. Рівень диверсифікації фінансової діяльності і фінансових операцій підприємства</p> <p>5.2. Склад і розміри страхових фондів підприємства</p> <p>5.3. Склад кредитного портфеля підприємства за рівнем ризиків</p> <p>5.4. Сучасність реальних інвестиційних проектів підприємства, що реалізуються, за рівнем ризиків</p> <p>5.5. Сучасність інструментів портфеля фінансових інвестицій за рівнем ризиків</p> <p>VI. Іноваційне забезпечення діяльності підприємства</p> <p>6.1. Склад використовуваних підприємством фінансових інструментів і технологій та їх відповідність сучасному іноваційному рівню</p> <p>6.2. Рівень ефективності діючої організаційної структури фінансового менеджменту</p> <p>6.3. Рівень організаційної структури фінансових менеджерів підприємства</p> <p>6.4. Якість іноваційного менеджменту на підприємстві</p> <p>VII. Антисистемне управління підприємством</p> <p>7.1. Можливості скорочення фінансових потреб підприємства</p> <p>7.2. Можливості протидії неефективним видам фінансової діяльності і фінансових операцій</p> <p>7.3. Рівень фінансової безпеки операційної діяльності підприємства</p> <p>7.4. Якість антисистемного управління підприємством</p>				

У науковій літературі розроблено декілька формул для кількісного визначення розміру збитку від дії загроз. Так, В.В. Шликов пропонує застосовувати для цього коефіцієнт збитку K_y , який він обчислює за формулою:

$$K_y = ДВВ / Q_c, \quad (3.2)$$

де $ДВВ$ – дійсна величина втрат; Q_c – обсяг власних ресурсів.

$$ДВВ = ФЗ + ЗЗЗ + ЗВЗ, \quad (3.3)$$

де $ФЗ$ – фактичні збитки; $ЗЗЗ$ – затрати на зниження збитків; $ЗВЗ$ – затрати на відшкодування збитків [196].

В основному погоджуючись з наведеними формулами, слід сказати, що вони не враховують імовірність здійснення самої загрози. Тоді, на нашу думку, краще буде у кількісному виразі визначати рівень самої загрози через розмір збитку від дії конкретної загрози фінансовій безпеці підприємства разом із імовірністю здійснення цієї загрози. Це можна виразити наступною математичною формулою:

$$P_{ФБП} = З_{ФБП} \times I_3, \quad (3.4)$$

де $P_{ФБП}$ – рівень загрози фінансовій безпеці підприємства; $З_{ФБП}$ – розмір збитку від дії загрози; I_3 – імовірність настання загрози. Розмір збитку від дії загрози доцільно розраховувати за формулою 3.3. Останній показник визначається експертним шляхом.

Після визначення загроз і оцінки рівня їхнього впливу на рівень фінансової безпеки підприємства настає задача їхньої нейтралізації, використовуючи певні методи. Такими шляхами впливу з боку підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства на нейтралізацію загроз можуть бути: 1) профілактика загроз, тобто зниження ризику виникнення загрози; 2) пом'якшення можливих наслідків від реалізації загроз. Профілактика загроз являє собою процес, який включає такі складові:

- моніторинг та ідентифікація загроз, джерел і умов їхнього виникнення;
- прогнозування ситуацій, які сприятимуть реалізації загроз;
- пристосування підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства до впливу потенційних і наявних загроз;
- професійна перепідготовка керівництва і персоналу.

Процес пом'якшення можливих наслідків від реалізації загроз включає наступні елементи:

- планування дії об'єкта і суб'єкта фінансової безпеки на підприємстві у передкризовий період, перехід на засади антикризового управління фінансовою діяльністю,
- розробка і реалізація заходів щодо оперативного реагування і послаблення дії наслідків реалізації загроз,
- підвищення рівня обізнаності персоналу щодо стану фінансової безпеки підприємства.

3.3. Фінансова безпека підприємства: інституціональні та функціональні аспекти

Виходячи з вищенаведеного, **фінансовою безпекою підприємства** є будемо вважати такий його фінансовий стан, який характеризується, по-перше, збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, котрі використовуються підприємством, по-друге, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, по-четверте, забезпечувати ефективний і сталий розвиток цієї фінансової системи.

При цьому умовами забезпечення фінансової безпеки підприємства виступають:

- високий ступінь гармонізації та узгодження фінансових інтересів підприємства з інтересами оточуючого середовища та інтересами персоналу;
- наявність на підприємстві стійкої до загроз фінансової системи, яка спроможна забезпечувати реалізацію фінансових інтересів, місії і завдань;
- збалансованість і комплексність фінансових інструментів і технологій, які використовуються на підприємстві;
- постійний розвиток фінансової системи підприємства.

Слід зробити певне спрощення і поставити знак рівності між поняттями «фінансова безпека підприємства», «безпека фінансової діяльності підприємства» і «безпека фінансової системи підприємства», оскільки ці поняття дуже близькі між собою за змістом і завдання, що постають перед ними.

Категоріальний апарат, через який можна характеризувати фінансову безпеку та категорії, пов'язані з нею, дуже широкий. Тому завдання полягає у тому, щоб відібрати з численної сукупності категорій лише основні, які більш тісно пов'язані з сутністю фінансової

безпеки і процесом її забезпечення. Виходячи з цього, до понятійного апарату фінансової безпеки підприємства можна віднести наступні основні категорії: об'єкт, суб'єкт і предмет фінансової безпеки, суперечність у фінансовій діяльності, фінансовий ризик, фінансові загрози (загрози фінансовій безпеці), мету і механізм управління фінансовою безпекою, фінансові інтереси, індикатори стану фінансової діяльності, критерії та методи оцінки рівня фінансової безпеки, фінансову небезпеку, джерела фінансової небезпеки, банкрутство, антикризове управління, концепцію і стратегію забезпечення фінансової безпеки, гарантію фінансової безпеки, принцип управління фінансовою безпекою підприємства, методи та інструменти управління фінансовою безпекою, фінансову діяльність підприємства, основні напрями забезпечення фінансової безпеки підприємства, моніторинг фінансової діяльності (фінансової безпеки), інформаційне та аналітично-прогнозне забезпечення фінансової безпеки, повноваження підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства.

Об'єктом фінансової безпеки підприємства виступає фінансова діяльність підприємства, безпеку якої необхідно забезпечити. Фінансова діяльність – це процес, на який спрямовується функціонування підсистеми забезпечення фінансової безпеки. *Суб'єкти* фінансової безпеки – це керівництво підприємства і його персонал. *Предмет* фінансової безпеки підприємства полягає у діяльності суб'єктів фінансової безпеки як реалізації принципів, функцій, стратегічної програми або конкретних заходів щодо забезпечення фінансової безпеки, яка спрямована на об'єкти фінансової безпеки.

Основна *мета* забезпечення фінансової безпеки впливає із сутності фінансової безпеки підприємства і полягає у безперервному і сталому підтриманні такого стану фінансової діяльності, який характеризується збалансованістю і якістю усіх фінансових інструментів, технологій і фінансових послуг, котрі використовуються підприємством, стійкістю до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, а також – розвиток цієї системи.

Ризик виступає однією з форм небезпеки, тобто як можлива небезпека невдачі запланованих дій. Фінансовий ризик безумовно пов'язаний з управлінням підприємством: будь-яке управлінське рішення – це вже ризик його реалізації.

Поняття «загроза» є близьким за суттю і рівнем впливу на об'єкт загрози до терміну «небезпека». Загроза виступає ще однією формою небезпеки, а саме, як небезпека на стадії переходу з можливості у дійсність, як наявна чи потенційна демонстрація готовності: 1) по відношенню до суб'єктів господарської діяльності – одних суб'єктів завдати шкоду іншим; 2) по відношенню до процесів, явищ – негативно вплинути на господарську діяльність підприємства. Важливим методологічним положенням є визначення сутності і походження *джерел небезпеки* (загрози, ризику). Такими джерелами виступають *умови і чинники*, вплив яких на об'єкт носить негативний характер.

Зміст категорій «небезпека», «безпека», «загроза» і «гарантія» по відношенню до понятійного апарату фінансової безпеки розглянуто у підрозділі 3.2.

В разі, коли рівень фінансової безпеки дуже низький або вона відсутня, на перший план виступає антикризове управління фінансовою діяльністю. Процес антикризового управління розпочинається тоді, коли на фінансову діяльність прямо діє сукупність певних загроз, але ще є можливість самостійно вийти з кризового стану. Під антикризовим управлінням розуміють систему управління підприємством, спрямовану на завчасне виявлення можливих кризових ситуацій, розроблення заходів протидії, швидке реагування на будь-які зміни в зовнішньому та внутрішньому середовищі [117; 186]. Саме розробка і реалізація попереджувальних заходів у процесі антикризового управління є основою забезпечення фінансової стійкості. Основною метою обох видів управління, тобто антикризового і фінансовою безпекою, є повернення підприємства до нормального стану фінансової діяльності. У той же час об'єктом антикризового управління виступає кризовий фінансовий стан підприємства, об'єктом управління фінансовою безпекою – сукупність загроз, які впливають на нього. Різними є й інструменти, які використовуються цими видами управління: при антикризовому управлінні – реструктуризація, реінжиніринг, санація; при управлінні фінансовою безпекою – методи стратегічного і поточного управління.

Критерій фінансової безпеки підприємства – ознака або їхня сукупність, на основі якої (яких) можна зробити висновок: чи знаходиться у безпечному стані фінансова діяльність підприємства. Наприклад, автори монографії [106] вважають основним критерієм знаходження підприємства у стані економічної безпеки наявність прибутку. На перший погляд, теж саме можна сказати і відносно фі-

нансової діяльності підприємства, де прибуток тим більше начебто має бути основним критерієм фінансової безпеки. Однак в сучасних умовах ринкової конкурентної економіки цього вже недостатньо, оскільки для підтримання належного рівня конкурентоспроможності необхідно забезпечувати зростання ринкової вартості підприємства. Останнє забезпечує не тільки зростання прибутку, але й максимізує добробут його власників, поєднує в питанні зростання добробуту інтереси власників і персоналу підприємства. Більше того, зростання ринкової вартості підприємства є визначальним чинником забезпечення його належної конкурентоспроможності. У такому разі основним критерієм фінансової безпеки в сучасних конкурентних умовах слід вважати зростання ринкової вартості підприємства. На основі цього критерію можна будувати всю систему показників фінансової безпеки підприємства.

Важливе місце серед сукупності категорій займають *місія, фінансові інтереси* і *завдання* щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства як основа прогнозу його діяльності на перспективу. Під них потрібні у достатніх обсягах фінансові ресурси, які забезпечуватимуть належний стан фінансової безпеки підприємства. Ефективна реалізація правильно визначених місії підприємства та його фінансових інтересів є основою і результатом наявності належного стану фінансової безпеки підприємства.

Індикатори або показники стану фінансової безпеки – кількісні характеристики стану фінансової діяльності, які відібрані для характеристики стану фінансової безпеки підприємства. Для останньої важливе значення мають як самі індикатори, що характеризують фінансовий стан, так і їхні порогові значення. Під *пороговими* значеннями індикаторів фінансової безпеки доцільно розуміти, граничні величини, недотримання котрих призводить до переходу фінансової безпеки з безпечного стану до небезпечного. Слід підкреслити, що за межами граничних значень індикаторів фінансової безпеки фінансова система підприємства втрачає спроможність до свого динамічного розвитку, стає об'єктом, який втрачає свою ліквідність і йде до банкрутства.

Методом забезпечення фінансової безпеки підприємства виступає спосіб її забезпечення. Метод передбачає наявність *інструменту* фінансової діяльності, яким є певне фінансове знаряддя (фінансова технологія), котре використовується в процесі реалізації методу.

Сутність, зміст і завдання *інформаційно-аналітичного і прогнозного забезпечення* фінансової безпеки підприємства будуть розглянуті далі.

Сукупність *повноважень основних суб'єктів* підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства визначається, по-перше, функціями, які має виконувати суб'єкт управління фінансовою безпекою і, по-друге, організаційною структурою (підрозділом або підрозділами чи окремими виконавцями), на котру покладено завдання щодо її забезпечення. Такими повноваженнями виступають закріплені керівництвом підприємства права і обов'язки суб'єктів забезпечення фінансової безпеки.

Виходячи з загального розуміння терміну *принципом* управління фінансовою безпекою підприємства слід вважати керівне положення, якого слід дотримуватися у процесі впливу на її стан. До принципів управління фінансовою безпекою підприємства слід віднести наступні:

- первинність господарського законодавства під час забезпечення фінансової безпеки підприємства. Фінансова діяльність підприємства має виконуватися у чинних правових рамках, встановлених державою, а само забезпечення фінансової безпеки підприємства повинно здійснюватися законними методами та інструментами;

- застосування програмно-цільового управління в забезпеченні фінансової безпеки підприємства. Цей принцип передбачає необхідність розробки з використанням методології стратегічного планування, затвердження і реалізації стратегії забезпечення безпеки фінансової діяльності підприємства у вигляді відповідної цільової програми на перспективу;

- обов'язкове визначення сукупності власних фінансових інтересів підприємства у складі його місії. При цьому слід також визначати критерії оцінки стану фінансової безпеки підприємства і розробляти прогноз кількісних значень індикаторів, які характеризують його фінансову діяльність на перспективу;

- інтегрованість підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства із загальною системою фінансового менеджменту. Недоцільно будувати окрему підсистему управління фінансовою безпекою підприємства, вона має органічно входити до складу системи управління його фінансовою діяльністю. Це пов'язано із тим, що яким би не були управлінські рішення щодо забезпечення фінансової безпеки, вони все одно прямо чи опосередковано вплива-

тимуть на формування грошових потоків і результати фінансової діяльності підприємства;

- забезпечення збалансованості фінансових інтересів підприємства (в особі його власників і керівництва), окремих його підрозділів і персоналу, що зайнятий на підприємстві. Саме від цих суб'єктів залежить забезпечення безпечного рівня фінансової діяльності підприємства. У той же час перелічені суб'єкти можуть мати і зазвичай мають різні фінансові інтереси. Наявність різних фінансових інтересів буде постійним джерелом фінансової небезпеки. Тому без певної збалансованості, гармонізації фінансових інтересів цих суб'єктів, неможливо забезпечити фінансову безпеку підприємства;

- взаємна матеріальна відповідальність персоналу і керівництва за стан фінансової безпеки підприємства;

- необхідність постійного моніторингу реальних і потенційних загроз фінансовій безпеці підприємства. Наявність такого інструменту надає можливість своєчасно виявляти загрози фінансовій діяльності підприємства і виробляти необхідні заходи щодо зниження їхнього впливу або повного усунення. Такий моніторинг доцільно здійснювати шляхом порівняння планових і прогнозних значень індикаторів фінансової діяльності підприємства з їх пороговими значеннями, котрі для кожного підприємства будуть різними;

- відповідність заходів щодо забезпечення фінансової безпеки економічній стратегії розвитку підприємства, його місії. В разі невідповідності змісту і результатів заходів щодо забезпечення безпеки фінансової діяльності стратегії підприємства перші мають переглядатися,

- координація між собою реалізації заходів щодо забезпечення фінансової безпеки на підприємстві. Тільки в разі скоординованих дій з боку усіх підрозділів, керівництва і персоналу щодо забезпечення фінансової безпеки стає можливим підтримувати її на належному рівні;

- необхідність і своєчасність удосконалення в разі потреби системи фінансової безпеки підприємства. Для цього потрібна розробка і здійснення заходів щодо відвернення загроз фінансовій безпеці і власним фінансовим інтересам підприємства. Своєчасне реагування суб'єктів забезпечення фінансової безпеки підприємства надає можливість впливати на ці загрози і знижувати або зовсім ліквідувати їхню дію;

- наявність зворотного зв'язку. Цей принцип є універсальним при побудові будь-якої системи управління. Наявність зворотного

зв'язку має важливе значення і для підсистеми забезпечення фінансової безпеки підприємства. Ця ланка надає сигнали щодо відхилень у рівні фінансової безпеки від порогових значень і відповідно – визначає необхідність розробляти і впроваджувати корегуючі заходи;

- необхідність організаційного і методичного оформлення підсистеми управління фінансовою безпекою. Мається на увазі необхідність або створення особливої організаційної структури, яка буде займатися питаннями забезпечення фінансової безпеки, або доручення виконувати ці функції певним працівникам у відділах, що вже існують на цьому підприємстві. Це ж стосується і методичного забезпечення підсистеми управління ФБП, у тому числі моніторингу стану фінансової безпеки, інформаційно-аналітичного і прогностичного забезпечення, розробки заходів щодо безпеки фінансової діяльності, їхньої реалізації, оцінки результатів здійснення цих заходів та рівня їхнього впливу на стан фінансової безпеки;

- мінімізація витрат на забезпечення фінансової безпеки підприємства. Фінансову безпеку не економічно забезпечувати за будь-яких витрат. Їхній обсяг має бути оптимальним, тобто таким, який забезпечуватиме мінімальний рівень фінансової безпеки підприємства. При цьому затрати на забезпечення безпеки не можуть перевищувати розміру можливої шкоди підприємству.

Важливим кроком на шляху забезпечення фінансової безпеки підприємства є розробка *концепції фінансової безпеки*. Концепція фінансової безпеки – це, на нашу думку, певна сукупність поглядів на забезпечення фінансової безпеки, у тому числі – комплексне визначення загроз і системне розуміння шляхів їх усунення. Концепція має включати шляхи виявлення і усунення загроз, принципи, які необхідно при цьому застосовувати, сукупність прогнозованих ситуацій зі станом фінансової безпеки, інструменти і технології, потрібні для цього, а також алгоритм забезпечення фінансової безпеки. Концепція як модель-документ є основою для розробки стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Фінансову стратегію підприємства І.О. Бланк визначає як «один з важливіших видів функціональної стратегії підприємства, котрий забезпечує усі основні напрями розвитку його фінансової діяльності і фінансових відносин шляхом формування довгострокових фінансових цілей, вибору найбільш ефективних шляхів їхнього досягнення, адекватного корегування напрямів формування і використання фінансових ресурсів при зміні умов зовнішнього середови-

ща» [33]. До цього визначення сутності фінансової стратегії можна було б додати забезпечення фінансових інтересів підприємства і його фінансової безпеки.

Різновидом фінансової стратегії є стратегія забезпечення фінансової безпеки підприємства, яка може бути окремим документом, а може входити до складу загальної фінансової стратегії підприємства, котра у свою чергу входить до складу його загальної стратегії. Тоді *стратегію забезпечення фінансової безпеки підприємства* можна визначити наступним чином: це науково-методичний інструмент (технологія), який включає визначення стратегічних фінансових цілей (у вигляді фінансових інтересів), вибір ефективних напрямів, форм і методів їхнього досягнення і механізм реагування на зміни у зовнішньому середовищі і внутрішньому стані фінансової діяльності. Основною метою такої стратегії має бути забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Базуючись на підході щодо визначення сутності і змісту національних фінансових інтересів [85], до основних рис *фінансових інтересів* підприємства можна віднести наступні:

- фінансові інтереси підприємства є проявом, з одного боку, економічних відносин підприємства, з іншого, суперечностей фінансової діяльності самого підприємства. У такому вигляді (ролі), фінансові інтереси підприємства виступають носіями суперечностей фінансової діяльності і тому вони нерозривні між собою. Інтереси, як і суперечності, водночас є джерелами і рушіями розвитку фінансової діяльності підприємства і забезпечення його фінансової безпеки;

- фінансові інтереси підприємства породжені об'єктивною необхідністю повного забезпечення підприємства усіма видами фінансових ресурсів для здійснення ефективної комерційної (виробничої і маркетингової) діяльності. Фінансові інтереси на рівні підприємства – це відображення спільної думки власників, керівництва і персоналу підприємства, тобто є вираженням конкретних фінансових інтересів людей, які володіють або працюють на цьому підприємстві;

- структура фінансового інтересу підприємства містить об'єкт, тобто на що спрямований інтерес, і суб'єкт – хто конкретно має цей інтерес;

- фінансові інтереси проявляються у фінансовій діяльності підприємства і забезпечуються завдяки використанню певних фінансових інструментів (технологій);

- зміст фінансового інтересу підприємства поряд з основною метою його реалізації включає й засіб її досягнення, а саме, фінан-

совий інструмент як певну структуру (філософська взаємопов'язаність змісту і структури). Тобто між цими структурними елементами фінансового інтересу існує діалектична єдність.

Слід підкреслити, що за нинішніх умов розвитку економіки України одномоментна реалізація фінансових інтересів підприємства є неможливою. Така реалізація має послідовною, а її тривалість обумовлюється, між іншим, наявністю жорстких ресурсних обмежень. Це вимагає визначення пріоритетних завдань і рішучих дій керівництва і персоналу підприємства у ході їхнього виконання.

Існує головна (первинна) об'єктивна суперечність між стратегією розвитку підприємства, включаючи його операційну діяльність, і можливостями його фінансового забезпечення. Дія цієї суперечності виступає рушієм фінансової безпеки підприємства.

Суб'єктами фінансових інтересів підприємства є: його власники, керівництво підприємства, персонал, тобто дотримується певна ієрархія фінансових інтересів підприємства. Загалом фінансові інтереси є важливою складовою забезпечення розвитку підприємства та економічних відносин з оточуючим середовищем. Вони є об'єктивним виразом фінансової діяльності підприємства і виступають як провідна складова економічних інтересів підприємства взагалі.

Реалізація фінансових інтересів дуже тісно пов'язана із забезпеченням фінансової безпеки підприємства. По суті реалізація фінансових інтересів підприємства і є змістом забезпечення його фінансової безпеки. Тому захист власних фінансових інтересів підприємства виступає найважливішою складовою забезпечення належного стану його фінансової безпеки.

Вже вказувалося, що головний фінансовий інтерес підприємства у ринкових умовах – зростання ринкової вартості підприємства. До основних фінансових інтересів підприємства можна віднести:

- 1) максимізацію прибутку;
- 2) забезпеченість інвестиціями для розвитку підприємства, включаючи його фінансову систему і в її складі – підсистему забезпечення фінансової безпеки;
- 3) забезпечення основним і оборотним капіталом для ефективного ведення комерційної діяльності;
- 4) оптимізацію відрахувань до бюджету.

Класифікація фінансових інтересів в залежності від різних критеріїв наведена на рис. 3.3.

Рис. 3.3. Система фінансових інтересів підприємства

На рівень фінансової діяльності підприємства і відповідно – на стан його фінансової безпеки впливають:

- внутрішні чинники – рівень операційного і стратегічного фінансового менеджменту;
- зовнішні чинники – держава, ринок, конкуренція.

При цьому важливо визначитися, що більше впливає на рівень фінансової безпеки підприємства – внутрішні або зовнішні чинники. Це залежить від багатьох умов, для цього потрібно проводити аналітичні дослідження. На кожному підприємстві набір чинників і рівень впливу на фінансову безпеку буде різним. Відсутність фінансової безпеки, а інколи і низький її рівень, призводять до банкрутства підприємства.

Далі необхідно в методологічному плані розкрити ланцюжок: фінансові інтереси – фінансовий ризик – загроза фінансовій безпеці – фінансова безпека.

Використовуючи підхід, викладений у [85] алгоритм практичної реалізації фінансових інтересів підприємства у вигляді методологічної схеми взаємозв'язку основних категорій фінансової безпеки підприємства може бути таким як наведено на рис. 3.4.

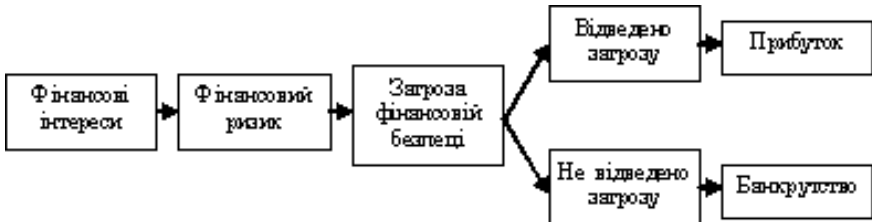

Рис. 3.4. Методологічна схема взаємозв'язку основних категорій фінансової безпеки підприємства

Теоретичну модель реалізації фінансових інтересів підприємства у залежності від загроз фінансовій безпеці і економічної стратегії підприємства наведено на рис. 3.5.

Рис. 3.5. Теоретична модель реалізації фінансових інтересів підприємства

Основними завданнями підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства виступають:

- визначення пріоритетних фінансових інтересів підприємства і забезпечення їхнього коригування в разі необхідності;
- створення ефективного механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства, умов оперативного реагування на загрози, їхнього го своєчасного виявлення;

- прогнозування тенденцій, які ведуть до порушення нормально-го функціонування фінансової системи підприємства та її розвитку;
- встановлення причин і умов, які сприяють нанесенню фінансового збитку та загрожують реалізації фінансових інтересів підприємства, порушенню нормального функціонування його фінансової системи;
- своєчасне виявлення і усунення загроз фінансовій безпеці підприємства, зниження ризиків у його фінансовій діяльності;
- забезпечення зацікавленості керівництва і персоналу в ефективній фінансовій діяльності підприємства;
- забезпечення відповідності визначених місії і фінансової стратегії підприємства сукупності його пріоритетних інтересів;
- забезпечення збалансованості фінансових інтересів окремих підрозділів і персоналу з пріоритетними фінансовими інтересами підприємства в цілому;
- створення умов для максимально можливого відшкодування або локалізації нанесеного збитку неправомірними діями юридичних чи фізичних осіб;
- проведення комплексу заходів щодо перевірки ділових партнерів даного підприємства;
- ефективно припинення зазіхань на фінансові ресурси з боку персоналу підприємства та його ділових партнерів.

При розробці і створенні *підсистеми управління фінансовою безпекою* підприємства доцільно дотримуватися наступних вимог. Підсистема управління фінансовою безпекою підприємства має функціонувати безперервно. Вона повинна бути добре спланованою. В межах певного підприємства має забезпечуватися не тільки функціональна самостійність цієї підсистеми, але й її інтегрованість до загальної системи управління підприємством. В процесі утворення підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства необхідно чітко уявляти, що слід захищати тільки те, що є доцільним з фінансової точки зору.

Інші складові механізму управління ФБП розроблено і наведено автором в інших розділах цієї монографії, а саме, система критеріїв оцінки рівня фінансової безпеки підприємства і підсистема інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства – у розділі IV.

3.4. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства

Ефективне забезпечення фінансової безпеки підприємств на сучасному етапі розвитку економіки України на ринкових засадах неможливе без системного підходу до нього. Тому актуальною задачею є формування механізму управління фінансовою безпекою підприємств як прояву комплексного підходу до організації такої системи.

Принципову схему управління фінансовою безпекою підприємства наведено на рис. 3.6.

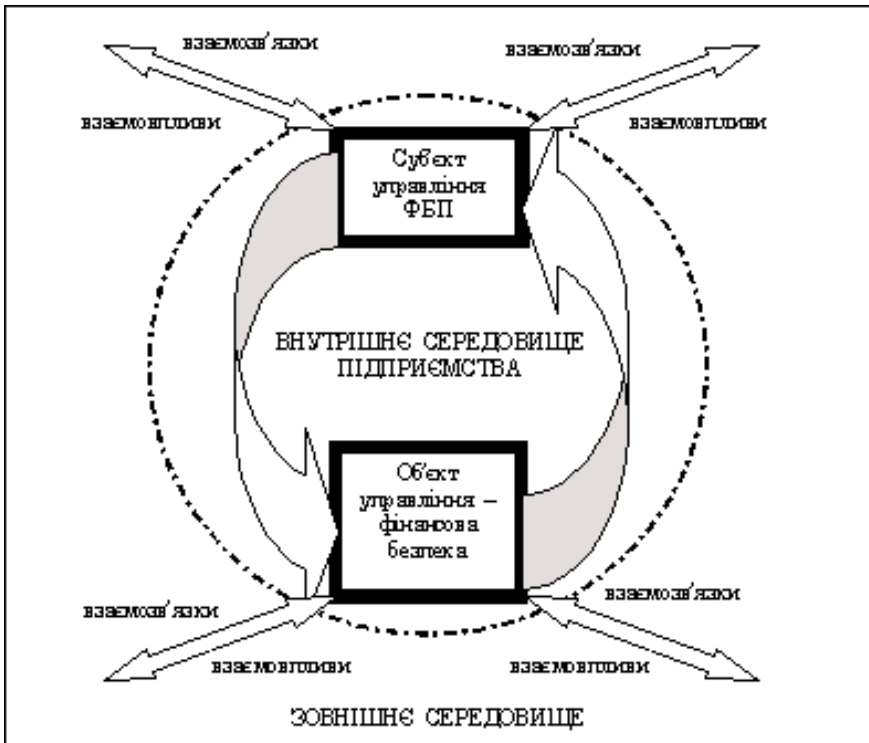

Рис. 3.6. Принципова схема управління фінансовою безпекою підприємства

Проблемою формування механізму управління фінансовою безпекою на рівні підприємства в Україні комплексно не займаються.

Упор в дослідженнях і публікаціях робиться на антикризовому управлінні підприємствами. Але останнє стає необхідним лише тоді, коли підприємство опиняється у стані фінансової кризи, тобто фінансової небезпеки, банкрутства. Для того, щоб не доводити до такого стану і потрібен постійно функціонуючий механізм управління фінансовою безпекою підприємства.

У науковій літературі можна знайти багато визначень структури (складу) механізму управління (забезпечення). Так, до механізму сталості (як було вище показано, це поняття близьке за змістом до фінансової безпеки) включають лише способи фінансової, організаційної, інформаційної і методичної підтримки діяльності підприємства [106]. Це дуже вузьке розуміння складу механізму безпеки. В.Л. Ліпкан вважає, що механізм безпеки (будь-якої) включає сукупність цілей, функцій, принципів і методів, взаємодія яких забезпечує ефективне функціонування системи безпеки [118]. В цьому визначенні не вистачає організаційної структури, без якої в принципі не може функціонувати будь-яка система (механізм) та інструментів забезпечення безпеки. В.В. Шликов включає до механізму (системи) економічної безпеки використовувані засоби, методи і заходи, сукупність яких спроможна захистити свої структурні підрозділи, зберегти ефективно використовувати фінансові, матеріальні та інформаційні ресурси [195; 196].

І.О. Бланк вважає, що до складу механізму управління фінансовою безпекою підприємства входять наступні складові: система державного нормативно-правового регулювання фінансової безпеки підприємства, ринковий механізм регулювання фінансової безпеки підприємства, внутрішній механізм управління фінансовою безпекою підприємства, система методів управління, система інструментів управління [34]. Такий підхід є більш комплексним, ніж попередні. Але і в ньому відсутня організаційна структура управління фінансовою безпекою підприємства.

Найбільш системним є погляд, відповідно до якого до механізму управління включаються такі складові: економічні закономірності, мету і завдання управління, функції, організаційну структуру, принципи управління, методи управління, кадри управління, техніку і технологію управління, критерії оцінки ефективності системи управління [80]. Такий підхід підтверджується й аналізом інших наукових праць.

Використовуючи цей підхід, а також узагальнення сутності і складу механізму управління, наведених у наукових працях, до складу

механізму управління фінансовою безпекою підприємства можна віднести наступні елементи (складові): сукупність фінансових інтересів підприємства, функції, принципи і методи управління, організаційну структуру, управлінський персонал, техніку і технології управління, фінансові інструменти, критерії оцінки рівня фінансової безпеки. У такому розумінні механізм управління фінансовою безпекою підприємства уявляє собою єдність процесу управління і системи управління. У такій єдності закладено діалектичну суперечність змісту (процес управління) і форми (структура управління). Обґрунтуємо такий склад механізму управління ФБП.

Фінансові інтереси підприємства на кожному конкретному етапі його функціонування знаходять свій вираз у місії і цілях підприємства. Без визначення останніх управління будь-яким об'єктом не буде мати сенсу. Місія і цілі підприємства виступають його суб'єктивно зрозумілими об'єктивними фінансовими інтересами. Місія і цілі підприємства виробляються у процесі реалізації таких функцій управління як програмування (включаючи прогнозування) і планування, які є невід'ємною частиною процесу управління. Тому фінансові інтереси підприємства у вигляді місії і цілей мають входити до складу механізму управління ФБП.

Функція у філософському смислі – це форма, спосіб прояву активності, життєдіяльності системи та її компонентів. У функціях будь-якої системи знаходить свій вираз її поведінка, яка диктується властивими їй закономірностями [22]. Функція розглядається, з одного боку, як відносно відокремлена ділянка управління, з іншого, як системна сукупність завдань, котрі має реалізовувати суб'єкт управління. Тому сукупність певних функцій управління складає сам процес управління. Звідси випливає, що сукупність функцій не можна не включати до складу механізму управління фінансовою безпекою підприємства.

Будь-який вид управління базується на принципах, які є відображенням об'єктивних закономірностей цього процесу. Сукупність певних принципів визначає межі процесу управління. З цього слідує, що принципи повинні також бути важливою складовою механізму управління ФБП.

Метод управління виступає як спосіб забезпечення, у нашому прикладі, фінансової безпеки підприємства. Метод передбачає наявність інструменту управління фінансовою безпекою, яким є певне фінансове знаряддя (фінансова технологія), котре безпосередньо

використовується при реалізації методу. Сукупність певних методів управління надає можливість реалізувати сам процес управління.

Організаційна структура виступає кісткою будь-якої системи управління. Без неї та управлінського персоналу, який завдяки наявності організаційної структури реалізує певні функції, управління не можливе взагалі.

Сучасний менеджмент передбачає наявність і використання певної техніки управління, до якої відноситься ПЕОМ, комунікаційні мережі, Інтернет тощо. Технологія управління виступає як процес прийняття і реалізації управлінських рішень і в такому вигляді безумовно потрібна для забезпечення фінансової безпеки підприємства.

І, нарешті, до складу механізму управління ФБП слід включати критерії оцінки рівня фінансової безпеки. Їхня наявність надає можливість якісно і кількісно оцінювати рівень фінансової безпеки на тому чи іншому підприємстві. Наявність сукупності певних критеріїв оцінки рівня ФБП пов'язана з необхідністю, по-перше, обґрунтувати доцільність формування і наступного розвитку системи управління фінансовою безпекою підприємства і, по-друге, своєчасно виявляти загрози ефективній фінансовій діяльності і відповідним чином реагувати на зниження рівня їхнього впливу або повне усунення.

Усі наведені елементи пов'язані між собою і складають єдиний механізм управління фінансовою безпекою підприємства (рис. 3.7).

Підсистема управління фінансовою безпекою підприємства не буде ефективно функціонувати без певного власного забезпечення, спираючись на яке стане спроможною виконувати свої функції. Враховуючи це, вона повинна мати:

1) нормативно-правове забезпечення. Сюди включаються як законодавчі і нормативні акти державного регулювання, так і норми, накази, інструкції, вимоги, статутні положення, методики діяльності із забезпечення фінансової безпеки на самому підприємстві. Усі вони є обов'язковими для виконання на даному підприємстві і мають забезпечувати керівництво і персонал в ході виконання своїх обов'язків в процесі управління фінансовою безпекою;

2) організаційно-методичне забезпечення. Для цього потрібна відповідна організаційна структура, яка включає самі підрозділи, сукупність взаємозв'язків підрозділів між собою, всіх керівників і персонал, які відповідають за рівень фінансової безпеки на підприємстві. Для забезпечення ФБП потрібна також ціла низка методів управління, які теж мають використовуватися у цьому процесі;

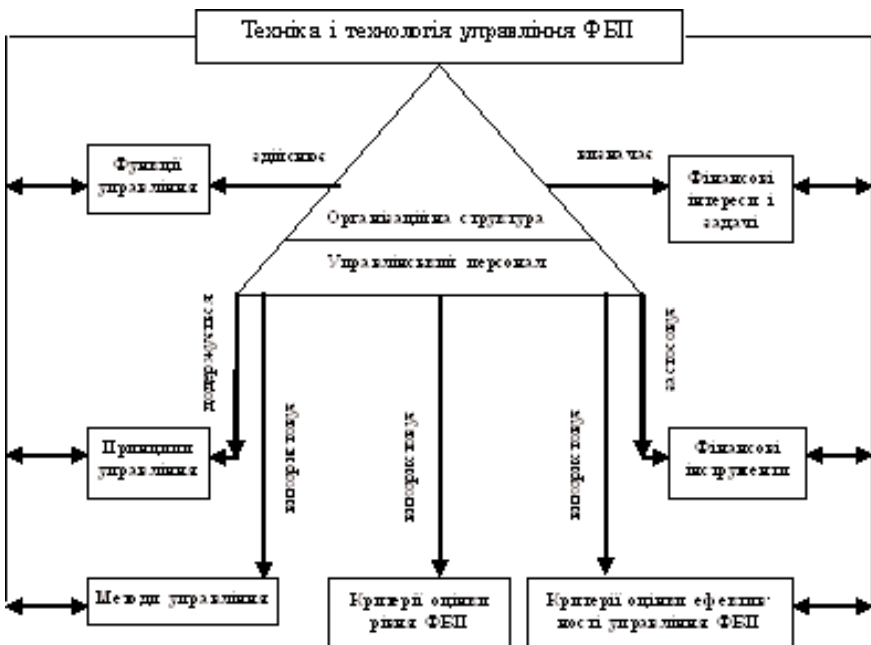

Рис. 3.7. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства

3) технічне забезпечення. В основному це стосується забезпечення інформаційною технікою і технологіями, а також відповідними комп'ютерними програмами для аналізу, планування, виявлення загроз тощо;

4) інформаційне забезпечення. Воно має включати до себе усі дані, показники, параметри, які потрібні для аналізу і планування фінансової безпеки підприємства;

5) кадрове забезпечення. Без кваліфікованих кадрів, спроможних аналізувати, своєчасно виявляти загрози, їхній рівень і можливий вплив на фінансовий стан підприємства, а також планувати фінансову безпеку, обійтися не можна. Для цього потрібний відбір, розстановка і підвищення кваліфікації кадрів, які відповідають за забезпечення фінансової безпеки підприємства;

6) фінансове забезпечення. При розробці загального бюджету підприємства слід враховувати фінансові потреби на забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Підсистему управління фінансовою безпекою слід будувати з врахуванням розмірів, масштабу і видів діяльності підприємства,

його положення на конкурентному ринку, фінансових можливостей. При формуванні підсистеми управління фінансовою безпекою слід дотримуватися певного алгоритму:

1) аналіз імовірних загроз фінансовій безпеці, оцінка їхнього можливого впливу на фінансову діяльність підприємства;

2) прогнозування можливих втрат від дії загроз;

3) розробка організаційної структури підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства у складі загальної організаційної структури управління підприємством, визначення обов'язків і відповідальності персоналу, доповнення або переробка чинних інструкцій, методик, положень і обов'язків;

4) функціонально-вартісний аналіз розробленої організаційної структури і вибір системи захисту фінансових інтересів підприємства (на основі контрактів з працівниками, матрична структура, створення окремого підрозділу, на основі аутсорсінгу);

5) правове закріплення (договір з аутсорсінговою фірмою або наказ по підприємству) обраної підсистеми безпеки;

6) організація контролю за формуванням і функціонуванням підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства.

Важливою складовою механізму управління ФБП є сукупність функцій, які має реалізувати цей механізм. В науковій літературі наводиться різний склад функцій управління фінансовою безпекою. О.І. Бланк в групі функцій управління фінансовою безпекою підприємства виділяє наступні: формування ефективних інформаційних систем, здійснення аналізу стану фінансової безпеки, здійснення планування заходів щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства, розробка результативної системи стимулювання реалізації прийнятих рішень, здійснення ефективного контролю за реалізацією прийнятих рішень в галузі забезпечення фінансової безпеки підприємства [34]. Однак у такому викладі наведені функції більше нагадують завдання та методи забезпечення фінансової безпеки підприємства.

На наш погляд, до складу основних функцій управління ФБП можна віднести, базуючись на теорії управління, наступні: 1) *планування*, включаючи програмування і прогнозування; 2) *організацію і регулювання*; 3) *стимулювання*; 4) *контроль* у вигляді сукупності обліку, аналізу і аудиту. У процесі планування розробляються оперативні та щорічні фінансові плани, концепції, стратегічні програми і прогнози забезпечення ФБП. У процесі організації і регулювання суб'єкт управління застосовує фінансові інструменти і технології. У

такому разі суб'єктом управління виступає організаційна структура, котра реалізує сукупність організаційних, фінансових і правових методів управління, завдяки використанню яких реалізуються управлінські рішення щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства. Суб'єктом управління в процесі стимулювання виступає та ж оргструктура, яка застосовує сукупність економічних і соціально-психологічних методів управління. Контроль у вигляді обліку, аналізу і аудиту уявляє собою зворотний зв'язок між наміченими на підприємстві фінансовими цілями і мірою їхньої реалізації. Тому можна говорити про функціональну структуру управління фінансовою безпекою підприємства (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Функціональна структура механізму управління ФБП

Усі функції управління ФБП пов'язані між собою у єдиний процес (рис. 3.9).

Наведені вище підходи до визначення сутності механізму управління фінансовою безпекою підприємства надають можливість розкрити процес і конкретні завдання щодо формування цього механізму. Певні елементи механізму управління ФБП на багатьох підприємствах вже сформовані і функціонують, хоча і в не такому, як

пропонується нами, вигляді і не с такими завданнями. Це відноситься до аналізу, планування, обліку, моніторингу, аудиту, прогнозування, системи індикаторів (показників) фінансової діяльності підприємства, організаційної структури, яка займається фінансовою діяльністю, фінансових інструментів і технологій, організаційних, економічних, соціально-психологічних і правових методів управління. Тому, з метою комплексного формування механізму управління ФБП стає необхідним переосмислити конкретні завдання існуючих елементів механізму, перенацілити їх на виконання задач, пов'язаних із забезпеченням фінансової безпеки підприємства, і відповідно до цього – реструктурувати ці складові. Ті ж елементи, яких зараз немає на підприємствах, слід створити заново. Це стосується, насамперед, визначення фінансових інтересів у вигляді місії і фінансових цілей підприємства, доповнення функцій і завдань, завдяки реалізації яких має забезпечуватися фінансова безпека, у тому числі використання SWOT-аналізу і методу розробки сценаріїв розвитку подій (для прогнозування), розробки принципів забезпечення ФБП, визначення критеріїв оцінки рівня фінансової безпеки, підсистеми інформаційно-аналітичного забезпечення. Саме у цьому буде полягати завдання щодо формування механізму забезпечення ФБП на підприємствах.

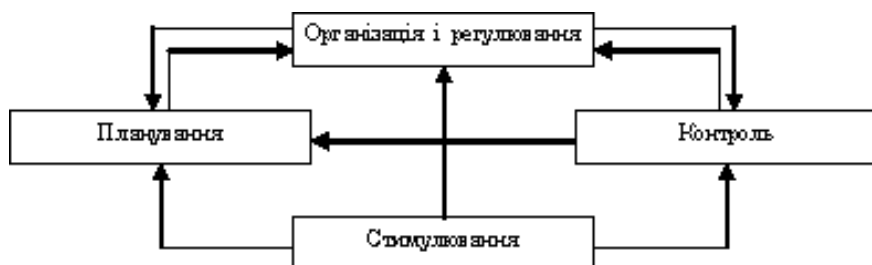

Рис. 3.9. Взаємозв'язок основних функцій управління ФБП

Вище було наведено сукупність основних фінансових інтересів підприємства. Доцільно розвернути цю сукупність фінансових інтересів підприємства у «дерево» інтересів шляхом їхньої конкретизації і перетворення у певні цілі (табл. 3.2).

Важливе місце в процесі забезпечення фінансової безпеки підприємства посідає алгоритм функціонування механізму управління ФБП. У загальному вигляді цей алгоритм може мати такі етапи:

І. Аналіз негативних (внутрішніх і зовнішніх) впливів (чинників) на стан фінансової безпеки підприємства.

Таблиця 3.2. «Дерево» основних фінансових інтересів підприємства

Основні фінансові інтереси підприємства	Основні цілі підприємства
I. Зростання ринкової вартості підприємства	1) зростання ліквідності підприємства 2) покращання іміджу підприємства і його торгової маркі, бренду
II. Максимізація прибутку	1) оптимізація витратувань до бюджету 2) оптимізація дивідендних виплат 3) стимулювання праці 4) розвиток виробництва 5) своєчасне і повне повернення кредитів 6) зростання ліквідності підприємства
III. Забезпечення основним і оборотним капіталом	1) ефективне ведення комерційної діяльності 2) зростання прибутку 3) зростання ліквідності підприємства
IV. Забезпечення інвестиціями	1) розвиток виробництва продукції 2) впровадження науково-технічних досягнень
V. Оптимізація витратувань до бюджету	1) зменшення у відповідності до чинного законодавства обсягів сплати податків до бюджету 2) зменшення обов'язкових платежів до спеціальних державних фондів

II. Оцінка можливих фінансових втрат (втрат по фінансовій безпеці) від дії внутрішніх і зовнішніх негативних чинників.

III. Оцінка поточного стану рівня забезпечення фінансової безпеки підприємства.

IV. Розробка комплексу заходів щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства.

V. Бюджетне планування реалізації сукупності розроблених заходів щодо забезпечення ФБП.

VI. Планування рівня забезпеченості підприємства фінансовими ресурсами.

VII. Поточне планування фінансової діяльності підприємства, включаючи забезпечення ФБП.

VIII. Оперативна реалізація запланованих заходів щодо забезпечення ФБП.

IX. Контроль реалізації запланованих заходів щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства.

X. Коригування (через наявність зворотного зв'язку) комплексу заходів щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Розділ IV.

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

4.1. Інструментарій управління фінансовою безпекою підприємства

Відповідно до наведених вище видів забезпечення підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства проаналізуємо її суб'єкти і використовувані методи.

Нормативно-правове забезпечення. До законодавчих і нормативних актів державного регулювання фінансовою діяльністю підприємств відносяться такі, які регулюють:

- порядок формування інформаційної бази управління фінансовою діяльністю, форми і методи бухгалтерського і податкового обліку, зміст Плану рахунків і порядок його застосування, національні стандарти бухгалтерського обліку і фінансової звітності підприємства, галузеві рекомендації щодо організації і ведення обліку окремих видів активів, фінансових зобов'язань та інших фінансових операцій. Така інформаційна база дозволяє отримувати достатньо повну і достовірну інформацію щодо фінансового стану підприємства, а через нього – і рівня фінансової безпеки;

- фінансові відносини підприємств з бюджетом. Це стосується сплати підприємствами податків і обов'язкових платежів як до Державного бюджету України, так і до місцевих бюджетів. Такі відносини регулюються законами «Про державну податкову службу України», «Про сплату окремих видів податків і платежів», «Про Державний бюджет України на __ рік»;

- порядок здійснення кредитних операцій. При цьому підприємство може водночас виступати і кредитором (при наданні споживчого або комерційного кредиту покупцям своєї продукції, розміщення депозитів у банку), так і позичальником (при залученні кредитів під оборотні кошти або у вигляді довгострокових інвестицій). Діючі нормативні акти, які в основному видає Національний банк України, регулюють загальний порядок здійснення кредитних операцій з боку держави;

- грошовий обіг і форми розрахунків. Фінансова діяльність будь-якого підприємства здійснюється в системі грошового обігу країни і тому держава його регулює шляхом встановлення форм грошових

розрахунків по окремих комерційних операціях, регулює порядок зберігання вільних грошових коштів підприємства, лімітує суму готівки у його касі, встановлює порядок оприбуткування грошових коштів, що надійшли тощо. За порушення встановлених норм і правил ведення грошових і розрахункових операцій встановлено фінансову, адміністративну і кримінальну відповідальність. Норми регулювання грошового обігу і форми розрахунків встановлюються Міністерством фінансів України і Національним банком України;

- валютний обіг. Стосується підприємств, які займаються зовнішньоекономічною діяльністю, тобто експортом або імпортом продукції чи послуг. Система регулювання валютного обігу в країні визначає порядок зарахування іноземної валюти в результаті експортних операцій, її купівлі для здійснення імпорتنих операцій, умови відкриття резидентами рахунків в іноземній валюті у вітчизняних і зарубіжних банках, порядок її зберігання, порядок торгів на валютних біржах тощо. Така система встановлюється Національним банком України;

- ринок цінних паперів. Підприємство може виступати як емітент цінних паперів (акцій, облігацій тощо), так і їхнім покупцем і таким чином є учасником фондового ринку. Регулювання з боку держави фондового ринку визначає основні і похідні види цінних паперів, правила їхньої емісії і обігу, обов'язкові вимоги до операцій з цінними паперами, розрахунково-депозитарних операцій тощо. Державне регулювання ринком цінних паперів покладено в Україні на Державну комісію з цінних паперів і фондового ринку;

- ринки фінансових послуг. При цьому регулюється діяльність підприємств стосовно їхніх взаємовідносин зі страховими компаніями і страховими брокерами, установами накопичувального пенсійного забезпечення, довірчими товариствами, кредитними спілками, лізинговими та факторинговими компаніями, кредитно-гарантійними установами, ломбардами, іншими учасниками ринків фінансових послуг. Такий вид державного регулювання визначає сукупність основних вимог до учасників ринків фінансових послуг, умови обов'язкового страхування, вимоги до здійснення операцій на ринках фінансових послуг, форми відповідальності учасників ринків фінансових послуг, порядок відшкодування збитків тощо. Органом державного управління з регулювання таких ринків виступає Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг;

- інвестиційні операції. Державне регулювання стосується залучення як вітчизняних, так і іноземних інвестицій. Система держав-

ного регулювання інвестиційних операцій включає форми інвестицій та інвестиційні інструменти, що використовуються, порядок розробки та експертизи інвестиційних проектів, форми залучення іноземних інвестицій та їхнього захисту, умови розміщення вітчизняними підприємствами власних інвестицій за рубежом, принципи сучасних форм фінансування інвестицій тощо. Таке регулювання інвестиційних операцій в нашій країні покладено на Міністерства економіки і фінансів України;

- процедури санації, банкрутства і ліквідації підприємств. У процесі діагностування загрози банкрутства підприємства чинні правові норми передбачають умови проведення його санації як за його ініціативою, так за вимогами кредиторів або інших організацій, основні форми здійснення санації, порядок оцінки її результатів, визначають поняття банкрутства підприємства, порядок порушення клопотання про визнання підприємства банкрутом і його розгляду господарським судом, умови і порядок оголошення підприємства банкрутом, фінансового забезпечення ліквідаційної процедури тощо. Ці процеси регулюються в Україні Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [3] і Цивільним кодексом України [1].

У цілому слід сказати, що аналіз форм і методів державного регулювання фінансової діяльності підприємств свідчить про те, що вони багато у чому враховують наявний досвід розвинутих країн з ринковою економікою, а також – національні традиції. Він також показує реальну можливість їхнього застосування для цілей забезпечення фінансової безпеки вітчизняних підприємств в сучасних умовах функціонування економіки України.

Організаційно-методичне забезпечення. Організаційно-методичне забезпечення підсистеми фінансової безпеки підприємства здійснюється завдяки відповідній організаційної структури і сукупності методів забезпечення фінансової безпеки. До організаційної структури відноситься скоординована сукупність служб, підрозділів або окремих працівників підприємства, які забезпечують розробку і реалізацію управлінських рішень щодо забезпечення фінансової безпеки. Така структура має бути інтегрованою до системи фінансового менеджменту, яка в свою чергу – до загальної системи управління підприємством.

На підприємствах розробляються Положення про службу (підрозділ) забезпечення фінансової безпеки, в якому закріплені завдання, відповідальність, функції щодо координації діяльності цієї

служби з іншими підрозділами. Діяльність такої служби (підрозділу) супроводжується відповідними інструкціями щодо забезпечення фінансової безпеки і при цьому використовується певна сукупність методів забезпечення фінансової безпеки, завдяки яким реалізуються основні функції управління фінансовою безпекою, а саме, планування, організація і регулювання, стимулювання і контроль.

Проведений аналіз показує, що в процесі формування організаційних структур управління фінансовою безпекою на підприємствах виходять в основному з обсягів діяльності із забезпечення фінансової безпеки, її основних завдань і форм, функцій управління ФБП. В процесі побудови організаційної структури управління ФБП забезпечуються ефективні зв'язки між організаційною структурою управління ФБП і різними підрозділами підприємства. Ці зв'язки є як горизонтальними, так і вертикальними. При цьому горизонтальні зв'язки будуються як однорівневими, тоді як вертикальні – як багаторівневі і забезпечують ієрархічність управління фінансовою безпекою підприємства.

Загальні принципи формування організаційних структур управління будь-яким об'єктом широко відомі і можуть цілком використовуватися при побудові організаційних структур управління фінансовою безпекою підприємства. Існують два основних типи структур управління: ієрархічний і органічний. До першого типу відносяться лінійна, лінійно-функціональна і дивізійна структури управління. Органічну структуру представляють проектна і матрична структури управління. На наш погляд, для побудови структури управління фінансовою безпекою слід обрати:

- для малого підприємства – субконтрактну систему безпеки (на основі договору зі сторонньою спеціалізованою фірмою: аутсорсінговою або консалтинговою);
- для середнього підприємства – матричну структуру управління, яка найбільш підходить до цього;
- для великого підприємства – окремий підрозділ із забезпечення фінансової безпеки.

При формуванні нової структури управління фінансовою безпекою слід проводити певні заходи щодо роботи з працівниками цієї служби, а саме:

- бесіди при прийомі на роботу. При цьому заключається контракт, в якому обговорюються основні обов'язки, завдання і відповідальність, а також вимоги щодо захисту фінансових секретів;

- ознайомлення з правилами і процедурами роботи з інформацією, яка стосується фінансової безпеки, а також конфіденційною інформацією. При цьому співробітник дає підписку про нерозголошення фінансової таємниці;

- навчання співробітників правилам і процедурам роботи з фінансовою інформацією відповідно до їхніх посадових обов'язків, стосовно виконання функцій по забезпеченню фінансової безпеки шляхом оволодіння відповідними методами роботи;

- систематичний контроль за дотриманням вимог щодо захисту фінансової інформації, результатів забезпечення фінансової безпеки.

Крім цього на підприємствах застосовуються такі підходи до фахівців, які займаються забезпеченням фінансової безпеки:

- стимулювання керівного складу і персоналу підприємства за належний рівень фінансової безпеки;

- психологічне впровадження у колективну свідомість загальних положень концепції забезпечення фінансової безпеки;

- психологічна адаптація персоналу до умов можливої фінансової кризи.

Проаналізуємо основні, найбільш розповсюджені методи досягнення цілей забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Методи економічного стимулювання і фінансової відповідальності. Дія цих методів полягає у створенні матеріальних умов при досягненні цілей забезпечення фінансової безпеки або при введенні матеріальної відповідальності за їх недосягнення. Це дозволяє робити досягнення цілей фінансової безпеки взаємовигідним для всіх суб'єктів забезпечення фінансової безпеки підприємства: власників, менеджерів, персоналу. Застосування методу економічного стимулювання має найбільшу ефективність в разі, коли вирішення поставлених перед керівництвом і персоналом завдань відбувається з врахуванням матеріальних індивідуальних і колективних інтересів. Рівень фінансової безпеки підприємства багато у чому залежить від того, наскільки в існуванні належного стану ФБП зацікавлені не тільки його власники, але й керівництво і персонал, які відповідають за рівень фінансової безпеки. Застосування методу економічного стимулювання дозволяє привести у відповідність матеріальну винагороду персоналу з якістю і кількістю їхньої праці щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства. У той же час метод фінансової відповідальності за нереалізацію цілей фінансо-

вої безпеки понукає керівництво і персонал виконувати свої прями обов'язки щодо забезпечення належного рівня ФБП.

Метод вибору альтернатив. Цей метод є одним з найбільш універсальних засобів, який дозволяє приймати будь-які управлінські рішення відносно забезпечення фінансової безпеки. Кожне управлінське рішення являє собою розробку, розгляд і оцінку декількох варіантів і вибір з них найкращого або оптимального. На першому етапі підготовки потрібного рішення забезпечується пошук всіх існуючих варіантів в межах їхньої відповідності наявним фінансовим ресурсам. На другому – вивчаються і оцінюються всі розроблені варіанти рішення і здійснюється по певних критеріях вибір оптимального або найкращого з них, який і приймається за рішення. Застосування цього методу у процесі досягнення необхідного рівня фінансової безпеки дає найбільший ефект у разі, коли були пророблені усі можливі альтернативи щодо рішення і обирається адекватний у даній ситуації стосовно забезпечення фінансової безпеки варіант, при чому з урахуванням його вартості, ефективності і оперативності реалізації.

Метод «найменшого опору». Його можна віднести до психологічних методів. Він має тактичне значення для забезпечення фінансової безпеки. Сама назва методу свідчить про те, що слід запобігати впливу негативних чинників на фінансову безпеку з боку зовнішнього і внутрішнього середовища. Для цього потрібно, щоб персонал не робив опору рішенням, які приймає керівництво стосовно забезпечення ФБП і котрі певним чином зачіпають його інтереси. Основна мета застосування цього методу – можливе поєднання інтересів керівництва і персоналу при реалізації прийнятих щодо забезпечення фінансової безпеки рішень. При цьому слід враховувати, що вирішення поставлених задач щодо забезпечення ФБП повинно досягатися не за будь-яку ціну, а з найменшими витратами і за мінімального обсягу необхідних фінансових ресурсів.

Адміністративні методи. Певною мірою деякі з цих методів вже розглядалися вище. Адміністративні методи базуються на принципі централізованого управління в межах підприємства, тобто коли прийняте рішення має виконуватися нижчестоящими ланками підсистеми управління ФБП і носить обов'язковий характер для реалізації. Ці методи впливу на стан фінансової безпеки є незамінними у тих випадках, коли інформація щодо стану ФБП повинна бути конфіденційною.

Серед адміністративних методів важливим є метод примусу. Цей метод може застосовуватися по відношенню до персоналу, який відповідає за рівень фінансової безпеки підприємства. Найбільш ефективним він є в умовах надзвичайних ситуацій, наприклад, фінансової кризи або санації підприємства. З розвитком цивілізованих ринкових відносин цей метод втратить своє значення шляхом переважного застосування методів економічного стимулювання і фінансової відповідальності.

Організаційні методи проаналізовано вище. Слід тільки додати сюди, що основною метою їх застосування є оптимізація структури і витрат на забезпечення фінансової безпеки підприємства, а також координація діяльності всіх підрозділів в цьому напрямку.

Метод реінжинірингу. Він являє собою певне сполучення окремих складових економічних, організаційних і адміністративних методів. Застосування цього методу спрямовано на скорочення витрат на забезпечення фінансової безпеки, зростання ефективності функціонування підсистеми забезпечення ФБП. У процесі забезпечення фінансової безпеки реінжиніринг передбачає перегляд організаційної структури і змісту функцій забезпечення ФБП, їхньої оптимізації. При цьому завдяки його застосуванню скорочуються непродуктивні операції і ланки організаційної структури управління фінансовою безпекою або спрощується надто громіздка структура. У процесі реінжинірингу механізму управління фінансовою безпекою реалізуються головним чином такі задачі як усунення дублювання певних процесів, моделювання нових організаційних структур і функцій управління ФБП, загальна і локальна координація підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства, відповідність залучених ресурсів цілям забезпечення фінансової безпеки, перерозподіл обов'язків серед персоналу, зайнятого управлінням ФБП, ротація кадрів.

Метод логістики. Цей метод по відношенню до забезпечення фінансової безпеки являє собою управління фінансовими потоками з метою забезпечення достатності фінансових ресурсів цілям фінансової безпеки, а також їхньої наявності у визначений час і заданому місці. Він спрямований на скорочення непродуктивних витрат і оптимізацію фінансових потоків всередині і зовні даного підприємства.

Аудит. Даний метод в процесі забезпечення фінансової безпеки підприємства використовується, як правило, для здійснення контрольних функцій. Найкращим підходом до здійснення аудиторських

перевірок є забезпечення незалежності фахівців-аудиторів або експертів, тобто проведення таких перевірок незалежною консалтинговою або аудиторською фірмою. Це забезпечує об'єктивність результатів аудиту стосовно стану фінансової безпеки. Крім того, незалежність такого контролю дозволяє підприємству вчасно вживати попереджувальних заходів щодо виправлення виявлених недоліків в забезпеченні належного стану фінансової безпеки, уникати штрафних санкцій з боку податкових та інших державних контролюючих органів або своїх контрагентів. Більш детально засади застосування цього методу до забезпечення фінансової безпеки буде розглянуто нижче.

Правові методи. Ці методи включають до свого складу наступні засоби:

- підтвердження юридичного статусу підприємства (належне оформлення установчих та реєстраційних документів, одержання в разі необхідності відповідних ліцензій, дозволів, патентів тощо);
- юридичне підтвердження прав власності і організаційно-господарської форми підприємства (акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, приватне підприємство тощо);
- регулювання договірних відносин в частині фінансових потоків;
- організацію трудового процесу на підприємстві і роботи з кадрами, в разі необхідності – їхню перекваліфікацію;
- захист від незаконного втручання у фінансову діяльність підприємства державних контролюючих органів;
- забезпечення судового захисту прав підприємства по відношенню до його фінансової діяльності.

Застосування правових методів дозволяє забезпечувати повну легітимність процесу підтримання належного рівня фінансової безпеки будь-якого підприємства.

Страховання. Застосування методу страхування результатів фінансової діяльності, наявного капіталу підприємства, обов'язкового страхування персоналу дозволяє передбачати їхній захист від різного роду ризиків і загроз, а також мінімізацію їхніх можливих фінансових наслідків. Політика страхування шляхом обґрунтованого вибору його необхідних інструментів на підприємстві має ґрунтуватися на результатах аналізу і вивчення власного і чужого досвіду управління ризиками, які впливають на фінансовий стан підприємства, і тим самим – рівень фінансової безпеки. Не можна допускати страхування будь за що, будь-якою ціною. Страхування має бути

адекватним фінансовим вигодам, які може отримати підприємство в результаті його застосування.

Метод оптимізації оподаткування. Оптимізація податкових платежів в частині їхньої структури і розміру в межах чинного законодавства надає можливість скоротити витрати або зменшити непродуктивні з них і як результат – підвищити рівень фінансової безпеки підприємства. Застосування цього методу повинно носити постійний характер в межах розробки бізнес-плану і його фінансової частини.

Наукові методи. Забезпечення фінансової безпеки будь-якого підприємства може бути результативним лише за умови наукового підходу до цього процесу. Усі рішення, які приймаються щодо забезпечення фінансової безпеки мають бути науково обґрунтованими, враховувати останні досягнення економічної науки, фінансового менеджменту, фінансового планування тощо. Слід також враховувати, що практична діяльність фінансових менеджерів у сучасних умовах не може спиратися тільки на їхній досвід та інтуїцію. Досягнення конкурентних переваг будь-яким підприємством повинно здійснюватися в тому числі й шляхом забезпечення фінансової безпеки на наукових засадах.

Економіко-математичні методи. Ці методи застосовуються при вивченні, аналізі, оптимізації і прогнозуванні стану фінансової безпеки підприємства. У сучасних умовах їхнє значення для забезпечення ФБП суттєво зростає, особливо враховуючи жорстку конкуренцію підприємств за ринки збуту. Ці методи надають можливість приймати рішення щодо забезпечення фінансової безпеки в умовах невизначеності результатів фінансової діяльності, постійного впливу різного роду ризиків і загроз на стан фінансової безпеки. До основних економіко-математичних методів, які застосовуються в процесі управління ФБП і дають найбільший ефект, відносяться наступні: теорія випадкових процесів, кореляційний аналіз, метод Монте-Карло, теорія статистичних рішень, математичне програмування, сіткове планування, теорія ігор, графічні методи. Застосування економіко-математичних методів до процесу забезпечення ФБП надає можливість досягати намічених цілей, ефективно використовувати наявні фінансові ресурси, якнайкраще відслідковувати зміни в оточуючому середовищі, приймати ефективні управлінські рішення і забезпечувати максимальний фінансовий результат.

Метод імітаційної гри. Цей метод передбачає штучне створення (імітацію) певних ситуацій в процесі забезпечення фінансової безпеки підприємства і вивчення поведінки персоналу, якому доручено

виконувати ці функції, при заданих наперед умовах – наявності тих чи інших ризиків або загроз. Імітаційна гра є незамінною при тестуванні дієздатності підсистеми управління фінансовою безпекою. Ефективність захисту фінансових інтересів підприємства в екстремальних умовах завдяки застосуванню імітаційної гри полягає у своєчасному виявленні і усунуванні недоліків у функціонуванні підсистеми управління ФБП і загроз фінансовій безпеці. Наявність сучасних інформаційних технологій надає можливість проводити імітаційну гру у вигляді комп'ютерних ігор.

Технічні методи. У сучасних умовах ефективна організація процесу забезпечення фінансової безпеки неможлива без застосування новітніх інформаційних технологій, комп'ютерів, сучасних засобів криптографії (шифрування фінансової інформації) і відповідних програм. Їхнє використання в процесі забезпечення фінансової безпеки і складає сутність технічних методів.

Таким чином, в результаті проведеного аналізу методів забезпечення фінансової безпеки на рівні підприємства, можна сказати, що в сучасних економічних умовах України не можна обійтися без них. Їхнє використання надає можливість керівництву і персоналу будь-якого підприємства по-новому поглянути на вирішення проблеми забезпечення фінансової безпеки, осмислити способи мінімізації можливих фінансових втрат.

4.2. Інформаційно-аналітичне забезпечення системи управління фінансовою безпекою

Для ефективного функціонування механізму управління фінансовою безпекою підприємства необхідні відповідні інформаційно-аналітичні матеріали, на ґрунті яких можна, по-перше, налагодити постійний моніторинг стану фінансової безпеки підприємства, по-друге, оцінювати рівень фінансової безпеки, по-третє, аналізувати і визначати чинники впливу на той чи інший стан фінансової безпеки, по-четверте, прогнозувати її стан на майбутнє. Система інформаційного забезпечення робить значний вплив на усі форми і методи захисту фінансової безпеки. Вона має функціонувати безперервно завдяки застосуванню моніторингу. Призначення інформації визначає також мережу комунікацій, яка відповідно посилює або послаблює організаційну структуру управління ФБП. Без діючої системи інформаційно-аналітичного забезпечення на основі застосування сучасних комп'ютерних і комунікаційних технологій управління фі-

нансовою безпекою буде неефективним. Як раз інформаційно-аналітична і прогностична робота має бути суттєвою складовою діяльності із забезпечення фінансової безпеки підприємства.

У явному вигляді дослідженню проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства в науковій літературі не приділяється достатньої уваги. Можна лише назвати роботи [33; 34; 42; 106]. Так, відносно фінансової безпеки під інформаційною системою (системою інформаційного забезпечення) І.О. Бланк розуміє функціональний комплекс, який забезпечує процес безперервного підбору відповідних інформативних показників, необхідних для здійснення аналізу, планування і підготовки ефективних оперативних рішень по усіх аспектах фінансової безпеки підприємства [34]. При цьому у нього все інформаційне забезпечення фінансової безпеки підприємства фактично зводиться до підбору показників, які характеризують рівень ФБП. Таке розуміння функціонального комплексу інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки є несистемним, оскільки залишає поза межами цього комплексу завдання щодо забезпечення інформацією про наявні і потенційні ризики, внутрішні і зовнішні загрози, фінансові інтереси підприємства.

Враховуючи це, під структурою інформаційно-аналітичного забезпечення механізму управління фінансовою безпекою слід розуміти організаційно-функціональний комплекс, який забезпечує на основі моніторингу підсистему управління ФБП інформаційно-аналітичною і прогностною інформацією щодо якісного стану фінансової безпеки, кількісних значень її індикаторів, наявності або потенційності ризиків і загроз, реалізації фінансових інтересів і стану їхньої реалізації, здійснення аналізу, планування і вироблення ефективних управлінських рішень стосовно забезпечення належного рівня ФБП. У такому разі інформаційно-аналітична робота на підприємстві щодо забезпечення фінансової безпеки – це діяльність, яка спрямована на повне і якісне задоволення інформаційних потреб підсистеми управління ФБП. Інформаційно-аналітична діяльність полягає у формуванні і використанні інформаційних ресурсів з питань забезпечення фінансової безпеки підприємства, створенні і використанні інформаційних технологій і комунікацій, захисті інформаційних ресурсів.

Виходячи з обґрунтування цієї проблеми і низького рівня її проробленості доцільно розробити засади інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки на рівні підприємства.

Для розробки ефективно функціонуючої системи інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства доцільно спочатку визначитися з її критеріями і показниками, на основі яких здійснювати якісну та кількісну оцінку стану ФБП, а також чинниками, котрі впливають на стан фінансової безпеки підприємства. Насамперед слід підкреслити методологічний принцип: оцінку рівня фінансової безпеки підприємства не можна здійснювати інакше, як через стан фінансової діяльності. У нашому випадку критерієм фінансової безпеки підприємства може бути ознака (або сукупність ознак), на ґрунті якої можна робити висновок чи знаходиться підприємство у стані фінансової безпеки, а також здійснювати кількісну і якісну оцінку її рівня. Таким критерієм може бути основний фінансовий результат комерційної діяльності підприємства, який включає всі сторони його функціонування: науково-технічну, виробничу, маркетингову, інформаційну, кадрову тощо.

Дехто основним результатом фінансової діяльності вважає зміну обсягу заборгованості підприємства, скориговану на розмір фінансових витрат (відсотків за кредит), дивідендних виплат та податкових платежів [181]. На наш погляд, як вже було обґрунтовано вище, основний фінансовий інтерес підприємства у ринкових умовах і відповідно – результат всієї комерційної діяльності – це зростання ринкової вартості підприємства. Виходячи з цього, основним критерієм забезпечення фінансової безпеки підприємства, яка є результатом того чи іншого рівня управління фінансовою діяльністю підприємства, слід вважати зростання ринкової вартості підприємства. Другим критерієм має бути наявність прибутку. При цьому доцільно результатом фінансової діяльності вважати балансовий прибуток за мінусом виплати відсотків за кредит, дивідендних виплат та податкових платежів з прибутку, тобто той обсяг прибутку, який залишається у розпорядженні підприємства і використовується на поповнення оборотних коштів і розвиток. На основі цих двох критеріїв можна будувати всю систему показників фінансової безпеки підприємства.

Постає питання: яка ж потрібна для цього інформація? Вона має висвітлювати, після аналітичної обробки, з одного боку, оцінку стану зовнішнього середовища підприємства і його впливу (через сукупність зовнішніх чинників) на рівень фінансової діяльності, з другого, вплив внутрішніх чинників підприємства на рівень ФБП і, з третього, самий рівень фінансової безпеки підприємства. Така інформація потрібна для вироблення рішень щодо змін в оперативній

або стратегічній фінансовій або комерційній діяльності підприємства, які б призводили до підтримання належного рівня його фінансової безпеки.

У цілому інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства має включати наступні завдання:

- визначення мети і основних задач інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки, виходячи з місії, фінансових інтересів і завдань, що стоять перед підприємством;

- вибір із системи показників фінансової діяльності підприємства індикаторів, які можуть характеризувати кількісний стан ФБП;

- попереднє визначення сукупності чинників, які можуть впливати на рівень ФБП;

- встановлення джерел інформації щодо стану фінансової діяльності підприємства;

- збирання і передання для наступної аналітичної обробки бухгалтерських, оперативних та статистичних даних щодо стану фінансової діяльності підприємства і чинників, які впливають на нього;

- оцінка достовірності, повноти і глибини надання інформації з фінансової діяльності за всіма визначеними показниками фінансової безпеки підприємства і чинниками-процесами (внутрішніми і зовнішніми), які впливають на її стан, та попередня обробка отриманих даних;

- зведення обробленої інформації у комп'ютерні бази даних та їх постійне поповнення новою і ретроспективною інформацією;

- аналітична обробка індикаторів ФБП і оцінка рівня впливу чинників на стан фінансової безпеки підприємства (із застосуванням обчислювальної техніки), вибір з них впливовіших для наступного врахування при виробленні відповідних управлінських рішень щодо забезпечення ФБП;

- збирання в разі необхідності спеціальної інформації для подальшого проведення поглибленого аналізу конкретних загроз фінансовій безпеці підприємства з виявленням чинників і рівня їхнього впливу на стан ФБП, оцінка рівня можливих загроз фінансовій безпеці підприємства.

Метою інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства є її підтримання на належному рівні, а завданнями – ті, що наведені у постановці проблеми.

При визначенні системи показників ФБП доцільно зробити декомпозицію фінансової системи підприємства на функціональні складові, що надає можливість комплексно охопити всю фінансову

діяльність підприємства. Це вже було вище зроблено і до функціональної структури фінансової діяльності і фінансової безпеки підприємства віднесено наступні: бюджетну, грошово-кредитну, валютну, банківську, інвестиційну, фондову і страхову. Показники (індикатори) ФБП мають входити до складу системи показників, які характеризують умовну структуру фінансової безпеки підприємства у складі наведених функціональних підсистем. Конкретно алгоритм і формули їхнього розрахунку наведено у наступному підрозділі.

Попереднє визначення чинників, які впливають на рівень ФБП, є можливим на основі використання наявного досвіду аналізу причин недостатнього рівня ФБП, які виявлялися раніше, або експертним шляхом.

Джерелами інформації для проведення аналізу і моніторингу стану фінансової безпеки підприємства є дані бухгалтерського, оперативного та статистичного обліку і звітності. Для визначення впливу зовнішніх чинників на стан ФБП конкретного підприємства слід використовувати дані управлінського і маркетингового аналізу, які мають проводитися на кожному підприємстві, інформацію спеціалізованих консалтингових фірм, статистичні дані по регіонах, країні в цілому, вибіркові статистичні та аналітичні дослідження по галузях і групах підприємств, котрі проводяться органами державної статистики.

Процес збирання і передачі для наступної аналітичної обробки бухгалтерських, оперативних та статистичних даних щодо стану фінансової діяльності підприємства треба організувати тільки по тих показниках, які було вже попередньо визначено.

Оцінка достовірності, повноти і глибина надання інформації з фінансової діяльності має покладатися на фахівців конкретного підприємства, яким доручено проводити її аналіз, а після цього – здійснювати сам аналіз стану фінансової безпеки підприємства.

Зведення обробленої інформації у комп'ютерні бази даних потрібно для зручного багаторазового використання отриманої інформації та її послідовного накопичення з метою поглиблення (в часі) ретроспективного і поточного аналізу стану фінансової безпеки підприємства.

Для аналітичної обробки отриманих даних щодо індикаторів ФБП і чинників, які впливають на стан фінансової безпеки підприємства, доцільно використовувати відомі методи економічного аналізу, а саме, кореляційного і регресивного аналізу, прямих розрахунків показників тощо.

Часто для поглиблення аналізу впливу на стан ФБП чинників або загроз, особливо нових, потрібна додаткова інформація, яка може не міститися у чинних бухгалтерському, оперативному та статистичному обліках. Тоді необхідним стає пошук додаткових, інколи нетрадиційних, джерел інформації та її аналітична обробка. Такими джерелами можуть бути спеціальні обстеження фінансової діяльності конкретного підприємства, проведення зовнішніми спеціалізованими фірмами аудиту його комерційної діяльності, дані результатів соціологічного обстеження.

До інформації, яка використовується в структурі управління ФБП, слід пред'являти наступні вимоги:

- релевантність. Це – відповідність інформаційного запиту отриманому повідомленню;

- аналітичний характер. Застосування такої вимоги дозволяє виробляти необхідні управлінські рішення щодо забезпечення фінансової безпеки. У такому вигляді інформація носить описовий характер переважно ретроспективного плану;

- можливість використання при пошуку, накопиченні й обробці інформації сучасних інформаційних технологій, програмних продуктів і засобів комунікації;

- прогнозний характер. Інформація щодо захисту фінансової безпеки повинна показувати перспективи розвитку структури забезпечення ФБП. Щоб мати чітке уявлення про перспективи розвитку подій у структурі забезпечення фінансової безпеки, необхідно збирати і накопичувати будь-яку інформацію, котра якісно і кількісно характеризує негативні чинники і загрози стану фінансової діяльності підприємства;

- правильність і точність. Інформація не може містити помилок, бути достовірною. При цьому слід враховувати, що може настати час, коли вартість зростання точності інформації переважатиме отриману вигоду;

- достовірність. Ця вимога дозволяє оцінити, наскільки інформація, що формується, адекватно відображує реальний стан фінансової безпеки і результати фінансової діяльності підприємства, характеризує зовнішнє середовище;

- повнота і комплексність. Ефективні рішення щодо забезпечення фінансової безпеки можна прийняти лише тоді, коли фінансова інформація буде повною, достатньою для їхнього вироблення. Така інформація має відображати в комплексі всю фінансову діяльність і

діяльність щодо захисту фінансової безпеки як всередині підприємства, так і по відношенню до оточуючого середовища;

- оперативність. Інформація повинна поступати своєчасно і базуватися на поточних даних. Оперативність отримання інформації дозволяє своєчасно приймати рішення щодо забезпечення фінансової безпеки;

- ефективність. Стосовно інформаційного забезпечення фінансової безпеки ця вимога означає, що затрати щодо залучення інформації не повинні перевищувати ефект, отриманий в результаті її використання при підготовці і реалізації відповідних рішень щодо забезпечення ФБП.

Для забезпечення фінансової безпеки підприємства необхідна чітка і ефективна система збору, обробки і аналізу інформації, її зберігання і класифікації. Для інформаційного забезпечення фінансової безпеки на середніх і крупних підприємствах доцільно створювати інформаційно-аналітичний центр (ІАЦ), на малих – достатньо комп'ютера і відповідного працівника. Основними задачами такого центру або окремого працівника має бути:

- збирання і накопичення інформації щодо законодавчих і нормативних документів, які мають відношення до фінансової діяльності підприємства;

- збирання, накопичення, обробка і використання інформації щодо наявних або потенційних загроз фінансовій безпеці і можливих ризиків стосовно фінансової діяльності підприємства;

- збирання й аналіз фінансової інформації, яка у явному або в неявному вигляді присутня в засобах масової інформації;

- аналіз процесів і тенденцій у фінансово-кредитній сфері України і за рубежом;

- збирання фінансової інформації щодо підприємств-конкурентів та організація бенчмаркінгу на своєму підприємстві стосовно забезпечення фінансової безпеки;

- аналіз отриманої інформації на придатність процесу забезпечення фінансової безпеки і відповідність її певним вимогам щодо її якості і кількості.

В інформаційно-аналітичному центрі всі функції потрібно поділити на дві частини: 1) збирання інформації з різних джерел; 2) проведення аналітичної роботи, яка включає: узагальнення, класифікацію, аналіз якості і достатності інформації, зберігання і видачу зібраної і обробленої інформації.

Обробка інформації щодо стану фінансової безпеки в ІАЦ підприємства має включати певні операції, а саме:

- аналіз фінансової інформації, що надходить, тобто розподіл її на складові; осмислення всієї інформації та її окремих частин; виділення головної і другорядної, важливої і несуттєвої інформації; виявлення хибних відомостей і дезінформації;

- синтез інформації, тобто з'єднання розділених при аналізі частин в єдине ціле. Синтез включає створення логічно завершеної системи потрібних відомостей і складання нової інформації на більш логічному ґрунті;

- узагальнення – перехід від часткового к більш загальному;

- знеособлювання – усунення відомостей, які вказують на джерело інформації.

Важливе місце в структурі інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки займають бізнес-комунікації, які є ланкою, що зв'язує між собою інформаційні потоки від зовнішнього і внутрішнього середовища. Бізнес-комунікації припускають обмін інформацією щодо стану фінансової безпеки між суб'єктами, які забезпечують належний стан ФБП всередині самого підприємства, а також між суб'єктами зовнішнього середовища. Слід підкреслити, що складові як внутрішньої, так і зовнішньої бази визначають стан бізнес-комунікацій, сприяючи при цьому забезпеченню фінансової безпеки і дозволяють проводити фінансові операції, а також заходи щодо забезпечення ФБП. Серед складових внутрішньої інформаційної бази забезпечення фінансової безпеки слід відмітити основні: застосування сучасних програмних продуктів для структури управління ФБП, пропускну спроможність і розгалуженість комунікаційних каналів, стан інформаційного забезпечення процесу прийняття рішень щодо фінансової безпеки.

Що стосується захисту конфіденційної фінансової інформації, а також інформації щодо стану фінансової безпеки підприємства, то доцільно скористатися широко відомим на Заході американським методом «OPSEC» (Operation Security). З врахуванням особливостей процесу забезпечення фінансової безпеки, його можна застосовувати в структурі інформаційно-аналітичного забезпечення структури управління ФБП. Діяльність стосовно захисту інформації у такому разі проходить поетапно:

- 1) аналіз об'єкта захисту – визначення тої інформації, яку потрібно захищати. На цьому етапі здійснюється аналіз по таких напрямках: визначається, яку саме інформацію треба захищати; виділяю-

ться важливі елементи інформації, що захищається; розраховується строк життя критичної інформації (тобто час, потрібний конкуренту для реалізації здобутої інформації); виявляються ключові елементи, які відображають характер інформації, що захищається;

2) виявлення загроз фінансовій безпеці. При цьому визначається, хто саме виявляє інтерес до інформації, що підлягає захисту; оцінюються методи, які застосовуються конкурентами для отримання даної інформації; розробляється певна сукупність заходів щодо припинення дій конкурентів;

3) аналіз ефективності підсистеми забезпечення фінансової безпеки. Потім моделюється запланована операція щодо поліпшення фінансової безпеки і складається опис подій стосовно управління ФБП, безпеку яких треба забезпечити;

4) синтез результатів перших трьох етапів роботи. Визначаються додаткові заходи щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства. При цьому перелік визначених додаткових захисних заходів слід оцінити у вартісному виразі по кожному заходу окремо;

5) розгляд керівниками підприємства сформульованих пропозицій щодо сукупності заходів, які спрямовані на захист фінансової безпеки. Розраховується їхня вартість та ефективність;

6) реалізація прийнятих заходів щодо забезпечення фінансової безпеки з врахуванням встановлених пріоритетів;

7) контроль і доводка заходів щодо забезпечення фінансової безпеки з використанням принципу зворотного зв'язку. При цьому контролюється повне і своєчасне виконання запланованих заходів, а також перевіряється ефективність усієї сукупності прийнятих заходів, виявляються ті з них, що залишилися незахищеними або знову виникаючі уразливі місця в структурі управління ФБП.

Систему інформаційно-аналітичного забезпечення доцільно доповнити прогнозуванням, тобто передбаченням подій (процесів) у фінансовій діяльності на майбутнє, а також – можливостей підтримання фінансової безпеки підприємства на належному рівні. При цьому основними задачами, які рішатимуться завдяки прогнозуванню, можуть бути:

- визначення фінансової складової місії і завдань підприємства, а також пов'язаних з цим фінансових інтересів на певний період;
- оцінка відповідно до визначених фінансових інтересів цілей забезпечення фінансової безпеки підприємства;
- оцінка можливих шляхів розвитку фінансової діяльності підприємства у контексті забезпечення ФБП;

- передбачення можливих шляхів розвитку внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці підприємства та їхніх негативних наслідків;

- оцінка можливого рівня впливу позитивних і негативних чинників-процесів на майбутній розвиток фінансової діяльності підприємства у контексті забезпечення його фінансової безпеки;

- розробка прогнозних варіантів розвитку подій у забезпечення ФБП у зв'язку з провадженням на підприємстві заходів, спрямованих на забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Нааявність прогнозування у складі системи інформаційно-аналітичного забезпечення дозволить більш системно підтримувати необхідний рівень фінансової безпеки підприємства у поточному і перспективному періодах.

Таким чином, система інформаційно-аналітичного забезпечення, яка включає й прогнозу складову, є важливим елементом підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства, ефективна діяльність якої сприяє виявленню слабких сторін у фінансовій безпеці і виробленню правильних управлінських рішень щодо її належного забезпечення.

4.3. Методи оцінки рівня фінансової безпеки підприємства

Розробка методів оцінки фінансової безпеки підприємства має важливе методологічне значення, яке пов'язане з необхідністю майже щоденного знання свого фінансового стану і завдяки цьому – підтримання в ринкових конкурентних умовах його належного рівня. Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства важлива також при отриманні кредитів від комерційних банків. Зрозуміло, що останні підприємству з незадовільним станом фінансової безпеки кредитів не дадуть. Тому важливим елементом управління фінансовою безпекою підприємства стає об'єктивне і своєчасне визначення її рівня.

Якщо на рівні держави методи оцінки фінансової безпеки вже розроблено [85], то на рівні підприємства це питання залишається дискусійним. Це, насамперед, стосується вибору критеріїв оцінки фінансової безпеки підприємства, системи показників (індикаторів), що її характеризують, і самих методичних підходів до визначення рівня фінансової безпеки. У зв'язку з цим доцільно розібратися у методичному плані з оцінкою рівня фінансової безпеки підпри-

емства, хоча методів оцінки саме рівня фінансової безпеки існує дуже мало. Проведений аналіз методів оцінки рівня фінансової безпеки підприємства, наведених у науковій літературі, дозволив виявити такі основні підходи.

Індикаторний підхід, а саме, порівняння фактичних значень показників фінансової безпеки з пороговими значеннями індикаторів її рівня [55; 69]. Вже говорилося, що під пороговими значеннями індикаторів фінансової безпеки розуміють їхні граничні величини, недотримання яких призводить до формування негативних тенденцій (виникнення загроз) у сфері фінансової безпеки. За такого підходу найвищий рівень фінансової безпеки підприємства досягається за умови, якщо уся сукупність індикаторів знаходиться в межах порогових значень, а порогове значення кожного з індикаторів досягається не в ущерб іншим. Цей підхід слід визнати правильним, виправданим. У той же час використання цього підходу залежить в основному від визначення порогових значень, котрі є плінними в залежності від стану зовнішнього середовища, на яке підприємство майже не може впливати, а тільки пристосовуватися. Крім того, дуже важко визначити для підприємств ці порогові рівні і до того ж, вони будуть різними для кожного окремого підприємства.

В літературі наводяться стандарти значень деяких показників ефективності використання фінансових активів [173], які можна використовувати як порогові значення при оцінці рівня фінансової безпеки підприємства в ринкових умовах (табл. 4.1).

Таблиця 4.1. Світові стандарти деяких показників виростання фінансових активів

Країна	Коефіцієнт оборотності основних засобів	Коефіцієнт оборотності запасів	Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості
США	3,7	8,1	9,1
Англія	3,2	9,1	9,1
Країни ЄС	4,5	6,8	4,2
Японія	3,5	5,2	5,0
У середньому	3,7	7,2	6,9

Ресурсно-функціональний підхід до визначення рівня фінансової безпеки включає такі методи:

а) вимір стану фінансової безпеки на основі оцінки рівня використання фінансових ресурсів по спеціальних критеріях – власні фінансові ресурси і позикові фінансові ресурси,

б) оцінка рівня виконання функцій – забезпечення високої фінансової ефективності діяльності підприємства, його фінансової усталеності і незалежності [96]. Такий підхід є дуже широким, оскільки, по-перше, у цьому разі процес забезпечення фінансової безпеки ототожнюється фактично з усією діяльністю підприємства і, по-друге, зводиться до оцінки використання ресурсів на підприємстві.

Так, С.М. Ілляшенко пропонує оцінку рівня фінансової складової економічної безпеки підприємства виконувати на основі аналізу його фінансової усталеності, ступінь якої визначається виходячи з достатності оборотних коштів (власних або позичкових) для здійснення виробничо-збутової діяльності [96]. Це вузький підхід до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства: крім оборотних коштів у фінансовій діяльності підприємства задіяні власний основний капітал, прибуток, інвестиції, цінні папери тощо. Крім того, він виділяє п'ять рівнів фінансової безпеки підприємства: абсолютну (для функціонування підприємству достатньо власних оборотних коштів); нормальну (підприємство обходиться власними джерелами формування запасів і покриття затрат); хитливу (підприємству недостатньо власних оборотних коштів і воно залучає середньо- і довгострокові позики і кредити); критичну (крім власних оборотних коштів, середньо- і довгострокових позик і кредитів залучаються ще й короткострокові); кризову (підприємство знаходиться на грані банкрутства). Змістовний аналіз показує, що абсолютний і нормальний рівні фінансової безпеки у цьому випадку – це одне й теж і їх недоцільно відокремлювати один від одного, оскільки нічим між собою не відрізняються «достатність власних оборотних коштів» як абсолютний рівень і «підприємство обходиться власними джерелами формування запасів і покриття затрат» як нормальний рівень.

Зв'язок фінансової безпеки підприємства із забезпеченістю фінансовими ресурсами (фінансовою забезпеченістю діяльності підприємства) прямий, а саме, це – забезпечення:

- власним основним капіталом;
- власними оборотними коштами (власним оборотним капіталом);
- кредитами і позиками (під власні гарантії чи гарантії держави);
- інвестиціями;
- пряме фінансування з бюджету (державні і комунальні підприємства).

Зрозуміло, що чим вище рівень забезпеченості комерційної діяльності фінансовими ресурсами, тим вищим є і рівень фінансової

безпеки підприємства. Але слід зробити певне застереження: її рівень має бути оптимальною величиною, інакше буде мати місце не-ефективне використання фінансових коштів за дуже високого рівня фінансової безпеки.

У науковій літературі правильно вважається, що рівень фінансової безпеки підприємства тісно пов'язаний із категорією «ризик неплатоспроможності», під яким розуміють «ризик того, що суб'єкт господарювання, який залучив фінансові ресурси, виявиться неспроможним вчасно погасити зобов'язання, строк сплати яких настав, і таким чином може виявитися банкрутом» [96]. Хоча це й звужений підхід, але зрозуміло, що за таких умов ні про який рівень фінансової безпеки мова не може йти.

На думку авторів [54] більшої обґрунтованості в оцінюванні фінансового стану підприємств дає використання методу побудови узагальнюючих показників з використанням моделей дискримінантного аналізу, а саме, поділ об'єктів на дві групи: 1) з добрим фінансовим станом (не банкрути); з поганим фінансовим станом (банкрути).

На наш погляд, доцільно при визначенні рівня фінансової безпеки підприємства виходити з класифікації ризиків комерційної діяльності [84]: 1) неризикова зона; 2) зона припустимого ризику (ризик втрати розрахункового прибутку); 3) зона критичного ризику (ризик втрати розрахункової виручки); 4) зона катастрофічного ризику (ризик втрати усього майна, тобто банкрутство). Тоді, відповідно до такого підходу можна виділити чотири рівні фінансової безпеки підприємства:

- нормальний рівень – для забезпечення фінансової безпеки достатньо власних фінансових коштів;
- нестабільний рівень – для забезпечення фінансової безпеки підприємству потрібні крім власних фінансових коштів ще й залучені;
- критичний рівень – для забезпечення фінансової безпеки підприємству недостатньо власних і залучених фінансових коштів;
- кризовий рівень – підприємство визнане банкрутом.

Підхід, заснований на використанні критерію «мінімум сукупного збитку, який наноситься безпеці» [40; 195]. Конкретизацією такого підходу виступає прийняття у вигляді критерію особливої граничної риси як ознаки критичного або порогового стану соціально-економічної системи, за межами якої виникає загроза або навіть фактично здійснюється деградація і руйнування цієї системи. Для визна-

чення, у тому числі й кількісного, таких порогових значень пропонується:

- розглянути основні умови функціонування системи;
- виділити найбільш важливі показники, які характеризують ці умови;
- визначити чинники дестабілізації системи;
- оцінити можливості заступлення різних за характером і наслідками критичних ситуацій (загрози, ризики);
- виявити шляхи запобігання загрози безпеці і підтримання стабільності.

В іншому джерелі [135] пропонується розраховувати «частковий функціональний критерій фінансової складової економічної безпеки підприємства» наступним чином:

$$ЧФК = Y_B / (Z + Y_o) \rightarrow \max, \quad (4.1)$$

де ЧФК – частковий функціональний критерій забезпечення фінансової складової економічної безпеки підприємства; Y_B – сукупний відвернений збиток по фінансовій складовій економічній безпеці підприємства; Z – загальні понесені підприємством затрати на реалізацію заходів щодо забезпечення фінансової складової економічної безпеки підприємства; Y_o – загальний понесений підприємством збиток по фінансовій складовій економічній безпеці підприємства.

При цьому стверджується, що розраховане таким способом значення часткового функціонального критерію фінансової складової економічної безпеки підприємства відображає загальну ефективність заходів по забезпеченню фінансової складової, які приймаються з метою відвернення можливих збитків від негативних впливів. Більше того, вважається, що даний індикатор є сукупним показником «фінансового здоров'я» підприємства і потенціалу його корпоративного росту [135].

Наведені при цьому підході критерії дуже складно розраховувати з-за відсутності необхідних для цього бухгалтерських і статистичних даних. Напевно, потрібно введення додаткового обліку. Без цього такий показник можна розраховувати лише експертним шляхом, який має свої невисокі межі точності.

Підхід, який виходить з достатності оборотних коштів (власних і позикових) для здійснення виробничо-збутової діяльності [96]. Цей підхід дуже вузький, оскільки охоплює далеко не усі сфери фінансової діяльності підприємства і відповідно – фінансової безпеки. Мо-

же використовуватися для оперативних цілей визначення рівня фінансової безпеки.

Підхід, заснований на оцінці загального стану фінансової діяльності підприємства. Тобто для оцінки рівня ФБП пропонується використовувати параметри загального стану фінансової діяльності. Скористаємося тим, що, як було наведено вище, поняття «сталість (стійкість)» і «фінансова безпека» підприємства є близькими. Так, В.В. Назаров пропонує оцінювати рівень фінансової сталості (стійкості) таким показниками:

- рівнем платоспроможності через коефіцієнт абсолютної ліквідності (характеризує запас коштів в розрахунку на величину короткострокової заборгованості) і коефіцієнт загальної ліквідності (оцінює запас оборотного капіталу в розрахунку на величину загальної заборгованості і характеризує спроможність підприємства погасити суму всіх наявних заборгованостей);

- коефіцієнтом фінансової незалежності, який визначає питому вагу власного капіталу у загальній вартості підприємства;

- коефіцієнтом обов'язковості, який показує, скільки позикових коштів припадає на 1 грн. власного капіталу. На підставі цього показника можна визначати ступінь близькості підприємства до банкрутства;

- коефіцієнтом маневреності власних коштів, котрий характеризує рівень ділової активності підприємства і визначається як частинне від ділення власних оборотних коштів на всю суму власних джерел.

Він також пропонує здійснювати оцінку фінансової сталості підприємств експертним шляхом. При цьому спочатку необхідно зробити декомпозицію сталості на складові: операційна діяльність, маркетингова діяльність, матеріальна підготовка виробництва, технічна підготовка виробництва, матеріальні потоки, збутова діяльність, транспортне обслуговування, енергетичне забезпечення. Потім по кожній складовій проводити оцінку «фінансового напрямку забезпечення сталості» експертним шляхом. Це незручний підхід, оскільки дуже складно виділити у кожній з наведених складових сталості фінансову сторону. Для цього потрібно ввести на підприємствах додатковий облік.

В роботі [92] рівень фінансової складової економічної безпеки пропонується оцінювати набором коефіцієнтів, які характеризують власно фінансовий стан підприємства. Сюди віднесено коефіцієнти ліквідності оборотних коштів, швидкості ліквідності оборотних кош-

тів, обороту товарних запасів, ефективності використання абсолютних активів, імовірності банкрутства, точки беззбитковості.

Подібний підхід до визначення рівня фінансової безпеки підприємства є і в роботі [34]. У ній оцінка рівня фінансової безпеки здійснюється через аналіз значної сукупності фінансових коефіцієнтів. Ці коефіцієнти згруповані у п'ять груп. До них віднесено такі коефіцієнти:

1) оцінки фінансової сталості підприємства (коефіцієнти автономії, фінансування, заборгованості, поточної заборгованості, довгострокової фінансової незалежності, маневреності власного капіталу, маневреності власного і довгострокового позикового капіталу);

2) оцінки платоспроможності (ліквідності) – коефіцієнти: абсолютної платоспроможності або «кислотний тест», проміжної платоспроможності, поточної платоспроможності, загальний коефіцієнт співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості, співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості по комерційних операціях;

3) оцінки оборотності активів (коефіцієнти – оборотності усіх використаних активів, оборотності оборотних активів, період обороту усіх використаних активів, період обороту оборотних активів, період обороту позаоборотних активів);

4) оцінки оборотності капіталу (коефіцієнти – оборотності усього використаного капіталу, оборотності залученого капіталу, оборотності залученого фінансового (банківського) кредиту, оборотності залученого товарного (комерційного) кредиту, період обороту усього використаного капіталу, період обороту власного капіталу, період обороту залученого капіталу, період обороту залученого фінансового (комерційного) кредиту, період обороту залученого короткострокового банківського кредиту, період обороту залученого товарного (комерційного) кредиту, період обороту загальної кредиторської заборгованості, період обороту поточних зобов'язань);

5) оцінки рентабельності (прибутковості) (коефіцієнти – рентабельності усіх використаних активів, рентабельності власного капіталу, рентабельності реалізації продукції, рентабельності поточних затрат, рентабельності інвестицій).

Далі пропонується проводити інтегральний фінансовий аналіз («модель Дюпона», об'єктно-орієнтована система інтегрального аналізу формування чистого прибутку, система портфельного аналізу), але вже практично не застосовуючи наведені вище індикатори фінансового стану підприємства.

Майже не відрізняється від цього підхід, правда, до оцінки рівня фінансової стійкості підприємства, наведений в роботі [20].

На наш погляд, можна зробити висновок, що за цих методів оцінюється не сам рівень фінансової безпеки підприємства, а власно – стан фінансової діяльності, що далеко не одне й теж. Крім того, за такого методичного підходу немає інтегрального показника, який характеризував би в цілому стан фінансової діяльності підприємства. Що стосується використання точки беззбитковості для оцінки рівня фінансової безпеки підприємства, то слід сказати, що такий підхід дуже підходить для його оперативної оцінки і прогнозу на майбутнє.

На російських підприємствах оцінка поточного стану фінансової безпеки підприємства здійснюється на основі:

- докладного аналізу загроз (негативних впливів) на фінансову безпеку і можливих фінансових збитків від здійснення цих загроз;
- існуючої на підприємстві системи аналізу й оцінки всебічних результатів фінансово-господарської діяльності в розрізі забезпечення фінансової безпеки [135].

При цьому пропонується здійснювати оцінку поточного рівня фінансової безпеки по таких напрямках аналізу:

- аналіз фінансової звітності підприємства за результатами його фінансово-господарської діяльності, який включає в себе аналіз структури капіталу підприємства, аналіз його платоспроможності і фінансової стійкості, аналіз структури затрат, аналіз прибутків і рентабельності, аналіз заборгованостей;
- аналіз конкурентних переваг і порівняльний аналіз з підприємствами-конкурентами;
- аналіз асортименту продукції, що випускається;
- аналіз рівня і якості менеджменту підприємства, а також кваліфікації і інтелектуального потенціалу персоналу;
- аналіз постачань і клієнтів підприємства;
- аналіз ринку цінних паперів підприємства тощо.

Проведений аналіз методичних підходів до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства свідчить, що їм притаманні певні недоліки, а саме:

- оцінка рівня фінансової безпеки підприємства на основі аналізу динаміки одного або декількох індикаторів є неефективною, оскільки не враховує системний характер фінансової безпеки. При оцінці рівня ФБП перевагу слід віддавати застосуванню інтегрального по-

казника безпеки, котрий має отримуватися на основі використання багатомірних статистичних методів,

- у значній частині методів не враховується взаємозв'язок фінансової безпеки із загрозами. Важливо оцінювати у кількісному плані саме взаємозв'язки як між інтегральним рівнем ФБП, так і між самими загрозами фінансовій безпеці,

- у проаналізованих підходах до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства основну увагу приділяють поточній і ретроспективній оцінкам рівня безпеки в ущерб прогнозних оцінок на майбутнє.

В процесі забезпечення фінансової безпеки підприємства слід враховувати, на наш погляд, сформульований у вітчизняній літературі «закон збалансованості фінансової системи» [99]. Основними його положеннями, які мають пряме відношення до забезпечення належного рівня ФБП, є наступні:

1) кожна фінансова система є максимально стійкою за умови дотримання рівноваги між внутрішніми та зовнішніми фінансовими збуреннями, що може також обумовлювати її динамічний розвиток (це стан належного рівня фінансової безпеки – К.Г.);

2) початково фінансова система є збалансованою та залишається такою до моменту впливу на неї будь-яких внутрішніх та зовнішніх збурень (це також належний рівень фінансової безпеки – К.Г.);

3) при появі впливу на фінансову систему, яка перебуває у стані рівноваги, конкретного збурення, що порушує рівноважний фінансовий стан, рівновага прагне зміститися у напрямку послаблення зовнішнього збурення, стимулюючи цим фінансові процеси (рівень фінансової безпеки підприємства знижується – К.Г.);

4) у випадку фіксації стійкого недосягнення рівноважного стану між внутрішніми і зовнішніми збуреннями у фінансовій системі настає етап прояву в ній явища дисбалансу (що веде до небезпечного фінансового стану – К.Г.);

5) динаміка відображення закону збалансованості фінансової системи на довготривалому часовому проміжку в цілому підпорядковується циклічності складних економічних систем.

У формальному виразі закон збалансованості фінансової системи має такий вигляд:

$$\Phi C_{pвз} = \Phi C_{pзз}, \quad (4.2)$$

де $\Phi C_{pвз}$ – рівень внутрішніх збурень фінансової системи; $\Phi C_{pзз}$ – рівень зовнішніх збурень фінансової системи.

З наведеного можна зробити висновок: якщо в процесі здійснення фінансової діяльності на підприємстві дотримуються вимог цього закону, то рівень фінансової безпеки знаходиться на належному рівні.

При розробці конкретних методів оцінки рівня фінансової безпеки підприємства доцільно виходити з таких позицій: по-перше, проводити оперативний аналіз (оцінку) стану фінансової безпеки, для чого застосовувати метод «золотого правила фінансування», метод «оперативного резерву фінансової безпеки» і метод оцінки забезпеченості фінансовими ресурсами випуску і продажу продукції і, по-друге, з метою більш глибокої і змістовної оцінки рівня ФБП задіяти стратегічний аналіз шляхом розрахунку інтегрального показника.

У західній фінансовій науці сформульовано так зване золоте правило фінансування, яке в методологічному плані може застосовуватися для оперативного аналізу стану фінансової безпеки підприємства. Метод «золотого правила фінансування» як один із способів перевірки належного рівня фінансової безпеки підприємства, полягає в наступному: фінансовий капітал має бути залучений на строк, не менший за той, на який капітал заморожується в необоротних та оборотних активах підприємства [167]. На наш погляд, дотримання вимог цього правила забезпечує, як правило, достатній рівень фінансової безпеки підприємства.

При дотриманні «золотого правила фінансування» фінансова безпека забезпечується якщо:

- 1) інвестований капітал в передбачені строки вивільняється в результаті комерційної діяльності;
- 2) наявною є можливість пролонгації строків повернення фінансового капіталу;
- 3) платежі, строк оплати яких настав, можна здійснити за рахунок надходжень від операційної та інвестиційної діяльності.

При використанні «золотого правила фінансування» для оперативної оцінки рівня фінансової безпеки слід враховувати дві умови у вигляді формул, які виражають його зміст:

$$A_{дс} / П_{дс} \leq 1, \quad (4.3)$$

$$A_{кс} / П_{кс} \geq 1, \quad (4.4)$$

де $A_{дс}$ – довгострокові активи; $П_{дс}$ – довгострокові пасиви; $A_{кс}$ – короткострокові активи; $П_{кс}$ – короткострокові пасиви.

Це правило можна застосовувати не тільки при аналізі стану фінансової безпеки підприємства, але й при його плануванні.

Другим методом, який можна застосовувати для оперативного моніторингу стану фінансової безпеки підприємства (щоденного, тижневого, декадного аналізу) є діапазон (оперативний резерв, запас – Safety Margin) фінансової безпеки. Його можна розрахувати за наступною формулою:

$$P_{\phi.б} = (OP_n - OP_{т.бз}) : OP_n, \quad (4.5)$$

де OP_n – прогнозований обсяг продажів; $OP_{т.бз}$ – обсяг продажів, який відповідає точці беззбитковості.

Чим вище цей показник, тим безпечнішим є стан фінансової діяльності підприємства перед негативними загрозами зменшення виручки або збільшення витрат на виробництво і продаж продукції.

У вигляді третього засобу оперативної оцінки рівня фінансової безпеки підприємства можна використовувати метод оцінки забезпеченості фінансовими ресурсами випуску і продажу продукції за наступною формулою:

$$K_{ФБП} = 1 - (П_n - P_{\phi}) / П_n, \quad (4.6)$$

де $K_{ФБП}$ – рівень фінансової безпеки підприємства; $П_n$ – обсяг виробництва і продажу продукції; P_{ϕ} – обсяг необхідних для виробництва і продажу продукції фінансових ресурсів.

Чим ближче до 1 показник ФБП, тим вище рівень фінансової безпеки підприємства. За значення цього показника, вищого за 1, забезпечення такого рівня ФБП буде неефективним.

Що стосується використання стратегічного аналізу, то виходячи з результатів проведеного дослідження існуючих підходів до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства таку оцінку рівня пропонується здійснювати по кожній функціональній складовій фінансової безпеки, а потім експертним шляхом визначати інтегральний показник. До функціональної структури фінансової діяльності і відповідно – фінансової безпеки підприємства – відносяться, як було обґрунтовано вище, наступні: бюджетна, грошово-кредитна, валютна, банківська, інвестиційна, фондова, страхова.

Сукупність показників (індикаторів) фінансової безпеки підприємства, з одного боку, має входити до складу системи показників, які характеризують умовну структуру фінансової безпеки підприємства у складі наведених вище функціональних складових (підсистем). З іншого, індикатори фінансової безпеки підприємства мають бути водночас показниками системи індикаторів, які характеризують стан фінансової діяльності підприємства, тобто входити до її

складу, оскільки відображають певний стан цієї безпеки і повністю базуються на показниках фінансової діяльності.

З системи показників, котрі характеризують стан фінансової діяльності підприємства, слід вибрати ті з них, які відповідають наступним вимогам:

- за можливості алгоритм і формули розрахунку мають бути простими в обчисленні й розумінні. Відповідно до цього значення показників через спеціально побудовані математичні формули мають змінюватися від 0 (відсутність фінансової безпеки) до 1 (найвищий рівень фінансової безпеки);

- повинні бути суттєвими і значимими;

- базуватися на чинній бухгалтерській та статистичній звітності, а якщо є в наявності – то і оперативному (внутрішньосистемному, внутрішньокорпоративному) обліку;

- бути оперативними для відповідного реагування на стан фінансової безпеки;

- характеризувати якісний і кількісний стан фінансової безпеки у статистиці і динаміці;

- повно і комплексно охоплювати всі сторони фінансової діяльності підприємства, адекватно відображати фінансову діяльність підприємства в комплексі;

- характеризувати достатню глибину і широту ретроспективи стану фінансової безпеки на основі постійного моніторингу;

- бути тими з них, які застосовуються в плануванні, обліку і аналізі фінансової діяльності підприємства.

Слід використовувати дві групи показників фінансової безпеки підприємства:

- 1) яка характеризує власно рівень ФБП станом на певний час;

- 2) яка характеризує сукупність чинників, котрі впливають на рівень фінансової безпеки (для аналізу і оцінки рівня впливу факторів на стан ФБП). Ця інформація є рухомою, її склад буде постійно змінюватися в залежності від складу і рівня впливовості виявлених чинників, які чинять дію в аналізованому періоді на стан ФБП.

Ці показники виступають у вигляді абсолютних і відносних величин. Такі індикатори є вхідною інформацією, на якій має базуватися процес стратегічного планування фінансової безпеки.

Окремо слід визначитися з вимогами до інтегрального показника фінансової безпеки підприємства. До таких вимог слід віднести наступні:

- забезпечувати комплексний підхід при проведенні оцінки, спрямованої на отримання узагальненого показника фінансової безпеки;

- до складу інтегрального показника включати часткові показники, які характеризують стан кожної складової ФБП окремо;

- основний зміст інтегральної оцінки має полягати у висновках, отриманих при дослідженні часткових показників, які характеризують стан кожної складової фінансової безпеки;

- необхідно забезпечити порівнянність часткових показників, які використовуються для побудови інтегрального показника, оскільки вони мають різні одиниці виміру.

Виходячи з наведених вимог визначимо показники фінансової безпеки підприємства по її окремих функціональних підсистемах (складових).

1. Рівень безпеки по бюджетній складовій $I_{бж}$ можна оцінити такими показниками: 1) часткою податків і зборів, які сплачуються з прибутку підприємства у сумі прибутку – $K_{п.з}$; 2) часткою бюджетних кредитів (бюджетного фінансування) у сумі оборотних коштів (власних і позикових) – $K_{б.к}$; 3) відношенням кредиторської заборгованості з боку державного бюджету підприємству по податку на додану вартість – $K_{з.б}$.

$$K_{п.з} = (П_p - П_з) : П_p, \quad (4.7)$$

де $П_p$ – прибуток підприємства; $П_з$ – сума сплачених з прибутку податків і зборів. Тоді $(П_p - П_з)$ – це чистий прибуток підприємства. Цей коефіцієнт при зменшенні $П_з$ прямує до 1.

$$K_{б.к} = (ОК - БК) : ОК, \quad (4.8)$$

де $ОК$ – сума оборотних коштів (власних і позикових); $БК$ – величина бюджетних кредитів (бюджетного фінансування). Коефіцієнт $K_{б.к}$ за умови зменшення величини бюджетних кредитів (бюджетного фінансування) прямує до 1.

$$K_{з.б} = (ОК - ЗБ) : ОК, \quad (4.9)$$

де $ЗБ$ – величина кредиторської заборгованості бюджету підприємству по ПДВ. Коефіцієнт $K_{з.б}$ за умови зменшення кредиторської заборгованості бюджету підприємству теж прямує до 1. За умови, якщо $ЗБ$ буде більшою за $ОК$, то коефіцієнт $K_{з.б}$ втрачає економічний сенс і він приймається рівним 1.

Строго математичне виведення загального індикатора $I_{бж}$ через часткові коефіцієнти передбачає врахування їхніх вагових часток а за формулою: $I_{бж} = K_{п.з} \times a_{п.з} + K_{б.к} \times a_{б.к} + K_{з.б} \times a_{з.б}$. Вагові частки кожного з коефіцієнтів можна визначати експертним шляхом з врахуванням їхньої пріоритетності. По результатах встановлення цих коефіцієнтів їхні значення будуть наступними: $a_{п.з} = 0,3$, $a_{б.к} = 0,2$, $a_{з.б} = 0,5$.

2. Рівень безпеки по грошово-кредитній складовій $I_{гк}$ можна оцінювати наступними показниками: 1) часткою короткострокових кредитів (в тому числі в іноземній валюті у перерахунку в національну) у покритті нестачі власних оборотних коштів – $K_{кр}$; 2) наявністю заборгованості заробітної плати працівникам – $K_{з.п}$; 3) співвідношенням кредиторської та дебіторської заборгованості (чиста заборгованість) – $K_{с.к-д}$.

$$K_{кр} = [OK_{п} - (OK_{п} - OK_{кр})] : (OK_{п} - OK_{в}), \quad (4.10)$$

де $OK_{п}$ – потрібність підприємства в оборотних коштах для здійснення операційної діяльності; $OK_{кр}$ – сума узятих короткострокових кредитів для поповнення відсутніх для здійснення операційної діяльності оборотних коштів; $OK_{в}$ – наявність власних оборотних коштів.

$$K_{з.п} = (\Phi_{о.п} - З_{з.п}) : \Phi_{о.п}, \quad (4.11)$$

де $\Phi_{о.п}$ – фонд оплати праці; $З_{з.п}$ – заборгованість по заробітній платі.

$$K_{с.к-д} = [КЗ - (КЗ - ДЗ)] : КЗ, \quad (4.12)$$

де $КЗ$ – обсяг кредиторської заборгованості; $ДЗ$ – обсяг дебіторської заборгованості. Цей індикатор показує рівень непокриття кредиторської заборгованості підприємства дебіторською. Формула має економічний сенс лише за умову $КЗ >$ або $= ДЗ$. При $КЗ < ДЗ$ коефіцієнт $K_{с.к-д}$ приймається рівним 1.

Відповідно до чинної статистичної звітності [форма 1-Б термінова (місячна)] до кредиторської заборгованості відносяться наступні види: 1) за товари, роботи, послуги за чистою реалізаційною вартістю; 2) за вексями; 3) з бюджетом; 4) із внутрішніх розрахунків; 5) зі страхування; 6) з оплати праці; 7) інша кредиторська заборгованість.

До дебіторської заборгованості відносяться такі види заборгованості: 1) за товари, роботи, послуги за чистою реалізаційною вартістю; 2) за векселями; 3) з бюджетом; 4) із внутрішніх розрахунків; 5) інша дебіторська заборгованість. Звітність за вказаною статистичною формою надає можливість просто розраховувати коефіцієнт $K_{с.к-д}$.

Загальний індикатор $I_{ГК}$ визначається через часткові коефіцієнти і передбачає врахування їхніх вагових часток a за формулою:

$$I_{ГК} = K_{кр} \times a_{кр} + K_{з.п} \times a_{з.п} + K_{с.к-д} \times a_{с.к-д}. \quad (4.13)$$

Вагові частки кожного з коефіцієнтів доцільно визначати з врахуванням їхньої пріоритетності експертним шляхом, що дозволяє встановити такі їхні значення: $a_{кр} = 0,35$, $a_{з.п} = 0,25$, $a_{с.к-д} = 0,4$.

3. Рівень безпеки по валютній складовій I_B можна визначати такими показниками: 1) часткою обсягу продажів за рахунок експортно-імпортних операцій у загальному обсязі продажів – K_{e-i} ; 2) співвідношенням кредиторської та дебіторської заборгованості по експортно-імпортних операціях – $K_{к.д.e-i}$.

$$K_{e-i} = \frac{ОП_{e-i}}{ОП}, \quad (4.14)$$

де $ОП_{e-i}$ – обсяг продажів по експортно-імпортних операціях; $ОП$ – загальний обсяг продажів.

$$K_{к.д.e-i} = \frac{[КЗ_{e-i} - (КЗ_{e-i} - ДЗ_{e-i})]}{КЗ_{e-i}}, \quad (4.15)$$

де $КЗ_{e-i}$ – обсяг кредиторської заборгованості по експортно-імпортних операціях; $ДЗ_{e-i}$ – обсяг дебіторської заборгованості по експортно-імпортних операціях. Цей індикатор показує рівень непокриття кредиторської заборгованості підприємства дебіторською. Формула має економічний сенс лише за умову $КЗ_{e-i} >$ або $= ДЗ_{e-i}$. При $КЗ_{e-i} < ДЗ_{e-i}$ коефіцієнт $K_{к.д.e-i}$ приймається рівним 1.

Загальний індикатор I_B визначається через часткові коефіцієнти і передбачає врахування їхніх вагових часток a за формулою: $I_B = K_{e-i} \times a_{e-i} + K_{к.д.e-i} \times a_{к.д.e-i}$. Вагові частки кожного з коефіцієнтів можна визначати експертним шляхом з врахуванням їхньої пріоритетності. В результаті експертної оцінки отримано наступні значення цих коефіцієнтів: $a_{e-i} = 0,6$, $a_{к.д.e-i} = 0,4$.

4. Рівень безпеки по банківській складовій $I_{бн}$ можна визначати співвідношенням обсягів кредитів і депозитів по даному підприємству:

$$I_{\text{бн}} = D_{\text{п}} : K_{\text{р}}, \quad (4.16)$$

де $D_{\text{п}}$ – обсяг внесених підприємством у банк депозитів; $K_{\text{р}}$ – загальний обсяг узятих у банку кредитів (коротко- і довгострокових). Якщо $D_{\text{п}} > K_{\text{р}}$, то значення показника $I_{\text{бн}}$ приймається рівним 1.

5. Рівень безпеки по інвестиційній складовій I_i можна визначити відношенням капітальних вкладень (інвестицій) до обсягу основного капіталу підприємства:

$$I_i = KB : K_o, \quad (4.17)$$

де KB – капітальні вкладення у розвиток підприємства; K_o – основний капітал.

6. Рівень безпеки по фондовій складовій I_{ϕ} доцільно розраховувати за формулою:

$$I_{\phi} = B_a : K_o \times K_a : K_o, \quad (4.18)$$

де B_a – обсяг випущених акцій з метою зростання основного капіталу; K_a – обсяг куплених акцій для зростання основного капіталу.

7. Рівень безпеки по страховій складовій I_c можна визначати такими показниками: 1) часткою застрахованого майна в основному капіталі – $K_{\text{с.м}}$; 2) часткою застрахованого прибутку в загальному прибутку – $K_{\text{с.п}}$; 3) співвідношенням страхових платежів по страхуванню від нещасних випадків і захворювань до фонду оплати праці – $K_{\text{с.н}}$.

$$K_{\text{с.м}} = M_c : K_o, \quad (4.19)$$

де M_c – обсяг застрахованого майна.

$$K_{\text{с.п}} = \Pi_c : \Pi_3, \quad (4.20)$$

де Π_c – обсяг застрахованого прибутку; Π_3 – загальний обсяг прибутку.

$$K_{\text{с.н}} = B_c : \text{ФОП}, \quad (4.21)$$

де B_c – обсяг страхових платежів по нещасних випадках і захворюваннях; ФОП – фонд оплати праці підприємства.

Загальний індикатор I_c визначається через часткові коефіцієнти і передбачає врахування їхніх вагових часток а за формулою:

$$I_c = K_{\text{с.м}} \times a_{\text{с.м}} + K_{\text{с.п}} \times a_{\text{с.п}} + K_{\text{с.н}} \times a_{\text{с.н}}. \quad (4.22)$$

Вагові частки кожного з коефіцієнтів можна визначати з врахуванням їхньої пріоритетності експертним шляхом. По результатах

проведення експертної оцінки вагових коефіцієнтів їхні значення можна прийняти такими: $a_{с.м} = 0,3$, $a_{с.п} = 0,5$, $a_{с.н} = 0,2$.

Тоді інтегральний показник фінансової безпеки підприємства можна розраховувати за наступною формулою:

$$I_{фбп} = I_{бж} \times b_{бж} + I_{гк} \times b_{гк} + I_{в} \times b_{в} + I_{бн} \times b_{бн} + I_{і} \times b_{і} + I_{ф} \times b_{ф} + I_{с} \times b_{с}, \quad (4.23)$$

де $b_{бж}$, $b_{гк}$, $b_{в}$, $b_{бн}$, $b_{і}$, $b_{ф}$, $b_{с}$ – вагові коефіцієнти відповідно бюджетної, грошово-кредитної, валютної, банківської, інвестиційної, фондової і страхової складових фінансової безпеки підприємства. Їхня сума має дорівнювати 1. Після визначення значень коефіцієнтів експертним шляхом вони можуть дорівнювати: $b_{бж} = 0,1$, $b_{гк} = 0,25$, $b_{в} = 0,1$, $b_{бн} = 0,15$, $b_{і} = 0,2$, $b_{ф} = 0,1$, $b_{с} = 0,1$.

На конкретних підприємствах у той чи інший час можуть бути «включені» до фінансової діяльності не всі наведені вище функціональні підсистеми (складові) або їхні частки. У такому разі індикатор по цій складовій або її частці буде дорівнювати 0. При цьому, чим менше підсистем «приймає участь» у складі фінансової безпеки, тим нижче буде її рівень. Так, за наявності у складі фінансової діяльності підприємства лише двох складових, наприклад, бюджетної і грошово-кредитної, вагові коефіцієнти, які приймають участь у формуванні інтегрального показника ФБП, залишаються такими ж, а саме, 0,1 і 0,25. Зі збільшенням кількості складових до 7 рівень фінансової безпеки стане максимальним. Апробацію запропонованих формул розрахунків часткових та інтегрального показників фінансової безпеки проведено на прикладі двох підприємств: ТОВ «Злагода» і приватного підприємства «Мрія» (м. Київ).

Для проведення стратегічного аналізу рівня фінансової безпеки підприємства пропонується наступний алгоритм проведення оцінки (аналізу) рівня ФБП, який відрізняється комплексним підходом:

I етап – оцінка реалізації основних фінансових інтересів підприємства (зростання ринкової вартості підприємства, максимізація прибутку, забезпечення інвестиціями, оборотним і основним капіталом, оптимізація відрахувань до бюджету);

II етап – оцінка рівня фінансової безпеки по її окремих складових (бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної, інвестиційної, фондової, страхової);

III етап – визначення інтегрального показника фінансової безпеки підприємства;

IV етап – аналіз ефективності реалізації запланованих заходів щодо забезпечення ФБП.

На рис. 4.1 наведено комплексну модель стратегічного аналізу рівня фінансової безпеки підприємства.

Рис. 4.1. Алгоритм стратегічного аналізу (оцінки) рівня фінансової безпеки підприємства

До цього необхідно зробити деякі зауваження. Методи аналізу реалізації фінансових інтересів підприємства у складі наведених цілей відомі в літературі, наприклад [34], тому їх можна не приводити в роботі. Аналіз ефективності реалізації запланованих заходів щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства нічим не відрізняється від широко використовуваних методів оцінки будь-яких управлінських заходів. Їх теж недоцільно наводити в монографії.

4.4. Удосконалення стратегічного управління фінансовою безпекою підприємства

Проведений вище аналіз форм і методів забезпечення фінансової безпеки підприємства надає можливість розробити основи удосконалення механізму стратегічного управління ФБП. До складу стратегічного управління ФБП в роботі включено його основні наступні елементи: стратегічний аналіз, стратегічне планування, контролінг, бюджетування і аудит.

Стратегічний аналіз. Під стратегічним аналізом системи фінансової безпеки підприємства розуміють «процес вивчення впливу чинників внутрішнього і зовнішнього середовища на її результативність з метою виявлення особливостей і можливих напрямків її розвитку в перспективному періоді» [34]. Підґрунтям для проведення стратегічного аналізу є вивчення впливу на фінансову діяльність підприємства загроз, окремих чинників і умов середовища, у якому воно функціонує, включаючи його внутрішню і зовнішню складові, а також виявлення ризиків фінансової діяльності по її окремих напрямках та оцінка їхнього впливу на рівень фінансової безпеки підприємства.

Необхідність використання стратегічного аналізу в процесі здійснення управління фінансовою безпекою підприємства викликається наступними причинами, а саме потребами:

- реалізації ефективного менеджменту стосовно фінансової безпеки як важливого етапу стратегічного менеджменту;
- розробки стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства;
- виявлення можливих ризиків і загроз фінансовій безпеці на рівні підприємства;
- визначення чинників (позитивних і негативних), які впливатимуть на рівень ФБП;
- виявлення внутрішніх ресурсів (резервів) і можливостей забезпечення фінансової безпеки;
- своєчасного реагування на зміни у фінансовому зовнішньому і внутрішньому середовищі підприємства;
- оцінки привабливості підприємства з точки зору зовнішнього інвестора і визначення стратегічної позиції підприємства у національних, галузевих, регіональних та інших рейтингах.

До стратегічного аналізу фінансової безпеки підприємства слід застосовувати наступні принципи:

- системний підхід, котрий забезпечуватиме розгляд механізму управління фінансовою безпекою як складної системи, яка функціонує у фінансовому внутрішньому і зовнішньому середовищі підприємства і сама включає певні підсистеми;

- цілеспрямованість, яка дозволяє виокремити межі об'єкту аналізу і забезпечити адресність і конкретність зроблених по результатам аналізу висновків;

- комплексний підхід до аналізу всіх складових механізму управління фінансовою безпекою підприємства;

- об'єктивність, яка досягається за рахунок застосування відповідних методів аналізу, вибору критеріїв, котрі характеризують об'єкт дослідження;

- кваліфікованість персоналу, тобто його глибока обізнаність в самих методах аналізу і їхньому застосуванні при проведенні стратегічного аналізу фінансової безпеки;

- своєчасність, який означає, що час і тривалість проведення аналізу мають сприяти прийняттю стратегічних управлінських рішень щодо забезпечення фінансової безпеки у необхідний момент;

- динамічність і порівнянність, тобто оцінка показників рівня фінансової безпеки у динаміці на конкретному підприємстві, а також порівняння з аналогічними показниками конкурентів.

Вище нами було вже розглянуто і запропоновано основні підходи до використання методів стратегічного аналізу до визначення ризиків і загроз фінансовій безпеці на рівні підприємства, нейтралізація яких є основним змістом управління ФБП. До таких основних методів стратегічного аналізу віднесено: SWOT-аналіз, PEST-аналіз, SNW-аналіз, аналіз розробки сценаріїв подій.

Важливою складовою стратегічного аналізу фінансової безпеки є визначення якісної і кількісної залежності між рівнем ризиків, які впливають на фінансову діяльність підприємства, і рівнем його фінансової безпеки. Для цього запропонуємо наступну модель (табл. 4.2).

Ще однією складовою стратегічного аналізу фінансової безпеки підприємства має бути проведення функціонального аналізу ефективності здійснення заходів щодо забезпечення ФБП. Наведемо алгоритм проведення функціонального аналізу заходів щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства:

- 1) якісна і кількісна оцінка виявлених негативних впливів по кожній функціональній складовій фінансової безпеки підприємства;

- 2) оцінка вартості запропонованих заходів щодо забезпечення ФБП і джерел їхнього фінансування;
- 3) встановлення відповідальних за реалізацію розроблених заходів щодо забезпечення фінансової безпеки на підприємстві;
- 4) оцінка планової ефективності запропонованих заходів щодо забезпечення належного рівня ФБП;
- 5) аналіз повноти і своєчасності реалізації запропонованих заходів;
- 6) оцінка ефективності заходів, які реалізовано в процесі управління фінансовою безпекою підприємства;
- 7) виявлення причин низької ефективності реалізованих заходів і відповідальних за це.

Таблиця 4.2. Модель оцінки впливу ризиків на рівень фінансової безпеки підприємства

Зони ризику	Безризикова зона	Зона мінімального ризику	Зона підвищеного ризику	Зона критичного ризику	Зона неприпустимого ризику
Величина збитків від ризиків	Повна відсутність втрат	Втрата частки прибутку	Втрата чистого прибутку	Втрата валового прибутку	Втрата виручку від реалізації продукції
Рівень фінансової безпеки	Високий рівень	Нормальний рівень	Низький рівень	Критично низький рівень	Відсутність фінансової безпеки

Стратегічне планування. Моделлю стратегічного планування фінансової безпеки підприємства виступає інформаційне відображення синтезованої системи управління ФБП. Така модель, по-перше, носить описувальний (описувальний) характер, по-друге, має охоплювати, як правило, основні процеси функціонування системи управління ФБП.

Засади стратегічного планування достатньо розроблені і в зарубіжній, і у вітчизняній науці [33; 36; 42; 46; 87; 101; 102; 104; 106; 113; 115; 127; 149; 152; 155; 176–178; 187; 193; 201]. Однак кожен об'єкт стратегічного планування має свої особливості, які відображаються і на його основах та їхньому застосуванні. Так, по відношенню до стратегічного планування фінансової діяльності воно містить три взаємопов'язані завдання: 1) постановка цілей та вироблення місії підприємства; 2) оцінка і аналіз зовнішнього середовища або визначення стратегічного стану підприємства за окремими чинниками; 3) подання місії у вигляді довгострокових та коротко-

строкових задач, визначення стратегії досягнення поставлених цілей та побудова фінансового плану [115]. І.О. Бланк визначає стратегію забезпечення фінансової безпеки підприємства як «один з видів функціональної стратегії підприємства, який забезпечує захист його фінансових інтересів від різних загроз шляхом формування довгострокових цілей цього захисту, вибору найбільш ефективних шляхів їх досягнення, адекватного корегування напрямків і форм захисту при зміні чинників і умов фінансового середовища його функціонування» [34].

Розберемося відносно засад стратегічного планування нашого об'єкту, тобто фінансової безпеки підприємства. Результатом стратегічного планування є стратегічний план (стратегія забезпечення ФБП) забезпечення фінансової безпеки підприємства. Така стратегія повинна відповідати як фінансовій стратегії, так і загальній стратегії підприємства, відповідати їхнім цілям та завданням. Стратегію забезпечення ФБП слід розглядати як модель, яка необхідна для досягнення певних цілей у рамках корпоративної і фінансової стратегії шляхом координації, розподілу та використання фінансових ресурсів підприємства з метою забезпечення належного рівня ФБП.

Формування стратегії надає можливість моделювати ситуацію із забезпеченням фінансової безпеки на підприємстві, на основі стратегічного аналізу його внутрішніх можливостей і нівелювання внутрішніх і зовнішніх загроз визначати шляхи досягнення намічених цілей, виявляти необхідність певних змін та розробляти заходи та інструменти впливу на ситуацію із забезпеченням ФБП, яка склалася на підприємстві. У цьому документі задаються складова (частка) корпоративної місії і цілі підприємства, що стосуються фінансової безпеки, результати аналізу внутрішнього і зовнішнього фінансового середовища, якісні і кількісні параметри використання фінансових ресурсів, які задовольняють вимогам забезпечення належного рівня фінансової безпеки, відповідальні за реалізацію намічених заходів, обсяг і джерела фінансових ресурсів (бюджет), потрібних для забезпечення ФБП (рис. 4.2).

Хоча алгоритм розробки фінансової стратегії добре відомий (наприклад, [34; 115]), але по відношенню до фінансової безпеки підприємства він має певні особливості. З урахуванням таких особливостей розглянемо алгоритм формування стратегії забезпечення ФБП.

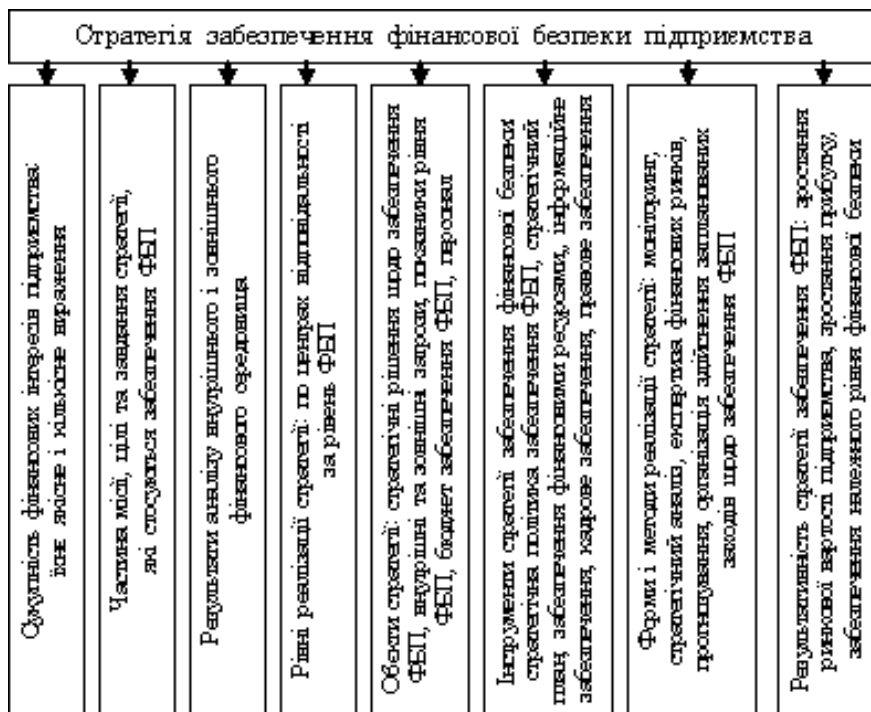

Рис. 4.2. Модель стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства

1. *Визначення періоду, на який має розроблятися стратегія забезпечення ФБП.* Стратегія у нашому випадку – це стратегічний план забезпечення фінансової безпеки підприємства на певний майбутній період. Основною підставою для розробки стратегії забезпечення ФБП є сукупність фінансових інтересів підприємства, кожний з яких має свій період здійснення. Виходячи з цього, важливим кроком є правильне визначення періоду, на який на підприємстві слід розробляти стратегію забезпечення ФБП. Оптимальним можна визнати строк 1–3 роки. Якщо менше року, то це вже буде не стратегія, а оперативний план, якщо більше 3 років, то таке передбачення рівня фінансової безпеки буде неточним з-за можливості різких змін кон'юнктури фінансових ринків у перехідній економіці як у країні, так і на світових ринках.

2. *Стратегічний аналіз стану фінансової безпеки підприємства.* Він включає: виявлення внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій

безпеці, визначення причин, які призвели до того чи іншого рівня ФБП, оцінку ефективності попередніх заходів щодо забезпечення фінансової безпеки в минулому періоді. Вище розглядалися методи стратегічного аналізу.

3. *Конкретизація, виходячи з фінансових інтересів підприємства, стратегічних цілей забезпечення фінансової безпеки.* Стратегічні цілі забезпечення фінансової безпеки підприємства представляють собою описані у формалізованому вигляді бажані параметри її кінцевої стратегічної позиції, які дозволяють направляти систему заходів щодо захисту фінансових інтересів і оцінювати їхні результати [34]. Вже визначався основний фінансовий інтерес підприємства (зростання його ринкової вартості) й інші фінансові інтереси. На цьому етапі йдеться про визначення їхніх конкретних значень, а також значень показників стану фінансової безпеки на період дії стратегії. На 1-й рік визначаються планові значення показників рівня ФБП, на інший період – їхні прогностні значення, здійснюється їхня синхронізація у часі та строк досягнення запланованих значень показників.

4. *Розробка стратегічної політики забезпечення фінансової безпеки підприємства.* Стратегічна політика характеризує сукупність основних принципів здійснення діяльності із забезпечення фінансової безпеки підприємства, визначених його місією (тією її часткою, що стосується фінансової безпеки), загальною стратегічною політикою розвитку і фінансовим менталітетом його основних власників і топ-менеджерів. На підставі обраних принципів, а також визначених фінансових інтересів і показників рівня фінансової безпеки підприємства та з метою досягнення їх запланованих значень розробляється стратегічна політика забезпечення запланованого рівня ФБП. Доцільно таку політику формувати по функціональних складових фінансової безпеки: бюджетній, грошово-кредитній, банківській, валютній, інвестиційній, фондовій, страховій. По всіх складових визначаються фінансові інструменти, якими слід користуватися при забезпеченні фінансової безпеки, а також обсяг їхнього застосування при цьому.

5. *Вироблення сукупності заходів щодо забезпечення фінансової безпеки.* До таких заходів можуть відноситися організаційно-економічні, правові, технічні, фінансові, кадрові, інформаційні тощо. Головне, щоб усі вони були спрямовані на забезпечення фінансової безпеки підприємства. Встановлюються відповідальні працівники

за реалізацію заходів, а також система стимулювання їхньої ефективної роботи.

6. *Оцінка ефективності сформованої стратегії.* На цьому, заключному, етапі здійснюється якісна і кількісна оцінка виробленої стратегії забезпечення фінансової безпеки і всіх її складових. В основному оцінка має носити фінансовий характер, тобто визначаються фінансові результати реалізації стратегії. Оцінюються й інші наслідки реалізації стратегії: організаційні, зміни у конкурентній позиції підприємства на фінансових ринках, рівень матеріального задоволення працівників тощо.

Контролінг. Розглянемо більш детально особливості і засади застосування контролінгу для управління фінансовою безпекою підприємства. У цілому переважна більшість авторів, у тому числі зарубіжних [34; 42; 93; 109; 174; 192; 218; 222], вважає контролінг новим явищем в теорії і практиці управління, яке виникло на стику економічного аналізу, планування, управлінського обліку і менеджменту.

В основі застосування контролінгу до процесу забезпечення фінансової безпеки підприємства лежить концепція системного поєднання функцій контролю, планування, зворотного зв'язку та інформаційного забезпечення. На підставі цього будемо вважати контролінг фінансової безпеки підприємства самоорганізованою системою, яка забезпечує інтеграцію, організацію і координацію всіх фаз управління фінансовою безпекою підприємства. По відношенню до ФБП структура системи контролінгу може бути такою, як наведено у табл. 4.3.

Таблиця 4.3. Структура системи контролінгу фінансової безпеки підприємства

Планування	Інформаційне забезпечення	Контроль	Зворотний зв'язок
Планування фінансової безпеки підприємства.	Бухгалтерські звіти	Внутрішня система контролю.	Виявлення відхилень від плану ФБП.
Бюджетування ФБП.	Спеціальні обстеження	Внутрішній аудит.	Встановлення відповідалності за відхилення.
Розробка заходів щодо забезпечення ФБП.	Індекси і показники.	Внутрішня ревізія.	Розробка заходів щодо ліквідації відхилень.
Корегування плану ФБП по результатам зворотного зв'язку.	Підготовка аналітичної інформації щодо стану ФБП.		

Як одна з концепцій управління контролінг по відношенню до забезпечення фінансової безпеки, на наш погляд, ґрунтується на деяких положеннях, а саме:

1. Як визначалося вище, підприємство є складною відкритою соціально-економічною і технічною системою, яка має місію і цілі (інтереси). Для забезпечення довгострокового функціонування підприємства необхідним є підтримання його фінансової безпеки на належному рівні. Тому в процесі стратегічного управління ФБП ця мета трансформується в задачу постійного зростання ринкової вартості підприємства.

2. В процесі здійснення контролінгу фінансової безпеки управління нею слід розглядати як взаємопов'язану систему планування, інформаційного забезпечення, контролю і зворотного зв'язку. Цей складний процес реалізується пофазно: аналіз стану ФБП і постановка проблеми захисту фінансової безпеки, оцінка ситуації, що склалася, розробка управлінських рішень щодо забезпечення ФБП, пошук альтернатив, реалізація рішень, контроль із застосуванням зворотного зв'язку. За допомогою контролінгу забезпечується інтеграція і координація цих фаз.

3. Контролінг виступає інтегруючою і координуючою системою забезпечення ФБП. Він не підмінює управління фінансовою безпекою, а переводить його на якісно інший рівень.

4. Контролінг виконує функцію підтримки процесу управління фінансовою безпекою підприємства.

Таким чином контролінг фінансової безпеки підприємства виступає методологією управління, в якій поєднуються організаційні, економіко-математичні та інформаційні моделі, що забезпечує ефективне управління фінансовою безпекою. Хоча контролінг теж є однією з моделей управління, але він має певні особливості у змісті функцій, які йому притаманні. Визначимо відмінності у змісті функцій управління і контролінгу фінансової безпеки підприємства (табл. 4.4).

Врахування наведених особливостей змісту функцій контролінгу дозволить більш ефективно забезпечувати належний рівень фінансової безпеки підприємства.

Використання засад контролінгу в забезпеченні фінансової безпеки підприємства підвищує оперативність та ефективність управління цим процесом завдяки можливості застосовувати різні методи управління.

Виконання функцій контролінгу слід покладати на фахівців-контролерів. До їхніх основних задач стосовно забезпечення фінансової безпеки доцільно віднести наступні:

- моніторинг реалізації заходів щодо забезпечення фінансової безпеки;
- моніторинг показників запланованого рівня ФБП;
- вимір розмірів відхилення фактичного рівня ФБП від запланованого;
- діагностування загроз фінансовій безпеці, виявлення потенційних негативних чинників, що можуть впливати на фінансову безпеку;
- оперативне розроблення управлінських рішень щодо повернення рівня фінансової безпеки до запланованого значення;
- корегування за необхідності окремих показників ФБП і заходів щодо забезпечення належного рівня фінансової безпеки у залежності від стану зовнішнього фінансового середовища і наявності загроз;
- аналіз виконання бюджету забезпечення фінансової безпеки і за необхідності – відповідне його коригування.

Таблиця 4.4. Відмінності змісту функцій управління і контролінгу фінансової безпеки підприємства

Функції	Управління ФБП	Контролінгу ФБП
Облік	Облік значень показників ФБП	Облік значень показників ФБП з врахуванням результатів зворотного зв'язку
Аналіз	Аналіз рівня ФБП, виявлення негативних чинників (загроз) та причин їхньої дії	Забезпечення первинною інформацією щодо значень показників ФБП. Аналіз значень показників ФБП та чинників, які забезпечують їхній рівень
Планування	Використання математичних моделей для планування значень показників ФБП	Застосування математичних моделей для покращення показників ефективності прийнятих рішень щодо забезпечення належного рівня ФБП
Регулювання	Реалізація запланованих показників ФБП	Внесення змін в показники ФБП на основі дії зворотного зв'язку і організація їх виконання
Контроль	Контроль виконання запланованих показників ФБП	Контроль реалізації запропонованих рішень щодо забезпечення ФБП з використанням зворотного зв'язку

Для побудови системи контролінгу фінансової безпеки підприємства необхідно зробити наступні кроки:

1. Чітко визначити об'єкт контролінгу – фінансову безпеку і його межі, а саме, реалізація заходів щодо забезпечення ФБП, виконання показників фінансової безпеки, виявлення наявних і потенційних загроз.

2. На основі визначення об'єкту контролінгу розробити концепцію побудови системи контролінгу фінансової безпеки підприємства, в якій відобразити мету, принципи побудови, функції, завдання, сукупність контрольованих показників ФБП, організаційну структуру, персонал контролерів, їхню відповідальність, підсистему моніторингу, ланку зворотного зв'язку. Зрозуміло, що метою функціонування системи контролінгу є забезпечення фінансової безпеки підприємства на належному рівні.

3. Встановити перелік конкретних функцій і завдань, які полягають на систему контролінгу. Це слід зробити, виходячи з концепції побудови системи контролінгу фінансової безпеки підприємства.

4. Визначити сукупність контрольованих показників фінансової безпеки і встановити в ній пріоритети. До пріоритетів 1-го рівня включити найважливіші показники, до 2-го рівня – менш важливі тощо. Це надасть можливість полегшити визначення причин відхилення фактичних величин показників ФБП від запланованих значень.

5. Підібрати персонал контролерів і встановити їхні завдання і відповідальність за результативність роботи щодо забезпечення фінансової безпеки, у тому числі – матеріальну.

6. Побудувати підсистему моніторингу фінансової безпеки, яка є в системі контролінгу основною і найактивнішою. Ця підсистема являє собою механізм постійного спостереження за контрольованими показниками ФБП, реалізацією заходів щодо забезпечення фінансової безпеки і виявленням загроз. Здійснення моніторингу фінансової безпеки слід покласти на контролерів.

Бюджетування. У загальному плані бюджетування в науковій літературі розглядають як управлінську технологію, яка передбачає формування бюджетів для обраних об'єктів та їх використання з метою забезпечення оптимальної структури та співвідношення доходів і витрат, надходжень і видатків, активів і пасивів організації чи її ланок для досягнення встановлених цілей з урахуванням впливу середовища функціонування [33; 36; 87; 92; 93; 104; 106; 167; 174; 176–178]. Ключовими моментами бюджетування є координація витрат в часі, адресність (розподіл по центрах витрат) і кількісна оцінка витрат. По відношенню до нашого об'єкта дослідження слід уточнити сутність і зміст бюджетування. На наш погляд, бюджетування – це управлінська технологія, яка передбачає розробку бюджетів в цілому по підприємству і окремих структурних одиницях, і застосування якої забезпечуватиме належний рівень фінансової безпеки підприємства.

Теорією і практикою вироблено принципи бюджетування, до яких відносять наступні:

- представлення бюджету у письмовій формі;
- забезпечення реальності бюджету;
- ведення бюджету;

- управління певним процесом за допомогою бюджету [106]. Ці принципи придатні і по відношенню до процесу забезпечення фінансової безпеки. Тільки можна додати до них ще застосування моніторингу бюджету в процесі його виконання.

Результатом бюджетування забезпечення фінансової безпеки є фінансовий план (бюджет), в якому визначено необхідний для цього обсяг фінансових ресурсів на реалізацію намічених заходів (управлінських рішень) щодо забезпечення ФБП, а також джерела їхнього надходження. Слід розробляти в межах стратегічного плану забезпечення ФБП два види бюджету: 1-й – на поточний рік (виділяється у складі стратегічного бюджету), 2-й – сам стратегічний бюджет на весь період дії стратегічного плану, який носить прогностичний характер.

Процес підготовки бюджету забезпечення фінансової безпеки має включати чотири етапи:

- 1) складання бюджету планового періоду (по всіх заходах щодо забезпечення ФБП разом і окремо по кожному заходу);
- 2) виконання бюджету в цілому по підприємству і окремих структурних одиницях;
- 3) контроль виконання бюджету з використанням моніторингу;
- 4) аналіз виконання бюджету по закінченню планового періоду.

Кожний з цих етапів є логічним продовженням і додатком до попереднього, а аналіз виконання бюджету планового року фактично трансформується в початок підготовки бюджету наступного року. На початку планового періоду бюджет представляє собою фінансовий план, який формалізує очікування керівництва підприємства відносно обсягів витрат на забезпечення фінансової безпеки. По закінченні планового періоду бюджет відіграє роль вимірника, який дозволяє керівництву підприємства управляти витратами на забезпечення ФБП по відхиленнях, тобто порівнювати отримані результати із запланованими величинами і корегувати подальший процес управління фінансовою безпекою.

Аудит. Класичним визначенням аудиту, яке запропоновано Комітетом з основних концепцій аудиту Американської асоціації бухгалтерів (AAA), є таке: аудит – це систематичний процес об'єктив-

ного збору і оцінки свідчень про економічні дії і події з метою встановлення ступеня відповідності цих тверджень встановленим критеріям, надання результатів перевірки зацікавленим користувачам [13; 65]. Застосування аудиту до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства має свої особливості.

Аудит фінансової безпеки підприємства – це спеціалізований вид аудиту, який має базуватися на загальному його визначенні. Під аудитом фінансової безпеки підприємства слід розуміти комплексну, систематичну, незалежну і періодичну перевірку стану зовнішнього і внутрішнього фінансового середовища, правильності визначення і реалізації фінансових інтересів, цілей, стратегії забезпечення ФБП по підприємству в цілому і по її окремих функціональних складових. Метою аудиту ФБП є оцінка правильності і своєчасності визначення загроз фінансовій безпеці, існуючих ризиків здійснення фінансової діяльності, чинників, що призвели до певного стану фінансової безпеки, можливостей підприємства щодо утримання фінансової безпеки на належному рівні, а також розроблення заходів щодо забезпечення ФБП. Такий аудит спроможний проводити цілеспрямоване управлінське консультування з метою виявлення втрачених вигод від недостатнього рівня фінансової безпеки на підприємстві і розроблення адекватної стратегії забезпечення фінансової безпеки.

Розглянемо основні принципи здійснення аудиту стану фінансової безпеки підприємства.

Комплексність. Аудит повинен охоплювати всі функціональні складові фінансової діяльності підприємства і відповідно – фінансової безпеки і не може обмежуватися аналізом лише окремих критичних моментів. Відповідно до фінансової безпеки він має бути цілісною системою управлінського аналізу і консультування. Аудит фінансової безпеки повинен включати упорядковану послідовність діагностичних кроків, які охоплюють всі складові зовнішнього фінансового середовища підприємства, внутрішню систему управління ФБП, її окремі функціональні складові, правильність розробки заходів щодо забезпечення фінансової безпеки та оцінку їх ефективності.

Систематичність і періодичність. Аудит фінансової безпеки має проводитися систематично, за попередньо розробленим планом його проведення, через певний проміжок часу. Проведення аудиту можливо також і по результатах оперативної (щотижневої, місячної, квартальної) оцінки рівня фінансової безпеки, коли він починає

зменшуватися і підприємство таким чином зіштовхнулося з певними проблемами.

Незалежність. Аудит фінансової безпеки може бути реалізований у такі способи: самоаудит (власними силами контролерів даного підприємства), силами самого підприємства – аудит з боку спеціалізованого аудиторського підрозділу або аудит спеціально створеною групою, аудит з боку вищестоящої організації (якщо така є), зовнішній аудит. Найбільший ефект дає проведення аудиту силами незалежної аудиторської або консалтингової фірми. При цьому досягаються об'єктивність, незалежність, задіюється професійний досвід роботи.

Чітке визначення критеріїв і показників, на ґрунті яких здійснюється оцінка стану фінансової безпеки підприємства. При цьому доцільно, по-перше, оцінити правильність визначення критеріїв оцінки рівня фінансової безпеки та її показників, а також порогових значень, прийнятих на конкретному підприємстві, по-друге, обрати більш ефективні критерії і показники такої оцінки.

Активна участь керівництва і персоналу підприємства у проведенні аудиту. Зрозуміло, якщо керівництво і персонал, який замається питаннями забезпечення фінансової безпеки, не сприятимуть аудиту, то його результати будуть мінімальними.

Наявність чітко структурованої процедури проведення аудиту. Встановлення на підприємстві такої процедури має суттєве значення для забезпечення результативності проведення аудиту фінансової безпеки.

Активна реалізація запропонованих аудиторами заходів. Це є основною метою проведення аудиту і відповідно – забезпечення за рахунок цього фінансової безпеки підприємства.

Структуру аудиту фінансової безпеки підприємства наведено на рис. 4.3.

Доцільно визначити алгоритм проведення аудиторської перевірки стану фінансової безпеки підприємства:

1. Збирання (або оновлення) інформації щодо стану фінансової безпеки. При цьому слід визначити відповідні чинники ризику і загрози фінансовій безпеці, вивчити характерні особливості структури внутрішнього контролю підприємства, де має проводитися аудит.

2. Планування аудиту. На цьому етапі необхідно скласти судження про суттєвість виявлених ризиків фінансової діяльності і загроз фінансовій безпеці та оцінити їхній рівень, перевірити ефективність

політики (стратегії) забезпечення фінансової безпеки і існуючої системи контролю.

Рис. 4.3. Структура аудиту фінансової безпеки підприємства

3. Здійснення аудиту. Збирання й оцінювання доказів для підтвердження правильності даних, які містяться в результатах оцінки рівня фінансової безпеки, проведених силами самого підприємства. Перегляд стратегії забезпечення фінансової безпеки в разі необхідності.

4. Представлення аудиторського звіту. Складання аудиторського висновку про стан фінансової безпеки і розробка пропозицій щодо його покращання. Надання цього висновку керівництву підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Цивільний кодекс України. – Х.: Одісей, 2003.
2. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7.12.2000 №2121-III (в редакції від 27.03.2001) // zakon1.rada.gov.ua.
3. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 №2343-XII (в редакції від 28.02.2002) // zakon1.rada.gov.ua.
4. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 №679-XIV (в редакції від 27.02.2004) // zakon1.rada.gov.ua.
5. Про обіг векселів в Україні: Закон України від 05.04.2001 №2374-ІП // zakon1.rada.gov.ua.
6. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 №964-IV (із змінами, внесеними згідно із Законом №3200-IV від 15.12.2005) // zakon1.rada.gov.ua.
7. Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 31.10.2008 №639-VI // zakon1.rada.gov.ua.
8. Питання Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку: Указ Президента України від 19.05.1999 №523/99 (із змінами, внесеними згідно з Указом Президента України від 21.02.2000 №271/2000) // zakon1.rada.gov.ua.
9. Питання Державної митної служби: Указ Президента України від 24.08.2000 №1022/2000 // zakon1.rada.gov.ua.
10. Положення про Міністерство фінансів України: Указ Президента України від 26.08.1999 №1081/99 // zakon1.rada.gov.ua.
11. Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 15.12.1999 №1573/99 // zakon1.rada.gov.ua.
12. *Абалкин Л.* Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. – 1994 – №12.
13. *Адамс Р.* Основы аудита / Пер. с англ.; Под ред. Я.В. Соколова. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1995. – 398 с.
14. *Акерлоф Дж.А.* Поведенческая макроэкономика и макроэкономическое поведение: Нобелевская лекция 8 декабря 2001 года // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: В 5 т. / Сопред. научно-ред. совета Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов. – Т. 5: Всемирное признание: Лекции нобелевских лауреатов: В 2 кн. / Отв. ред. Г.Г. Фетисов. – Кн. 2. – М.: Мысль, 2005. – С. 444–483.
15. *Акофф Р.* Планирование будущего корпорации. – М.: Прогресс, 1985.

16. *Александров В.В., Задорожный Г.В., Юрченко О.Е.* Финансово-кредитная система как фактор экономической безопасности транзитивного общества. – Харьков: Харьковский национальный ун-т им. В.Н. Каразина, 2002. – 235 с.

17. *Андрощук Г.А., Крайнев П.П.* Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны. – Монография. – К.: Ин Юре, 2000. – 400 с.

18. *Апатова Н.* Методологические основы исследования информационной экономики // Экономика Украины.– 2005.– №7. – С. 58– 64.

19. *Ареф'єва О.В.* Реструктуризація системи управління фінансовими ресурсами підприємства // Актуальні проблеми економіки.– 2001.– №11–12. – С. 17–26.

20. *Ареф'єва О.В., Кузенко Т.Б.* Планивання економічної безпеки підприємств. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 170 с.

21. *Архипов А., Городецкий А., Михайлов Б.* Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения // Вопросы экономики.– 1994.– №12.

22. *Афанасьев В.Г.* Системность и общество. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с.

23. *Ашуев А.М.* Бенчмаркінг та фінансово-інвестиційна діяльність підприємства // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наук. праць. – Т. 9. – Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС, 2004. – С. 295–300.

24. *Ашуев А.М.* Бенчмаркінг як інструмент антикризового управління підприємством // Актуальні проблеми економіки.– 2003.– №4. – С. 46–47.

25. *Ашуев А.М.* Інформаційні технології в операційному бенчмаркінгу // Актуальні проблеми економіки.– 2003.– №9. – С. 5–10.

26. *Базиліук А.В., Коваленко С.О.* Тіньова економіка в Україні. – К.: НДЕІ Мінекономіки України, 1998.

27. *Барановський О.І.* Фінансова безпека: монографія. Інститут економічного прогнозування. – К.: Фенікс, 1999.

28. *Белінська Я.В.* Теоретичні засади аналізу валютних ризиків // Актуальні проблеми економіки.– 2002.– №10. – С. 34–40.

29. *Бендигов М.* Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития // Менеджмент в России и за рубежом.– 2000.– №2. – С. 17–29.

30. *Бернар Ив., Колли Ж.-Кл.* Толковый экономический и финансовый словарь // biblioteka.net.ru.

31. *Бешелев С.Д., Гурвич Ф.Г.* Математико-статистические методы экспертных оценок // www.franko.lviv.ua/library/conf_040696.htm.

32. Білорус О. Глобалізація і національна стратегія України // www.skobar.ru.

33. Бланк И.А. Концептуальные основы финансового менеджмента. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2003. – 448 с.

34. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.

35. Бланк И.А. Управление финансовой стабилизацией предприятия. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2003. – 496 с.

36. Бовтік А. Бізнес-план як інструмент стратегічного управління // Круглий стіл.– 2004.– №3. – С. 9–14.

37. Брегін Н.А., Брітченко І.Г. Механізм оцінки й управління фінансовими ризиками підприємств: Монографія. – Донецьк: ДонДУЕТ ім. М. Туган-Барановського, 2004. – 172 с.

38. Бритченко И.Г. Банковское рыноведение: Учеб. пособие / Под ред. проф. М.И. Белявцева. – Донецк: ДонГУЭТ, 2004. – 547 с.

39. Бурцев В.В. Факторы финансовой безопасности России // Менеджмент в России и за рубежом.– 2001.– №1.

40. Бухвальд Е., Гловацкая Н., Лазуренко С. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели // Вопросы экономики.– 1994.– №12.

41. Варналій З. Проблеми і шляхи забезпечення економічної безпеки України // Економіка і управління.– 2001.– №1. – С. 18–29.

42. Василенко В.А. Менеджмент устойчивого развития предприятий: Монография. – К.: Центр учебной литературы, 2005. – 648 с.

43. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: Монографія. – Львів: Арал, 2008. – 386 с.

44. Васильців Т.Г., Волошин В.І., Гуменюк А.М. Пріоритети та засоби зміцнення економічної безпеки малого і середнього підприємництва: Монографія. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2009. – 248 с.

45. Ведерникова Е.Д. Развитие монетарной сферы развитых стран // www.franko.lviv.ua/library/conf_040696.htm.

46. Ведута Е.Н. Государственные экономические стратегии / Рос. экон. академия. – М., 1998. – 440 с.

47. Винарик Л.С., Щедрин А.Н., Васильева Н.Ф. Информационная экономика: становление, развитие, проблемы / НАН Украины, Ин-т экономики промышленности. – Донецк, 2002. – 312 с.

48. Власюк О.С. Можливості застосування аналітичного планування для обґрунтування та підготовки рішень на вищих рівнях управління. – К.: НІСД, 1995.

49. *Вольский А.* Инновационный фактор обеспечения устойчивого экономического развития // lib.km.ru.

50. *Воробьев Е.М.* Проблемы экономической безопасности в странах рыночной трансформации // Вісник ХДУ.– Економічна серія.– 1999.– №3446. – С. 162–166.

51. *Воропай Н.И., Славин Г.Б., Чельцов М.Б.* Энергетическая безопасность – важнейшая составляющая и основа экономической безопасности // Вісник Укр. будинку екон. і наук.-техн. знань.– 1998.– №6.

52. *Гальчинський А.С.* Криза і цикли світового розвитку. – К.: АДЕФ-Україна, 2009. – 329 с.

53. *Геєць В.М.* Економічна динаміка та монетарна політика // Стратегія монетарної політики: проблеми вибору та застосування: Матеріали науково-практичної конференції 25–26 квітня 2002 року. – К.: НБУ, Ін-т екон. прогнозування НАН України, 2002. – 269 с.

54. *Герасименко С.С., Головач Н.А.* Передбачення фінансового стану підприємства при оцінці його здатності до продовження діяльності // Актуальні проблеми економіки.– 2003.– №4. – С. 2–4.

55. *Гладченко Т.М.* Економічна безпека підприємницької діяльності // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наук. праць. – Вип. 26. – К.: ВПЦ «Київський університет», Інститут міжнародних відносин, 2001. – С. 295–299.

56. *Глазьев С.Ю.* Технологические сдвиги в экономике // www.libfl.ru.

57. *Гончаренко Л.П.* Экономическая безопасность предпринимательства. – Иваново: Ивановский государственный университет, 1999.

58. *Городецкий А.* Вопросы безопасности экономики России // Экономист.– 1995.– №10.

59. *Горячева К.С.* Інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства // Актуальні проблеми економіки.– 2003.– №9. – С. 43–49.

60. *Горячева К.С.* Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наук. праць. – Т. 9. – Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС, 2004. – С. 288–295.

61. *Горячева К.С.* Фінансова безпека підприємства // Єрмошенко М.М., Єрохін С.А., Стороженко О.А Фінансовий менеджмент: Курс лекцій / За наук. ред д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка. – К.: Національна академія управління, 2004. – 506 с.

62. *Горячева К.С.* Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки // Економист.– 2003.– №8. – С. 65–67.

63. Государственная стратегия экономической безопасности Российской Федерации (основные положения) // Российская газета. – 1996. – 14 июня.

64. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення. – К., 2001. – 122 с.

65. Дайле А. Практика контроллинга / Пер. с нем. – М.: Финансы и статистика, 2003.

66. Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: Навч. посібник. – Харків: Фоліо, 2002. – 285 с.

67. Деньги, кредит, банки: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 464 с.

68. Динаміка зростання та ризику нестабільності економіки України в 2008 році / Жаліло Я.А., Бабанін О.С., Белінська Я.В. та ін. – К.: НІСД, 2008. – 108 с.

69. Дмитриева М.Ю. Безопасность финансового рынка России // www.sbcinfo.ru.

70. Довбенко М. Криза економіки – не криза науки: Монографія. – К.: Академія, 2009. – 304 с.

71. Долан Е.Дж., Кзмпбелл К.Д., Кзмпбелл Р.Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. – СПб.: Санкт-Петербург Оркестр, 1994.

72. Доронин А.И. Разведывательное и контрразведывательное обеспечение финансово-хозяйственной деятельности предприятия. – М.: Юристь, 2001.

73. Дронов Р. Подходы к обеспечению экономической безопасности // Экономист. – 2001. – №2. – С. 42–45.

74. Дятлов С. Информационные основы экономических отношений // Гуманитарные науки. – 1998. – №2. – С. 25–34.

75. Евтух А.Т. Информационная эпоха и актуальные проблемы экономики // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №12. – С. 5–16.

76. Економічна безпека держави: Підручник / Під ред. проф. Б. Кравченка. – К., 1994.

77. Економічна безпека: проблема і стратегія забезпечення в Україні. – Х.: ХІБМ, 1998.

78. Економічна криза в Україні: виміри, ризику, перспективи / Жаліло Я.А., Бабанін О.С., Белінська Я.В. та ін.; За заг. ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2009. – 142 с.

79. Економічні аспекти реструктуризації оборонно-промислового комплексу України з використанням потенціалу НАТО та її країн-членів: Препринт наукової доповіді / Ермошенко М.М., Єрохін С.А., Куроч-

кін Г.Ф., Горячева К.С. та ін. – К.: Національна академія управління, 2004. – 72 с.

80. *Єрмошенко Н.Н.* Механизм управления научно-техническим прогрессом в регионе: Научная монография. – К.: Наукова думка, 1985. – 191 с.

81. *Єрмошенко М.М.* Безпека фінансова // Енциклопедія банківської справи України / Редкол.: В.С. Стельмах (голова) та ін. – К.: Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.

82. *Єрмошенко М.М.* Засади стратегічного планування фінансової безпеки держави // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наук. праць. – Т. 6. – Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 2002. – С. 19–24.

83. *Єрмошенко М.М.* Інформація в системі виробничих відносин // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №10. – С. 66–73.

84. *Єрмошенко М.М.* Комерційна діяльність посередницьких організацій: Навч. посібник. – 2-ге вид. – К.: Національна академія управління, 2006. – 348 с.

85. *Єрмошенко М.М.* Фінансова безпека держави: національні інтєреси, реальні загрози, стратегія забезпечення. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2001. – 309 с.

86. *Єрмошенко М.М., Горячева К.С., Ашуєв А.М.* Економічні та організаційні засади забезпечення фінансової безпеки підприємства: Препринт наукової доповіді. – К.: Національна академія управління, 2005. – 78 с.

87. *Єрмошенко М.М., Єрохін С.А., Стороженко О.А.* Фінансовий менеджмент: Курс лекцій / За наук. ред д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка. – К.: Національна академія управління, 2004. – 506 с.

88. *Єрохін С.А.* Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект): Наукова монографія. – К.: Світ знань, 2002. – 528 с.

89. *Жаліло Я.А.* Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільстві // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наук. праць. – Вип. 26. – К.: ВПЦ «Київський ун-т», Ін-т міжнарод. відносин, 2001. – С. 24–27.

90. *Жаліло Я.А.* Економічна стратегія держави у нестабільних економічних системах. – К.: НІСД, 1998.

91. *Жаліло Я.А.* Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації // Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. – К.: Сантисанга, 2001. – С. 141–142.

92. Зарубинский В.М., Зарубинская Н.С. Финансовое управление предприятием на основе использования открытой информации // Актуальні проблеми економіки.– 2002.– №12. – С. 31–41.

93. Зятковський І.В. Бюджетування як основа впровадження контролінгу на підприємстві // Актуальні проблеми економіки.– 2003.– №4. – С. 48–51.

94. Иванов А.В., Шлыков В.В. Экономическая безопасность предприятия. – М.: Вираз-Центр, 1995. – 40 с.

95. Илларионов А. Критерии экономической безопасности // Вопросы экономики.– 1998.– №10.

96. Ильяшенко С.Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке // Актуальні проблеми економіки.– 2003.– №3. – С. 12–19.

97. Ингульский В. Глобальный гамбит // Газета «2000».– 23–29.10.2009 (№43) и 30.10–5.11.2009 (№44).

98. Іващенко П.О. Економічна безпека в системі національної безпеки України // Ринкова трансформація економіки: Зб. наук. праць. – Вип. 3. – Харків: 1998.

99. Карпінський Б.А., Герасименко О.В. Збалансованість фінансової системи: можливості досягнення та перспективи регулювання // Актуальні проблеми економіки.– 2003.– №11. – С. 45–53.

100. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. – М.: ГУВШЭ, 2000. – 608 с.

101. Клейнер Г.Б., Качалов Р.М. Экономическая стратегия и экономическая безопасность предприятия / Тези докл. 20-й Международной конференции «Системное моделирование социально-экономических процессов». – Ч. 2. – Воронеж: ВГУ, 1998.

102. Клейнер Г.Б., Тамбовцев В.Л., Качалов Р.М. Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность. – М.: Экономика, 1997.

103. Клименко В.В. Фондовый рынок у контексті фінансової безпеки держави // Актуальні проблеми економіки.– 2002.– №4. – С. 21–26.

104. Климова Н.І. Фінансове планування як важливий інструмент управління корпоративними фінансами // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наук. праць. – Т. 8. – Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС, 2003. – С. 251–254.

105. Ковалев Д., Сухорукова Т. Экономическая безопасность предприятия // Экономика Украины.– 1998.– №10. – С. 48–52.

106. Козаченко Г.В., Пономарьев В.П., Ляшенко О.М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: Монографія. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.

107. *Козьменко С.М., Шпиг Ф.І., Волошко І.В.* Стратегічний менеджмент банку: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – 734 с.

108. *Колосов А.В.* Экономическая безопасность. – М.: Финстатинформ, 1999.

109. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях / А.М. Карминский, Н.И. Оленев, А.Г. Примак, С.Г. Фалько. – 2-е изд. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 256 с.

110. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України // Голос України. – 4.02.1997.

111. Концепція економічної безпеки України / Кер. проекту В.М. Геєць. – К.: Ін-т екон. прогнозування. – К.: Лотос, 1999. – 56 с.

112. *Костирко Л.А.* Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства: Монографія. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. – 240 с.

113. *Костирко Л.А.* Стратегія фінансово-економічної діяльності господарюючого суб'єкта: Методологія і організація: Монографія. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2002. – 560 с.

114. *Кубушкин Н.И.* Основы менеджмента. – Минск: Новое знание, 2001.

115. *Лень Г.С.* Методологія аналізу та запобігання фінансовим ризикам підприємства // Наукові праці НДФІ. – 2000. – №9. – С. 99–105.

116. *Лень Г.С.* Стратегічне планування як складова частина фінансового механізму підприємства // Стратегія економічного розвитку України: Наук. зб. – Вип. 7 / Голов. ред. О.П. Степанов. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 409–420.

117. *Лигоненко Л.А.* Антикризисное управление: современное состояние, методическое и кадровое обеспечение // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №4. – С. 59–62.

118. *Ліпкан В.А.* Безпекознавство: Навч. посібник. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 208 с.

119. *Лузин А., Ляпунов С.* Современный подход к реструктурированию предприятий // Компьютерная неделя. – 1999. – №18(192). – С. 43–47.

120. *Лукін Д.А., Мазило Т.В.* Головні напрямки вдосконалення ринку векселів в Україні // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наук. праць. – Т. 8. – Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС, 2003. – С. 274–279.

121. *Лукінов І.* Пріоритетна політика держави в технологічних переворотеннях // www.rada.kiev.ua.

122. *Лыкшин С., Свиначенко А.* Развитие экономики России и ее реструктуризация как гарантия экономической безопасности // Вопросы экономики.– 1994.– №12.

123. *Ляхович Е.* Економічний націоналізм // Вісник. – Т. 2, Кн. 6. – Львів, 1933.

124. Малий бізнес: стійкість та компенсаторні можливості: Монографія / Козаченко Г.В., Воронкова А.Е., Медяник В.Ю., Назаров В.В. – К.: Лібра, 2003. – 328 с.

125. *Мельник Л.Г.* Информационная экономика. – Сумы: Университетская книга, 2003. – 288 с.

126. *Мельянцев В.* Информационная революция «новой экономики» // Мировая экономика и международные отношения.– 2001.– №2. – С. 3–10.

127. *Мильнер Б.З.* Теория организаций. – М.: ИНФРА-М, 1998.

128. *Михайлова Е.А.* Основы бенчмаркинга. – М.: Юристъ, 2002.

129. *Мишкін Ф.С.* Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Пер. з англ. С. Панчишин, Г. Стеблій, А. Сташишин. – К.: Основи, 1998. – 963 с.

130. Моніторинг «Економічна криза в Україні:наслідки та ефективність антикризової політики». Листопад 2008 року. – К.: Центр економічного розвитку, 2008.

131. *Морозюк Ю.В.* Экономическая безопасность социально-экономических систем. – М.: Штыкова М.А., 2000.

132. *Мунтіян В.І.* Економічна безпека України. – К.: Вид-во КВІЦ, 1999. – 462 с.

133. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / За заг. Ред. В.М. Гейця та ін. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

134. Національна безпека України, 1994–1996 рр.: Наукова доповідь. – К.: НІСД, 1997.

135. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е.А. Олейникова. – М.: Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.

136. Отчет о мировом развитии. 2004 // www.loc.gov.

137. *Павловський М.* Засади національної безпеки України на перехідному етапі // Голос України. – 3.04.1997.

138. *Павловський М.* Стійкість економічної системи // Віче.– 2001.– №2. – С. 15–23.

139. *Пастернак-Таранушенко Г.* Результати дослідження шляхів забезпечення економічної безпеки України // Економіка України.– 1999.– №2.

140. *Пастернак-Таранушенко Г., Лобза Г.* Економічна безпека підприємства в умовах ринку // Вісник НАН України.– 1994.– №7–8.

141. *Плосконос Г.М.* Механізм управління техногенною безпекою підприємства: Дис. ... канд. екон. наук. – К.: Національний авіаційний університет, 2003. – 180 с.

142. *Покотиленко Р.В.* Механізм формування та забезпечення економічної безпеки: Автореф. дис. ... канд. екон. наук. – Донецьк: Ін-т економіки промисловості НАН України, 2003. – 20 с.

143. *Пономаренко В.С., Клебанова Т.С., Чернова Н.Л.* Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование: Монография. – Х.: Инжэк, 2004. – 144 с.

144. *Портер М.* Конкуренція. – М.: Вільямс, 2001.

145. Проблеми економічної безпеки в Україні: Аналітична доповідь. – К.: УЦЕПД, 1997.

146. Проект Концепції розвитку Міністерства фінансів України. – К.: НДФІ, 1997.

147. Реалії економічної кризи: чи є підстави для оптимізму? / Жаліло Я.А., Покришка Д.С., Бабанін О.С. та ін. – К.: НІСД, 2009. – 128 с.

148. *Ревенко О.В.* Розвиток підприємства як економічна категорія // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.– 2005.– №2, Ч. 2. – С. 175–178.

149. *Ревенчук П.* Планування як чинник економічної безпеки фірми // Вісник ЛКА.– 2002.– Вип. 12. – С. 243–246.

150. *Реймерс Н.Ф.* Азбука природы: микроэнциклопедия биосферы. – М.: Знание, 1980. – 207 с.

151. *Семиноженко В.П.* Доктрина економіки знань-2008 (проект) // www.semynozhenko.net/ufv/files/ec_znan.doc.

152. *Сенчагов В.* О сущности и основах стратегии экономической безопасности России // Вопросы экономики.– 1995.– №1. – С. 97–106.

153. *Славин Б.* Информационное общество и рыночные отношения // Проблемы теории и практики управления.– 2007.– №7. – С. 55–63.

154. *Славин Г.Б., Чельцов.* Энергетическая безопасность: термины и лозунги / Под ред. М.И. Воропая. – Иркутск, 1999. – 31 с.

155. *Соснин А.С., Прыгунов П.Я.* Менеджмент безопасности предпринимательства: Учеб. пособие. – К.: Изд-во Европ. ун-та, 2002. – 357 с.

156. *Спенс А.М.* Передача сигналов в ретроспективе и информационная структура рынков: Нобелевская лекция 8 декабря 2001 года // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: В 5 т. / Сопред. научно-ред. совета Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов. – Т. 5: Всемирное признание: Лекции нобелевских лауреатов: В 2 кн. / Отв. ред. Г.Г. Фетисов. – Кн. 2. – М.: Мысль, 2005. – С. 484–534.

157. Стан економічної безпеки України.– 2008.– №10 / Департамент макроекономіки // me.gov.ua/file.link.126755/file/Ekbez_1.08.doc.

158. Статистика // www.bank.gov.ua.
159. Статистичний щорічник України // www.rada.kiev.ua.
160. *Степанов П.* Актуальные проблемы экономического управления банковской сферой // www.shpl.ru.
161. *Стиглиц Дж.Е.* Информация и смена парадигмы в экономической науке: Нобелевская лекция 8 декабря 2001 года // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: В 5 т. / Сопред. научно-ред. совета Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов. – Т. 5: Всемирное признание: Лекции нобелевских лауреатов: В 2 кн. / Отв. ред. Г.Г. Фетисов. – Кн. 2. – М.: Мысль, 2005. – С. 535–629.
162. *Стиглиц Дж.У.* Ревущие девяностые. Семена развала / Пер. с англ. и примеч. Г.Г. Пирогова. Вступит. статьи Г.Ю. Семигина и Д.С. Львова. – М.: Современная экономика и право, 2005. – 424 с.
163. Стратегія забезпечення економічної безпеки України: Проект. – К.: РНБО України, 1999.
164. *Сунцова О.О.* Фінансові аспекти соціально-економічного розвитку держави та її регіонів: Монографія. – К.: Міністерство освіти і науки України, УкрІНТЕІ, 2009. – 300 с.
165. *Сухорукова Т.* Проблема экономической безопасности предприятия // Бизнес-информ.– 1998.– №19. – С. 43–46.
166. *Тамбовцев В.* Объект экономической безопасности России // Вопросы экономики.– 1994.– №12.
167. *Терещенко О.О.* Теоретичні основи антикризового управління фінансами підприємств // Стратегія економічного розвитку України: Наук. збірник. – Вип. 4 / Відп. ред. О.П. Степанов. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 250–262.
168. *Тиллес А.* Экономика монетарных процессов // www.palmb-book.ru.
169. *Ткаченко А.О., Милославський С.В.* Історія розвитку правового регулювання та застосування векселя у банківській діяльності // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наук. праць. – Т. 6. – Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 2002. – С. 193–206.
170. *Тобин Дж.* Глобальная экономика // www.russ.ru.
171. *Тхор С.А.* Система показателей оценки и анализа экономической устойчивости предприятия // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.– 2005.– №2, Ч. 1. – С. 217– 223.
172. Україна у вимірі економіки знань / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К.: Основа, 2006. – 592 с.
173. *Уолт К.* Ключевые показатели менеджмента: как анализировать, сравнивать и контролировать данные, определяющие стоимость компании / Пер. с англ. – М.: Дело, 2001.

174. *Ухватов Д.* Постановка управлінського обліку і бюджетування // Круглий стіл.– 2004.– №4. – С. 26–27.
175. *Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.*
176. *Финансовый менеджмент / Под ред. Е.И. Шохина. – М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2002.*
177. *Финансовый менеджмент: теория и практика / Под ред. Е.С. Стояновой. – М.: Перспектива, 2002.*
178. *Финансовый менеджмент: Учебник / Под ред. А.М. Ковалевой. – М.: ИНФРА-М, 2002.*
179. *Фінансово-банківська система України у європейському вимірі: 36 ст. – К.: Козаки, 2002. – 224 с.*
180. *Фокіна Н.П.* Методика виявлення загрози банкрутства підприємств за оцінкою показників фінансового стану // Актуальні проблеми економіки.– 2003.– №7. – С. 56–61.
181. *Фокіна Н.П., Бокій В.І.* Економічна безпека підприємства – найважливіша складова фінансової стійкості // Актуальні проблеми економіки.– 2003.– №8. – С. 111–114.
182. *Фридлянов В.* Интеграция монетарной сферы // www.shpl.ru.
183. *Хикс Д.Р.* Стоимость и капитал // www.libfl.ru.
184. *Хлістунова Н.В.* Фінансові ризики і платоспроможність підприємств // Актуальні проблеми економіки.– 2003.– №7. – С. 63– 68.
185. *Ходжаян А.О.* Боргова політика і її роль в забезпеченні макроекономічної стабільності // Актуальні проблеми економіки.– 2010.– №2. – С. 220–228.
186. *Холод З.М., Штангрет А.М.* Методологічні аспекти антикризового управління // Економіка промисловості.– 2002.– №2. – С. 23–27.
187. *Хоминич И.П.* Финансовая стратегия компаний: Науч. изд. – М.: Изд-во Рос. экон. акад., 1998. –156 с.
188. *Храмов В.* Українсько-російські відносини: моделі національної безпеки // Віче.– 2000.– №3.
189. *Чернявская Е.И.* Предприятие как организация // Актуальні проблеми економіки.– 2003.– №2. – С. 3–7.
190. *Човушян Э.О., Сидоров М.А.* Управление риском и устойчивое развитие. – М.: Изд-во РЭА им. Г.В. Плеханова, 1999. – 528 с.
191. *Чорнодід І.С.* Економічна безпека як категорія економічної теорії // Актуальні проблеми економіки.– 2003.– №11. – С. 12–19.
192. *Шевчук В.О.* Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (проблеми теорії, організації, методології): Монографія. – К.: Київ. держ. торг.-екон. ун-т, 1998. – 371 с.

193. *Шершньова З.Є., Оборська С.В.* Стратегічне управління. – К.: КНЕУ, 1999.
194. *Шлемко В.Т., Бінько І.Ф.* Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.
195. *Шлыков В.* Экономическая безопасность предприятия // Рес., информ., снабж., конкур.– 1997.– №6. – С. 61–63.
196. *Шлыков В.В.* Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия: Науч. издание. – СПб: СПб ун-т Росии, Рязан. ин-т права и экономики МВД России, 1999. – 138 с.
197. *Эклунд К.* Эффективная экономика. Шведская модель // rstlib.nsc.ru.
198. Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов / Гусев В.С. и др. – СПб.: Очарованный странник, 2001.
199. Экономическая безопасность предприятия (фирмы) / Зубик В.Б., Зубик Д.В., Седегов Р.С., Абдула А.; Под ред. Р.С. Седегова, М.И. Плотницкого, А.С. Головачева. – Минск: Высшая школа, 1998.
200. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения. – К.: Либра, 1999. – 324 с.
201. Экономическая безопасность хозяйственных систем: Учебник / Под ред. А.В. Колосова. – М.: Изд-во РАГС, 2003.
202. Экономическая безопасность: Производство-Финансы-Банки / Под ред. В.К. Сенчагова. – М.: Финстатинформ, 1998. – 621 с.
203. Экономическая и национальная безопасность: Учебник / Под ред. Е.А. Олейникова. – М.: Экзамен, 2004. – 768 с.
204. *Юзвішін І.Й.* Інформаціологія або закономірності інформаційних процесів та технологій в мікро- та макросвітах Всесвіту. – Луганськ, 1999. – 202 с.
205. Япония: смена модели экономического роста // www.weo.ru.
206. *Ястремський О.І.* Моделювання економічного ризику. – К.: Либідь, 1992. – 176 с.
207. *Abba P.L.* Functional Finance and Federal Debt // Social Research 10 (February 1943): 38–51.
208. *Balazs K.* Innovation Potential Embodied in Research Organization in Central and Eastern Europe // Social Studies of Science.– 1995.– Vol. 25, No 4. – P. 31–40.
209. *Boyle J., Limmack R.J.* Managerial finances. – С., 2003.
210. *Chung P.* Money, banking and income. – С., 2004. – 343 p.
211. *Clower R.W.* Monetary Theory. – Н., 1969. – 487 p.
212. *Coghlan R.* Money, credit and the economy. – Р., 2003.
213. *Cook T.Q.* Instruments of the Money Market. – Р., 2003. – 263 p.
214. Cost – Benefit Analysis. – Л., 2002. – P. 41–49.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

215. *De Menil G.* The State of Economic Reform in Ukraine. – C., 2004. – 278 p.
216. Die politischen Parteien in der Ukraine // www.americasliberary.dov.
217. *Feldstein M.* Capital Formation. – L., 2003. – 617 p.
218. Finanz-Controlling: Finanzplanung und- Kontrolle zur finanziellen Unternehmensfuehrung / Von G. Mensch. – Muenchen; Wien: Oldenburg, 2001.
219. *Frausum Y.* Privatization and Industrial in Ukraine. – B., 2003. – P. 21–45.
220. *Friedman M., Schwartz F.* Money and Business Cycles // Review of Economics and Statistics 45, Supplement (February 1963). – P. 32–64.
221. *Hansen A.H.* Strategic Management. Monetary Theory // www.americasliberary.gov.
222. *Horvath P.* Controlling. – Muenchen: Vahlen, 1979. – S. 447.
223. Introduction to Normative Economics. – W., 2000. – P. 44–57.
224. *Kim T.* International money and banking. – London and New York, 1993. – 416 p.
225. *Labert D.* La defence de l'economie: la conjugaison des efforts de l'Etat, de l'entreprise et d'individu // Strategique. – 1990. – № 2. – P. 83–98.
226. *Lakshman A.* The Ukrainian term structure as a predictor of real economic activity. – C., 2003. – 353 p.
227. *Lukinov I.* Economic transformations. – Moscow, 2002. – 546 p.
228. *Schumpeter J.A.* Economic Doctrine and Method: An Historical Sketch // www.americasliberary.gov.
229. *Sen A.K.* On Economic Inequality. – G., 2003. – 115 p.
230. *Volkart R.* Strategische Finanzpolitik. – 2., ueberarb. und erw. Aufl. – Zuerich: Versus, 1998.
231. *Wiener N.* Homeostasis in the Individual and Specialty // Journal of the Franclin (Praline) Institute.– 1951.– Vol. 251.– P. 65–68.

*Єрмошенко Микола Миколайович,
Горячева Кіра Сергіївна*
**ФІНАНСОВА СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ:
ДЕРЖАВА І ПІДПРИЄМСТВО**
НАУКОВА МОНОГРАФІЯ

Верстка О.О. Кривонос

Підп. до друку 25.02.2010. Формат 60x80 1/16.
Папір офсет. №1. Офс. друк. Гарн. «PragmaticaC».
Ум.друк.арк. 12,3. Обл.-вид. арк. 14,5. Наклад 300 прим.
Замовлення № 86.

Національна академія управління,
01011, м. Київ, вул П. Мирного, 26.
тел. 254-31-96, тел./факс 280-80-56.
www.nam.kiev.ua, eco@nam.kiev.ua

Віддруковано в типографії
ТОВ «Лазурит-Поліграф»
01042, м. Київ,
вул. Леваневського, 8/7